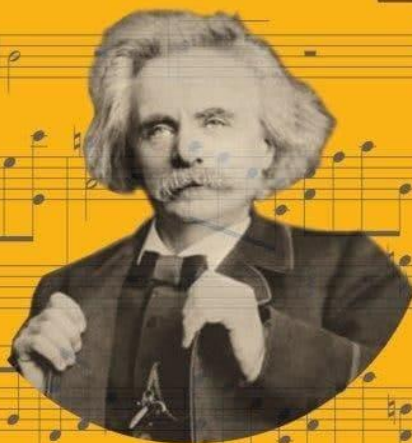

Дніпропетровська обласна бібліотека для молоді ім. М. Светлова
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР»

Ольга Полевина

**Крізь час і простір:
Видатні композитори світу**

**Дніпро
2020**

*Дніпропетровська обласна бібліотека для
молоді ім. М. Светлова
КЗВО «Дніпровська академія неперервної
освіти» ДОР»*

Ольга ПОЛЕВІНА

**Крізь час і простір:
Видатні композитори світу**

*Дніпро
2020*

УДК 821.161.2 + 78.07
К 78

Полевина О. Кризь час і простір. Видатні композитори світу [Електронний ресурс]: збірник нарисів / О. Полевина; переклад віршів Архангельський; КЗ «Дніпропетровська обласна бібліотека для молоді ім. М. Светлова; КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР» – Електронні текстові дані. – Дніпро: ФОП Дружко, 2020. – 291 с.: іл. – (Видавничка серія для дітей)

В збірку увійшли новели про видатних композиторів 17-20 ст, основані на документальних фактах.

Авторка – письменниця і викладач фортепіано, поєднує володіння матеріалом і здатність подати його художньо.

Книга розрахована на широке коло читачів, а також учнів середнього і старшого шкільного віку, стане в пригоді викладачам музичних шкіл та музичних коледжів.

ISBN978-617-95012-4-1

© Збірник нарисів
© Переклад віршів О. Архангельського

«Коронація Слова» створює для вас нову хвилю української літератури – яскраву, різножанрову, захопливу, – яка є дзеркалом сьогодення і скарбом для майбутніх поколінь.

**Тетяна та Юрій Логуші,
засновники проекту**

Міжнародний літературний конкурс романів, кіносценаріїв, п'єс, пісенної лірики та творів для дітей «Коронація слова» був заснований за підтримки бренду найпопулярнішого українського шоколаду «Корона». Головна мета конкурсу – сприяння розвитку новітньої української культури.

Література, кіно і театр обрані не випадково, адже саме ці жанри є стратегічними жанрами культури, що формують і визначають зрілість нації.

Метою конкурсу та його завданням є пошук нових імен, видання найкращих романів, стимулювання й підтримка сучасного літературного процесу, кіно й театру, і як наслідок – наповнення українського ринку повнокровною конкурентоспроможною літературою, а кіно й театру – якісними українськими фільмами й п'єсами.

www.koronatsiya.com

ЗМІСТ

Антоніо Лучіо Вівальді. Венеціанський скрипаль.....	7
Йоганн Себастьян Бах. Нотний зошит Вільгельма Фрідемана.....	19
Георг Фрідріх Гендель. Маестро ораторії.....	36
Франц Йозеф Гайдн. Загадки сонатно-симфонічного циклу.....	50
Вольфганг Амадей Моцарт. Реквієм за генієм.....	63
Людвіг ван Бетховен. Соната місячного світла.....	77
Нікколо Паганіні. Вічна Кохана.....	87
Джоаккіно Антоніо Россіні. Король опери.....	98

Франц Петер Шуберт. Дорога в полі темнім.....	109
Михайло Іванович Глінка. Остання зоря.....	121
Фридерик Франсуа Шопен. Повернення.....	131
Франц (Ференц) Ліст. Утіха.....	144
Олександр Сергійович Даргомижський. Романтичний реаліст.....	157
Семен Степанович Гулак-Артемовський. Перша українська опера.....	167
Джузеппе-Фортуніно-Франческо Верді. Джузеппе и Джузеппіна.....	178
Йоганнес Брамс. Угорський танок №5.....	190
Олександр Порфирівич Бородин.	

Незаписана симфонія.....	200
Жорж Бізе. Ціною життя.....	211
Модест Петрович Мусоргський. Офіцер, який грає на роялі.....	223
Петро Ілліч Чайковський. Романтик і лірик.....	234
Микола Віталійович Лисенко. Елегія.....	246
Едвард Гагеруп Гріг. Пісні смутку й світла.....	257
Микола Андрійович Римський-Корсаков. Сніжинка на долоні.....	265
Микола Дмитрович Леонтович. Дика канарейка.....	277

*Антоніо
Лучіо (Лучо,
Лючіо) Вівальді
(4 березня 1678,
Венеція,
Венеціанська
республіка – 28
липня, 1741,
Відень,
Габсбурзька
монархія)*

Італійський композитор, скрипаль-віртуоз, римо-католицький священник, автор більш як сорока опер кантат, ораторій, творець жанру сольного інструментального концерту. Вважається одним з композиторів, що почали розвивати музику бароко до стилю імпресіонізму. За життя отримав широке визнання по всій Європі. Майстер ансамблево-оркестрового концерту – кончерто гроссо. Вівальді в основному відомий завдяки своїм інструментальним концертам, особливо для скрипки. Одними з найвідоміших його робіт є чотири концерти для скрипки «Чотири пори

року», що входять до циклу «Суперечка гармонії з винаходом».

Багато з його композицій написані для жіночого музичного ансамблю при монастирі лікарні милосердя «Оспedale дела П'єта» (італ. Ospedale della Pietà), де він був висвячений в сан католицького священика і працював в періоди з 1703 по 1715 і з 1723 по 1740. Також мали успіх пиші постановки опер Вівальді у Венеції, Мантуї і Відні. Після зустрічі з імператором Карлом VI Вівальді переїхав до Відня, сподіваючись на просування по службі. Однак імператор помер незабаром після прибуття Вівальді, а сам композитор помер менш ніж через рік в злиднях і був забутий аж до ХХ ст.

Венеціанський скрипаль

Сірий березневий світанок заповзав до кімнати. Камілла зраділа світлу: усю цю сиру ніч вона не могла заснути, крутилася на широкому ліжку і не давала спати чоловікові. Її мучили дивні відчуття – не біль, а якась незручність, невиразна тривога. Вона переконувала себе, що термін пологів ще не

настав, і ще майже два місяці їй терпіти свою неповороткість і тяжкість.

Вона сіла в ліжку, але незабаром її босі ноги, не вкриті ковдрою, застигли, і їй знову довелося лягти й притиснутися до чоловіка.

Рудий Джованні Батіста невдоволено відсторонився від неї: мало того, що вона всю ніч не дала йому заснути, так тепер притискає свої холодні ноги до його ніг у надії зігрітися! У кімнаті сиро, камін давно погас, і не хочеться виповзати з-під ковдри...

– Джованні! – тихо поклікала Камілла.

Він зробив вигляд, що не прокинувся, щось промимрив і повернувся на другий бік.

– Джованні! – вже голосніше проказала вона. – Мені щось не по собі! Піди за повітухою!

Він зітхнув і розплющив очі. У таку рань – іти кудись! Увесь час у цих жінок не все слава Богу!

Йому здалося, що дружина штовхає його. Він невдоволено засопів і сів у ліжку. І тоді ще сильніший поштовх змусив його прокинутися остаточно.

Це не Камілла!.. У тазику вода заколихалося, хоча її ніхто не торкався.

Третій поштовх зірвав його з ліжка.

– Землетрус! – вигукнув він і став гарячково одягатися.

Камілла теж спробувала підвестися й накинути на себе одяг, але ще сильніший поштовх мало не збив її з ніг.

– Джованні! Мені страшно! – закричала вона і раптом зігнулася навпіл, притискаючи руки до живота.

На щастя, наступні коливання були не такими сильними. Земля поступово заспокоювалася. Чого не можна сказати про Каміллу. Вона, тихо стогнучи, згорнулася клубочком на ліжку. Джованні зрозумів, що почалися передчасні пологи, і послав слугу за повітухою...

...Хлопчик народився маленьким, слабеньким. Він ледве дихав і не відразу закричав. Крик новонародженого був схожий на мишачий писк.

Повитуха похитала головою:

– Геть слабкий... Треба охрестити його, а то, чого доброго, постане перед Господом...

Камілла простягнула тремтячі руки до дитини.

– Мій рідний... Прошу тебе, дихай!

Хлопчик дихав важко, зі свистом, і майже не рухався.

– Мадонно! – озирнувшись на статуетку Богоматері, вигукнула Камілла. – Заклинаю тебе, спаси мого сина! Нехай він живе! Клянуся, що присвячу його Господу, якщо виживе! Нехай усе життя його пройде в служінні, тільки не забирай його!

Через дві години його охрестили і дали ім'я Антоніо Лучіано...

Хлопчик вижив усупереч очікуванням. З усіх шістьох дітей був більше від всіх схожий на батька – яскравою рудою шевелюрою, настільки рідкісною у Венеції.

Джованні Батіста Вівальді був цирульником і грав на скрипці, до того ж настільки добре, що його навіть запрошували грати в складі оркестру собору Святого Марка. Його маленький син, крім кольору волосся, успадкував і музичні здібності батька. Він швидко вчився, і вже в 10 років міг замінювати батька в оркестрі. А в п'ятнадцять присвятив себе вивченню церковних наук – чи то за велінням серця, чи то через обітницю матері... Але заняття музикою він не кинув, удосконалюючись у грі на скрипці. Його прозвали «рудим священиком».

Утім, після 10 років навчання, він не став виконувати обов'язки священика – чи то за

станом здоров'я (у нього від народження була астма), чи то тому, що це заважало йому займатися музикою. У ті часи венеціанські священники поєднували написання концертів, духовної музики зі служінням Богу. Кажуть, що одного разу він перервав месу, щоб записати мелодію, звучання якої він почув.

Наприкінці XVII століття Венеція – це місто-свято, де все життя проходило під звуки музики. Венеціанська республіка була однією з найосвіченіших і культурних країн світу, а в царині опери, світської і духовної музики задавала тон решті Європи.

У 25 років Вівальді став викладати мистецтво гри на скрипці у венеціанській консерваторії Ospedale della Pietà. Консерваторіями тоді йменувалися школи-притулки при монастирях, де навчалися сироти та діти, чиї батьки були не в змозі їх забезпечувати. Фінансувалися ці школи з коштів республіки.

Притулки для дівчаток спеціалізувалися на гуманітарних науках, особлива увага приділялася співу, музиці, виконанню духовних мелодій, псалмів і пісень. Хлопчикам, з яких готували торговців і ремісників, викладали точні науки.

Антоніо Вівальді став майстром скрипки для юних вихованок притулку, а потім і вчителем альту. У його обов'язки входило щомісячне написання концертів, кантат, вокальних творів для солістів і хору, а також створення нових ораторій і концертів до кожного церковного свята. Крім того, учитель особисто займався з сиротами музикою, грою на інструментах і вокалом, репетирував і відточував майстерність дівчат.

...Анна Жиро розгорнула нотний зошит. Ця нова арія, написана вчителем спеціально для неї, прекрасна! Вона немов створена для її голосу – не занадто гучного, але гнучкого, з неповторним тембром... Як тонко виписана кульмінація: фермата якраз на тій ноті, яка звучить у неї найкраще!

Анна глибоко зітхнула – і проспівала першу фразу. У цьому залі чудова акустика, і звук заповнює всі куточки без її зусиль! Він народжується легко і вільно, ллється і дзвенить, і хочеться співати ще і ще...

У різних регістрах її голос звучить по-різному. Низи трохи глухуваті, верхній регістр іноді звучить різко. А ось середній – оксамитовий – гучний, неповторно прикрашений! Саме в ньому і написана арія.

А що дивуватися! Адже це маестро писав для неї! Він багато працює з нею над вирівнюванням реєстрів, домагається повноцінного звучання у всьому діапазоні. Наскільки краще вона співає тепер, ніж півроку тому! А в цій новій арії вона чудова!

Анна посміхнулася, уявляючи, як із заздощів, почувши її, закусять губи Каталіна і Бьянка, кращі сопрано консерваторії. Так, у них голоси голосніші, діапазон більший, але вони кричать, як коти навесні, не відчують тонкощів фраз, не можуть заспівати виразно. А в неї – артистизм, розуміння глибинного сенсу музики, і зал завмирає, коли вона своїм не надто гучним голосом чисто, прозоро співає складні вокалізи, написані маестро...

Як він її розуміє! Як воложаться його очі, коли вона співає! Як він дихає з нею в такт, проспівуючи про себе кожну її фразу!..

А дихає він через силу... Легкий присвист завжди чується в його промові, а коли він хвилюється, починає задихатися, і тоді на допомогу приходять її сестра Паоліна – вірний друг і доглядальниця. У неї завжди наготові цілющий відвар, який заспокоює його і вирівнює дихання...

Утім... Анна хитро посміхнулася сама собі: поруч з нею в маестро ніколи не буває рівного дихання. І Паоліна це знає. Вона давно змирилася, що тільки Анні притаманно викликати в ньому це хвилювання. Паоліна любить синьйора Антоніо, хоча жодного разу не зізналася в цьому навіть їй.

І вона, Анна, теж любить його. Як шкода, що священикам не можна переступити цілібат – обітницю безшлюбності! Якщо б не це...

Утім, священик з нього ще той... Музика – ось чому він служить з непохитною вірою! Скільки ним написано за роки роботи в консерваторії! Не злічити! Кантати, концерти для сольних, хорових, оркестрових виступів! Маестро намагався порахувати – і не зміг. Близько шістдесяти, напевно... А ще – захоплення оперою! Написано 94 опери!

А ці концерти – «Чотири пори року»! Вони розкішні! І як йому вдалося передати в музиці трелі птахів, дитячі голоси, шум бурі!.. Навіть писк комара! Маестро не відмовиш в дотепності...

Анна незабаром закінчить навчання і її, можливо, візьмуть у трупу одного з оперних театрів... Але хто там буде писати для неї ніжні

арії з урахуванням усіх тонкощів її голосу?.. І їм доведеться розлучитися...

Хоча, напевно, це станеться ще раніше: хоч маестро і цінують, але косо поглядають на сусідство з ним двох молоденьких дівчат... Кардинал-архієпископ Феррари, куди вони приїхали під час карнавалу, щоб бути присутніми при постановці його опери, не пустив їх до міста і навіть звелів відслужити месу через гріхопадіння композитора...

Скільки сили в цьому слабкому, хворобливому чоловікові, коли він бере в руки скрипку! Скільки тонкощів, вишуканості в його музиці! Уже тільки за це йому можна пробачити нерівне дихання в присутності Анни.

І навіть щось більше, про що вона й не сміє мріяти...

...Антоніо Вівальді аплодував Мілан, де він представив свою драму «Сільвія» і ораторію на біблійну тему. Кілька років він жив у Римі, де виступав перед Папою, що було великою честю для священнослужителя.

Гастролі та мандри привели маестро до Австрії, де він познайомився з австрійським імператором Карлом VI. Той був великим шанувальником творчості Вівальді, і між ними

зав'язалися дружні стосунки. Дивно, але в міру зниження популярності музики композитора на батьківщині, у Венеції, росла його слава в Європі, при дворах французького та австрійського королів.

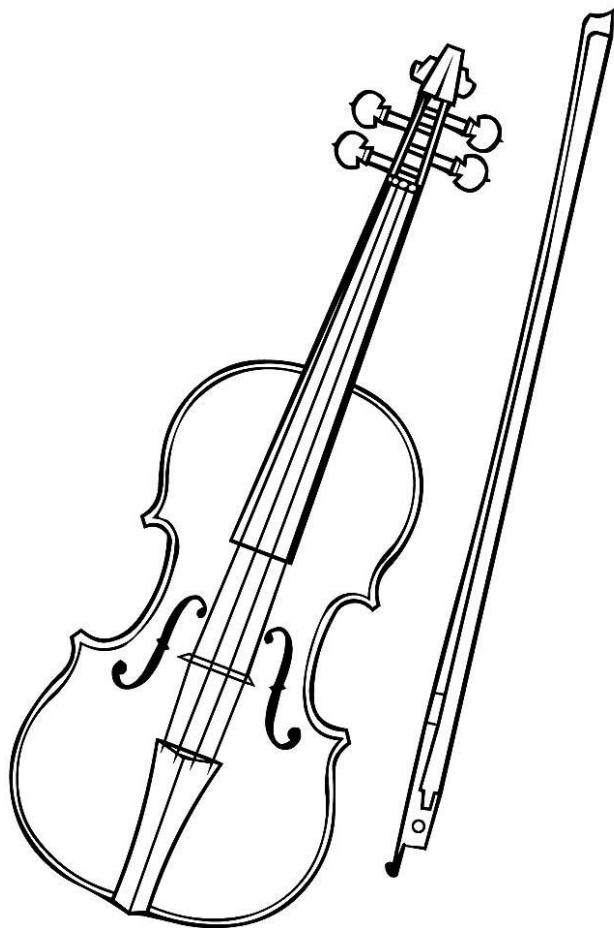
Наприкінці життя вдача залишила блискучого композитора, і він був змушений продавати свої сонати за копійки, аби не жити в убогості. Розчарувавшись у венеціанцях, які розлюбили його творіння, Антоніо Вівальді вирішив перебратися до Відня, «під крильце» до царственного шанувальнику його таланту, Карла VI.

На жаль, незабаром після переїзду композитора до Відня імператор помер, потім почалася війна – і про маестро забули...

Геніальний композитор помер у бідності й самотності на чужині, у Відні. Життя Антоніо Вівальді обірвалася 28 липня 1741 року. Його майно було описано і продано за борги, а тіло поховано на кладовищі для міських бідняків.

Після смерті ім'я Вівальді було незаслужено забуте. Мабуть, тільки Йоганн Себастьян Бах щиро і глибоко любив музику італійця, довгий час залишався його єдиним вірним шанувальником. Бах розшифрував десять концертів Вівальді для різних

інструментів і оркестру, і спадщина
венеційського композитора відчутно вплинула
на творчість органіста-віртуоза.

**Йоганн
Себастьян Бах**
(21 (31) березня
1685, Айзенах –
28 липня 1750,
Лейпциг)

*Німецьки
й композитор,
органіст і
скрипаль,
представник
стилю бароко,
один із творців
світової*

*музичної класики, вважається одним із
найвидатніших композиторів світу.*

*Його роботи давали натхнення майже
кожному композитору Європейської традиції,
від Моцарта до Шенберга. Він узагальнив
досягнення музичного мистецтва перехідного
періоду від бароко до класицизму, а в
майстерності поліфонії і контрапункту не мав
собі рівних серед сучасників.*

Нотний зошит Вільгельма Фрідемана

Хлопчик грав аллеманду. Звуки клавесина розсипалися бісером – чіткі, дзвінкі, точні. Аллеманда – досить швидкий танець, і сама п'єса – досить складна. Але хлопчик грав упевнено, із задоволенням.

Його нотний зошит був майже списаний нотами п'єс – спочатку простеньких, потім – усе складніших. Кожна п'єска – крок уперед нескінченним шляхом вдосконалення. Скільки таких кроків він уже не просто пройшов – пробіг цим шляхом! Йому легко давалися заняття музикою. А як же інакше! Ці здібності в них – спадкові. Усі його предки були музикантами, музика в них у крові і передається з покоління в покоління.

Йоганн Себастьян не переривав гри сина. Він насолоджувався. Цей його син, напевно, найбільш здібний. Як швидко він опанував клавесин! І при грі на органі в нього не виникає труднощів... Хлопчик відчуває кожну фразу, ніби сам написав її. Треба буде позайматися з ним композицією...

Йоганн Себастьян згадав, як батько вклав у його рученята скрипку і показав, як вести

смичок... Солодкі спогади!.. Батькова рука на грифі...

А потім у нього не стало матері, а через рік – і батька... У десять років Йоганн Себастьян став круглим сиротою, залишився під опікою старшого брата та мачухи. Вона так і не встигла звикнути до дітей свого чоловіка, з яким прожила трохи більше року.

У його дітей є мати й батько, і це – щастя... Вільгельм Фрідеман – старший син, і йому, як і всім Бахам, на роду написано стати музикантом. Слід приділити хлопцеві ще більше уваги, бо той, хто в дитинстві не встиг опанувати інструменти, потім уже ніколи не зможе досягнути успіху на цьому терені! Тому нехай грає ще й ще, поки не досягне досконалості в цій аллеманді, а він, Йоганн Себастьян, напише в зошиті хлопчика ще більш складну п'єсу...

Карл Філіпп Емануель, другий син, теж обдарований, але ще занадто малий і не проявляє такого чуття до серйозної музики, як старший син. Йому до душі щось легке, повітряне, несерйозне... Займатися з ним не так цікаво, як з Вільгельмом Фрідеманом, і, схоже, з цього сина музиканта не вийде... Сумно!..

Хлопчик тягнеться до музики, але це – не музика батька...

А втім... Йоганн Себастьян згадав, як старший брат забороняв йому грати сучасну музику і ховав чарівний зошит у шафу під ключ, щоб Йоганн Себастьян не відволікався на дрібниці, щоб не зіпсував музичного смаку. А одинадцятирічному хлопчикові так хотілося грати саме це! Півроку він потайки в місячні ночі переписував ноти, які, як виявилось, можна було витягти з-за ґрат на дверцятах книжкової шафи... Він крадькома розучував п'єси з заповітного зошита і майже все з нього переписав для себе, але одного разу строгий брат почув його гру й відібрав переписані ноти!

Йоганн Себастьян посміхнувся, згадуючи свій дитячий відчай. Може, не варто бути таким суворим до Карла Філіппа Емануеля? Він ще малий, і багато що може змінитися з роками! А те, що він уже вміє грати в такому віці та навіть вибирає п'єси на свій смак, – свідоцтво, що кров Бахів також тече в його жилах...

А ще підрастає Йоганн Крістоф Фрідріх і також виявляє музичні здібності! Це син від другого шлюбу з Анною Магдаленою Вільке, яка стала справжньою матір'ю осиротілим старшим дітям після смерті Марії Барбари...

До речі, Анна Магдалена має красиве сопрано і легко піддається навчанню грі на клавесині. У неї теж є зошит, куди Йоганн Себастьян записує все нові, усе складніші п'єси!

Але головне – це голос Анни Магдалени... Хто знає, може, саме голос привернув його до неї, а її до нього – його виконання на органі... Мабуть, музика і в неї в крові, а інакше чим ще міг спокусити до шлюбу таку юну дівчину вже не молодий, не багатий органіст з шістьома дітьми від першого шлюбу?..

Яке в неї розкішне сопрано!.. Як нерозумно, що в церковному хорі не можуть співати жінки! Дисконти хлопчиків недовговічні: тільки-но навчився володіти своїм голосом і співати по нотах – і голос пропав!.. Йоганн Себастьян пам'ятає ту мить, коли посеред хоралу зірвався його чистий хлоп'ячий голос і з горла вирвався якийсь хрипкий гортанний звук... Настає час – і хлопчики стають юнаками... Але він залишився в церкві органістом. А що робити тим, хто не володів жодним інструментом?..

Але жіночий голос – на все життя. З ним можна працювати, удосконалювати, і він не підведе... Треба буде добитися дозволу для Анни Магдалени співати в церковному хорі. Як

це полегшить його роботу кантора! На неї можна покластися – вона чисто веде партію і співає з кожним днем усе краще й краще...

...Хлопчик дограв. Причепитися ні до чого. І цей крок він пройшов. А в зошиті майже не залишилося чистих сторінок...

Йоганн Себастьян потягнувся до чорнильниці. Час написати для сина нову, ще складнішу п'єсу... По зошиту Вільгельма Фрідемана вчаться молодші брати, а ось для старшого сина він має скласти нове завдання.

Бах посміхнувся – і вивів на нотному стані округлий скрипковий ключ...

Якби він знав, як багато значать ці зошити! Написані для внутрішнього користування, для навчання власних дітей, вони навіки ввійдуть в історію педагогіки, і тисячі хлопчиків і дівчаток будуть грати чарівні п'єски від самого початку навчання до нескінченності: концерти, органні прелюдії, хорали, клавірні фуги не всякий музикант подужає! Завдяки десятком дітям Баха, для яких він це писав, музична педагогіка отримала безцінний матеріал. За цими зошитами вчилися маленькі музиканти його часу, по них же вчать й донині, і забуття не загрожує досконалій красі бахівської музики.

Яким же він був, цей таємничий Бах, якого зображують таким, що сидить за органом або клавесином у білій перуці, у камзолі? Створюється враження, що це дуже строгий пан, занурений у церковну музику, побожний і відчужений від світу, суворий, непохитний і незрозумілий. Пильний погляд, поважна поза... І тільки малюнок губ наводить на думку, що це була особа пристрасна і життєлюбна, якій не чужі були ні веселощі, ні прокази, ні високе натхнення.

Коли б він народився в Італії, де почала свою переможну ходу опера, – ми б отримали блискучого оперного композитора. Якби у Франції, – можливо, французький балет був би піднятий на недосяжну висоту, якби в Англії, – слава Генделя, автора ораторій, не була б такою гучною, і хто знає, чи не затьмарив би Бах свого великого сучасника на цій ниві?

Але Йоганн Себастьян Бах народився у відсталій, роздробленій на дрібні князівства Німеччині, де для музиканта був єдиний шлях – церква...

Бах був набожною людиною – і це поза сумнівом. Усе його життя було пов'язане з церковною музикою, і служба при дворі принца

Кеттенского – усього лише епізод у його житті. У цей період він, обслуговуючи двір принца, писав світську музику. А решту часу мусив приділяти складанню хоралів і мес, мотетів і кантат, більшість з яких він писав за службовим обов'язком...

Напевно, він був веселим зірвиголовою, дотепним співрозмовником і відчайдушним хлопцем. Коли він у насмішку назвав Генріха Гайсберга фаготистом-піскуном, його зустріли п'ятеро друзів ображеного – і зав'язалася бійка. За свідченням очевидців, двадцятирічний Бах відчайдушно захищався, навіть вихопив ножа – і костюм його нападника дещо постраждав... На щастя, обійшлося без жертв, інакше ми не змогли б отримати той огром бахівської музики, яка в найближче тисячоліття навряд чи втратить свою цінність для людства...

А через рік органіст Бах привів на церковні хори юну панночку – нібито позайматися вокалом – вона мала виконати соло в його п'єсі... Цьому, звичайно, не повірили, вчинився скандал, але знову без наслідків... Значить, він був людиною з плоті і крові, а не пам'ятником, яким його намагаються представити на картинах...

У Баха від двох шлюбів народилося 20 дітей, із яких вижили 6 синів і 4 дочки. Усі сини стали музикантами, слава чотирьох молодих Бахів затьмарила славу їхнього великого батька...

Він був відчайдушним хлопцем, цей Йоганн Себастьян. Музика була для нього понад усе. Щоб послухати гру знаменитого органіста Букстерхуде, він з Арнштадта пішов пішки до Любека, кинувши все – роботу, сім'ю, – і був там стільки, скільки забажав. Запізнився на 10 тижнів. Ішов пішки три тижні.

Роботу він утратив, зате набув неоціненного досвіду, і виграло від цього все людство, якому подарував свою музику.

Він був запальним, гордим, незлагідним. Часто міняв місце роботи і проживання. Обтяжений великою родиною (найбагатодітніший батько в історії музики!), Бах ледь зводив кінці з кінцями. Славився як неперевершений виконавець та імпровізатор, але був маловідомий як композитор. Писав у всіх жанрах, крім опери, – від крихітних п'єсок до потужних ораторій. Писав для органу, для клавіру, для оркестру, для хору... Для інших інструментів. Спадщина його величезна.

Помер Бах у злиднях у 65-рочному віці.

Його сини здобули гучну славу як музиканти.

Вільгельм Фрідеман був віртуозним клавесиністом, композитором, легендарним органістом. Вважається, що він один за талантом наблизився до свого великого батька. Блискучої кар'єри не зробив. Розбазарив рукописи Йоганна Себастьяна Баха, роздарував, розгубив...

Карл Філіпп Емануель досяг такої слави, якої батькові й не снилося. У XVIII столітті «Бах» – це саме він. Той самий син, про музичний смак якого так журився батько...

Йоганн Крістоф Бах – «лондонський Бах» – наймолодший син. Єдиний, хто покинув Німеччину. Жив у Мілані, потім – у Лондоні. Здобув гучну славу. Писав у галантному стилі.

Мода – велика справа. Поступово класицизм витіснив поліфонічну музику, у моді було панування мелодії. Музика Йоганна Себастьяна Баха інша: у ній кожен голос, наче сяюча нитка, – самостійний і оригінальний. І переплетенням цих ниток створювався космічний візерунок... Сучасникам було складно це оцінити. Музику великого Баха визнали немелодійною какофонією, жоден з його синів її не виконував.

Треба було, щоб пройшло близько ста років, аби людство достойно оцінило геній Баха. Коли в 1829 році силами Берлінської співочої академії під керуванням Фелікса Мендельсона були виконані «Страсті за Матфієм», світ вибухнув.

У 1850 році було створено Бахівську спільноту, яка півстоліття займалося пошуком і публікацією творів Баха.

І те, що сучасникам композитора здавалося какофонією, виявилось творінням великого, неперевершеного мелодиста...

Поступово померкла слава його знаменитих синів. Про них згадують хіба що як про композиторів того часу.

І ще – завдяки зошитам Вільгельма Фрідемана, Анни Магдалени, маленьким прелюдіям і фугам, інвенціям, менуетам, бурре...

І аллемандам... Зокрема, тій самій аллеманді ля мажор, яку так добре грав маленький Вільгельм Фрідеман...

P. S. Існує небагато людей, які ніколи не чули про Й.С. Баха, але ще менше тих, хто може щось сказати про нього більше десяти слів.

Понад 300 років минуло, а людство все ще не зовсім усвідомило величі генія цієї особи. Є люди, які народжуються раз на століття. Й.С. Бах з тих, хто народжується раз в тисячоліття...

Музика Баха волає не тільки до уяви: перш за все – до інтелекту. Може, тому в багатьох викликає позіхання слово «Бах», бо вони не відразу розуміють, що це не словесне позначення шумового ефекту, а ім'я видатного композитора...

Ми часто скаржимося, що не визнані, не затребувані, що нам не віддають належного... Ми сміємо бути незадоволеними долею... А тепер уявімо людину, яка височіла над своєю – і над нашою епохою теж, і все життя якої пройшло в злиднях, у підпорядкуванні нікчемам, у постійному виборі між почуттям власної гідності та необхідністю бути обачним, щоб не втратити кошти для існування... І частіше вибирати це саме почуття власної гідності... Змова мовчання навколо його музики, злиденна сім'я і невідоме місце поховання. Лише 7 його творів були видані за життя, лише дві статті з'явилися в пресі про його віртуозну артистичну діяльність. Тож хочеться, щоб читач уявив Баха-людину, хоч і відокремлену від нас трьома століттями, але гідно неоцінену й до цих

пір. Чотири його старші сини були набагато відомішими. Ніхто з них не пішов його шляхом. Ніхто з них ніколи не виконував музику свого геніального батька... А де вони тепер? Промайне в репертуарі один із творів синів Баха, як музика його сучасників...

Час усе розставляє на свої місця. Є два види музики: гомофонно-гармонійна, де королева-мелодія звучить на тлі підлеглих голосів акомпанементу, і поліфонічна, де голоси, як дорогоцінні різнокольорові нитки. Кожен цінний сам по собі, а разом вони сплітаються в досконалий візерунок. Саме така музика Баха.

Спадщина його величезна. Невідомо, скільки втрачено, можливо, більша частина. Але кожен сьогоднішній маленький музикант знає Баха, бо він залишив величезний педагогічний репертуар. Просто ці п'єси писалися, щоб навчати власних дітей, і тепер багато поколінь музикантів навчаються на цій прекрасній музиці. Треба, щоб пройшло 100 років від дня смерті Баха, перш ніж людство усвідомило цінність його творчості. Тепер без нього немислиме виховання музиканта.

Повторюю: якби він народився в Італії того часу, можливо, світ отримав би

найбільшого оперного композитора, можливо, за життя він отримав би заслужену частку слави. Але він народився у відсталій, роздробленій на дрібні князівства Німеччині, де для музиканта залишався один шлях – церква.

Уявімо: парафіяни заповнюють храм. Пастор читає проповідь, цитуючи Святе Письмо, і роз'яснює кожну цитату. Хтось уважно слухає, хтось, мало що розуміючи, позіхає. А потім звучить музика... І те, що було туманним і заплутаним у проповіді, досягається серцем завдяки цим звукам. Ми не включені до цієї традиції, нам невідомі мелодії, на які написані кантати і мотети Баха. А проте ця музика була з дитинства знайома кожному німцю: адже багато музичних тем Баха – це протестантські хорали, які співала вся паства. Слово допомагає зрозуміти музику. Як пастор цитує Біблію, так Бах цитує ці мелодії, даючи їм небачений розвиток-роз'яснення...

Навряд чи в тогочасній Німеччині були хори такого рівня, які могли належним чином виконати ці твори. Доказ цьому – органний супровід, який просто дублює вокальні партії, щоб співакам легше було співати. Слід усвідомити: писати музику і знати, що вона не

може бути виконана так, як належить! Чи багато знайдеться, хто здатний на таке?..

Музика Й.С. Баха вимагає значної майстерності від виконавців. У реальній практиці цього можна досягти тільки при наявності великих виконавських засобів. Наприклад, мотети Баха не часто почуєш у живому виконанні...

...Але мені якось довелося в костелі слухати мотети Баха. І нехай не лякає незнайоме слово – це всього лише твір для хору на релігійні тексти, складений з кількох частин. Бах складний – і простий, як усе геніальне. Не треба думати, що цю старовинну музику важко зрозуміти. Слід дати волю почуттям. Нехай думки вільно течуть. Треба вслухатися, як загасає рокіт басів, як виблискують діамантовими бризками пасажі в сопрано, як голоси перегукуються, розмовляють, сперечаються і погоджуються один з одним. Кожен, звичайно, почує своє, але головне почують усі. Головне в мотетах і кантатах Баха – розмова Людини з Богом, Творіння з його Творцем. Усі свої сумніви, питання, страхи, печалі та надії людина несе Богові, і знає, що буде почута. Знає, що отримає відповідь.

Для кого писав Бах усе це, адже знав, що хор хлопчиків у Лейпцігській церкві св. Фоми, де він був кантором, не зможе належним чином це виконати? Що це було: твори, написані «за службовим обов'язком»? Писав у розрахунку на нащадків? Навряд чи... Ми – невдячні нащадки. Мабуть, це й була розмова з Творцем. Розмова Баха і Бога. Молитва – але не та молитва, яка нагадує угоду: *дай мені*, Боже... І перерахування – чого саме. *Позбав мене*, Боже – і точний перелік...

У цій музиці чується інше: Боже, дай мені *сили*, щоб стерпіти всю несправедливість цього світу. Ми слабкі, ми боїмося і життя, і смерті, але я віддаю себе в Твої руки і знаю, що Ти не залишиш мене...

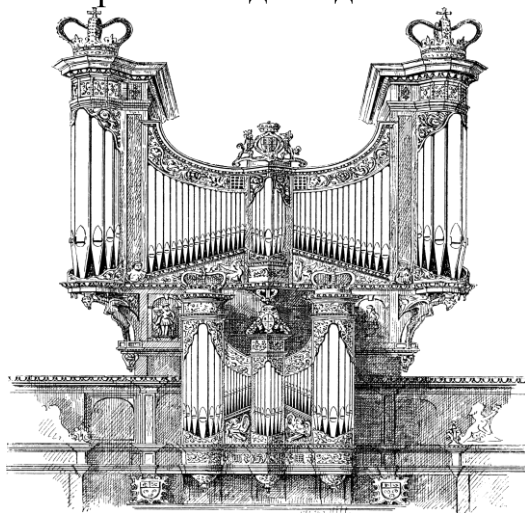
У музиці Баха є дивна особливість: вона, за рідкісним винятком, закінчується мажорним акордом. Що це – виверт композитора, жадання виглядати оригінальним?

Ні! Якими б «темними» мінорними тональностями не провів нас Бах у будь-якій зі своїх фуг, до якого б драматичного напруження не піднімалася кульмінація, в останньому такті нас чекає мажорний тризвук.

Бах ніколи не залишить свого слухача в темряві, у безодні. У найтрагічнішій з фуг, коли

голоси, як крики про допомогу, як благання, сплітаються в напружені дисонуючі акорди, біль яких відчуваєш майже фізично, коли в драматичній стретті вони сліднують по п'ятах, піднімаючись, як лавина, як цунамі, як страшний водяний стовп, готовий змити слухача, і, здається, що немає порятунку, мимоволі заплющуєш очі, чекаючи удару, – ця хвиля раптом розбивається об невидимий хвилеріз – і до тебе долітають тільки бризки. І, немов веселка, мов промінь світла і надії, – м'який мажорний акорд.

Розмова Людини з Богом завершилася. Але це був не монолог – це був діалог. Людина просила – і отримала відповідь...

**Ге́орг Фрі́дріх
Ге́ндель**

(25 лютого (5
березня) 1685,
Галле,
Німеччина – 14
квітня 1759,
Лондон)

*Німецький
та англійський
композитор
епохи бароко,*

який народився і вчився в Німеччині, а жив і працював у Великій Британії.

Гендель поряд з Йоганом Бахом та Антоніо Вівальді вважається найбільш плодовитим та впливовим композитором свого часу. Його основний творчий доробок охоплює 42 опери та 25 ораторії, серед яких найбільш відома – «Месія» з хором «Алілуя!» – на тексти Біблії короля Якова, яка звичайно виконується на Різдво Христове. Творчість Генделя глибоко вплинула на багатьох пізніших композиторів, включаючи Гайдна, Моцарта і Бетховена.

Маестро ораторії

Повний місяць дивився у вікно, а на підлогу впала місячна доріжка. Місячне світло блакитно-золотисте, таке заворожуюче-прекрасне! Георгу зовсім не страшно одному у великій кімнаті. Широко розплющеними очима він дивиться, як місячний промінь ковзає підлогою, і йому здається, що він чує чарівні звуки. Хоча хіба може звучати місячний промінь?..

Усе найпрекрасніше у світі має звук. Через звук пізнаються предмети і явища. Дзвякнув кришталевий келих – ніжно і тонко – і, не бачачи його, можна уявити, як грає світло на гранях. Нявкнуло кошени – і руки відразу відчують м'яке й тепле. І ще – мамин голос... Неповторний – який пестить, обіймає...

А той інструмент у вітальні!.. Торкнешся прохолодних пластинок – і вони заговорять різними голосами! Світло і дзвінко, оксамитово і темно, інколи різко й тривожно... Усе залежить від того, на яку натиснеш. Якщо відразу на дві поруч, стає неприємно від звучання і хочеться знайти іншу пару, щоб зазвучало в лад...

Він, натискаючи всі клавіші поспіль і відшуковуючи гармонійні співзвуччя, цілий день не відходив від цієї чудесної іграшки...

– У хлопчика відмінний слух! – сказала мати.

– Це йому в житті не знадобиться, – пробурчав 63-річний батько. Він був лікарем і цирульником, працював при королівському дворі та вважав музику заняттям для ледарів. І коли хлопчик став проводити багато годин біля клавесина, батькові це не сподобалося. Чарівний інструмент, у якому жили чудові звуки, винесли на горище...

...Місячний промінь простягнувся до самого ліжка. Місяць обійшов дерева, і йому нічого не заважало світити прямо в кімнату.

Хлопчик хитро посміхнувся: він ще вдень пробрався на горище і перевірів, чи зможе дістатися до клавесина. Горище не зачинене, і тепер там також світить місяць.

У будинку всі сплять. Якщо тихенько пробратися туди, ніхто не завадить грі. Клавесин звучить тихо, та й Георг не стане з силою лупити по клавішах, так що ніхто не почує.

Хоча клавесин, лупи не лупи, усе одно буде звучати тихо. Ніжний металевий звук, як

дзюрчання струмочка... Ще вдень він вирішив спробувати, що буде, коли натиснути відразу три клавіші?..

Він тихенько спустив ноги на підлогу і почвалав місячним променем. Двері зі скрипом відчинилися, і він завмер з переляку. Але ніхто не прокинувся, було тихо. Ніч була ясною, а за горищними дверима чекала дивовижна іграшка... Він знав, що матінка рада його захопленню, і тому клавесин поставали там, де він може його знайти.

Йому було чотири роки, і звали його Георг Фрідріх Гендель...

Так говорить переказ.

Хлопчик пробирався ночами на горище і потай від усіх занурювався в дивну гру. Батько, перешкоджаючи захопленню сина, наклав заборону на музичні інструменти.

Хлопчик не пропускав можливості пограти, де б йому не траплявся предмет, здатний видавати звуки. Коли батько взяв його з собою в поїздку до двору герцога Саксен-Вейсенфельса, він пробрався на хори церкви. Ще б пак! У церкві був орган, і таку можливість не можна було пропустити!

Батько необачно втратив сина з поля зору, і Георг із захватом почав грати. Яка могутність! Це тобі не крихітний клавесин, ніжні звуки якого навіть не здатні розбудити сплячих двома поверхами нижче! Орган – це вітер, ураган, гуркіт грому і сліпуче сяйво блискавок!.. Так, блискавки не звучать, але все у світі для Георга мало свій звук...

Хлопчик не знав, що в цей час внизу знаходиться герцог зі своїм почтом.

Почувши звуки органа, герцог поцікавився, хто це грає. Йому відповіли: це балується син приїжджого лікаря, йому всього сім років. Він ще вчора приходив подивитися на орган.

– Це грає справжній музикант! – захоплено промовив герцог і звелів покликати батька Георга. Той, принижено схилившись, довго вибачався за сина, мовляв, він має недолік – не може спокійно пройти повз музичні інструменти. Його в майбутньому чекає юридичний факультет, а він, бачте, грається на органі!

– Не варто заважати тому, до чого в хлопчика схильність, – відповів герцог. – Це Боже приречення, і грішно перешкоджати Господній волі...

І батькові довелося скоритися...

Утім, за наполяганням батька, у сімнадцять років Георг Фрідріх все-таки вступив на юридичний факультет і навіть провчився там цілий рік. Коли б батько не помер, можливо, він закінчив би навчання. Хто знає, чи вийшов би з нього справжній юрист, але він би втратив час. А так Георг отримав можливість кинути все і зайнятися улюбленою справою – музикою.

Юний Гендель перебрався до Гамбурга, де його прийняли в оперний театр на посаду клавесиніста.

У Німеччині оперний театр був тільки в Гамбурзі. Місто, як осередок культури Німеччини кінця XVII – початку XVIII століть, жило бурхливим музичним життям.

Опера, яка виникли в Італії на рубежі XVI – XVII століть, була новим жанром, і на той час, коли молодий Гендель з'явився в оперному театрі, переможно простувала Європою. Звичайно, це була італійська опера, і співаки здебільшого були італійцями, і виконувалася вона італійською мовою. Це було костюмоване дійство, театральнo-барвисте, зі складним героїчним сюжетом, оскільки більше ставилася опера-серія, серйозна опера. Комічна опера-

буфа вважалася чимось другорядним, призначеним для черні, тож головними героями були не полководці і боги, а спритні служниці й слуги, невірні дружини і ошукані старі чоловіки.

Гендель занурився в закулісну атмосферу з примхливими примадоннами, які вимагали для себе від композиторів яскравих, часом мало пов'язаних з дією арій, з інтригами, заздрістю, суперництвом.

Йоганн Себастьян Бах, який народився в тому ж 1685 році, працював у всіх жанрах, окрім опери. Він жив у невеликих містечках, служив органістом, кантором у церквах, був обтяжений величезною сім'єю і в пошуках заробітку змушений виконувати будь-які обов'язки, які часто викликали в нього огиду.

Георг Фрідріх Гендель був матеріально незалежний, тому вільний, не мав сім'ї, нічим не був зв'язаний, жив то в Італії, то в Німеччині, а під кінець життя перебрався до Англії, де був у великій пошані королівського двору... Його слава затьмарює славу будь-якого з його сучасників.

Те, що Гендель почав писати опери, не дивно: він працював у оперному театрі. Те, що Бах писав музику для богослужінь, не дивно: він був органістом у церкві. Два великих

композитори ніколи не зустрічалися. Обидва в кінці життя осліпли. Бах помер у злиднях, оточений своєю сім'єю. Гендель помер на самоті небідною людиною. Хто з них був щасливішим?..

Слава безвісного Баха через століття затьмарила славу великого Генделя...

Так і стоять поруч два німецьких композитори XVIII століття, багато в чому схожі і все ж такі – різні...

Що ж писав Гендель? Звичайно ж, опери. Дві були поставлені на сцені Гамбурзького театру. Мали успіх. Це було грандіозне дійство.

Потім він рушив до Італії, батьківщини опери.

Опера – синтетичний жанр, що об'єднує сценічну гру, балет, вокал, оркестр, хори. Перша опера з'явилася у Флоренції. Композитор Якопо Пері і поет Оттавіо Рінучіні хотіли відродити грецьку трагедію, а створили щось зовсім нове. Це був спектакль, у якому не говорили, а співали. Хор, як у давньогрецьких трагедіях, мав коментувати дію, герої – висловлювати свої почуття в аріях. Усе це супроводжував оркестр.

Рим підхопив нове віяння. Але коли у Флоренції оперу ставили в палацах вельмож, з

обмеженою кількістю глядачів, то в Римі вона виходить на площі та стає доступною всім. Рим – центр католицизму, і сюжети римської оперної школи в основному релігійні, на відміну від флорентійської, заснованої на грецьких міфах. А як же інакше, адже флорентинці «відроджували» грецьку трагедію!

Щоб глядачам не було нудно від багатогодинного дійства на біблійні сюжети, з'явилися комічні образи і сценки, які викликали посмішку. Так почала зароджуватися опера-буфа, перші паростки якої чітко видно в римській оперній школі.

Пізніше з'явилися оперні театри у Венеції, у Неаполі. Це вже пахло прибутком. Щоб залучити більшу кількість глядачів, вистави ставали яскравішими, багатшими. На сцені використовувалися несподівані ефекти, головний герой-полководець цілком міг виїхати на сцену на спровжньому коні. Тривали спектаклі по кілька годин, і тільки велика любов до музики могла змусити глядачів додивитися все до кінця.

Утім, головним був спів. Співаки билися за виграшні арії, у яких можна було показати голос і вокальну техніку. Примадонни змагалися між собою, прискіпливо вираховуючи, скільки

високих нот у партії і чи не коротша ця арія, ніж у суперниці... Поступово вокал в опері витіснив дію, і опера перетворилася на концерт у костюмах, який був мало пов'язаний із сюжетом. Захоплювалися голосами, здатними взяти найвищі ноти, вивести рулади в тиші залу, який затамував подих. Оперні театри давали величезні збори, від публіки відбою не було, тож виникла потреба в професійних співаках і акторах. Саме тоді з'явилися консерваторії – притулки для сиріт, де навчали співу. Власне, саме там готували оперних співаків і співачок, і з жебрачок дівчаток-сиріт виростили королеви сцени...

Ось такою була опера, коли молодий Гендель почав працювати в цьому жанрі.

В Італії він написав кілька опер і спробував їх поставити, але Папа указом заборонив оперні спектаклі, і Гендель змушений був звернутися до релігійної тематики. Наприкінці життя, коли його залишить успіх, цей досвід стане йому в нагоді...

Повернувшись до Німеччини, Гендель не затримався там і відправився до Англії, яка стала його другою батьківщиною. Саме в Англії його чекала слава оперного композитора.

Коли справа стосувалася виконання, він був запальний, непоступливий, безкомпромісний. Примхливу примадонну, яка на репетиції відмовилася виконувати його вимоги, він схопив в оберемок і спробував викинути у вікно. Оркестранти ледве вирвали з його сильних рук даму, яка несамовито верещала...

Але закулісне життя мало свої закони. Щоб помирити двох співачок, одного разу довелося написати дві арії з майже однаковою кількістю нот... Публіка розділилася, і кожна частина вболівала за свою виконавицю. Під кінець вистави прямо на сцені дами вчепилися одна одній у волосся...

І ось в такому пеклі – без перебільшення! – доводилося творити великому музикантові!

Утім, не тільки йому... Вольфганг Амадей Моцарт, ставлячи свої опери, також з цим стикнувся.

Гендель був настільки високо оцінений, що не соромився в поведінці. Він терпіти не міг, коли спізнювалися на його концерти, і висловлював невдоволення навіть особам королівської родини...

В Англії великий успіх мала його інструментальна музика – марші, сюїти для

виконання поза приміщенням, наприклад, «Музика на воді».

Коли став зникати інтерес до його опер, він, як і в Італії, переключився на релігійну музику, і саме ораторії принесли йому славу, яка пережила століття.

Його музика ефектна, театральна, грандіозна. Він так вибудовував вокальні партії, що вони, не викликаючи напруги в співака, демонстрували всі достоїнства голосу. Хори в ораторіях звучать міццю органу, інструментальна музика – як широкі яскраві мазки на полотнах художників, які запам'ятовуються і вражають.

Музика Баха нагадує дорогоцінне полотно, виткане з блискучих ниток, мудрі переплетіння яких можна розплутувати роками, знаходячи все нові й нові відтінки і захоплюючись їх різноманітністю. Музика Баха спрямована всередину, заглиблена в свідомість, філософічна і бездонна. Це – розмова людини з Творцем, його віра, надії, сумніви, які наодинці він звіряє Господу.

Музика Генделя спрямована назустріч світу, угору і вшир, барвиста, масштабна, театральна-сценічна. Вона прославляє Творця голосно, переможно, тріумфально, і навіть її

трагічні сторінки спрямовані назовні – до неба, сонця, простору. У ній багато енергії і сили, вона життєствердна і монументальна...

Про що думав сліпий огрядний самотній старий на схилі своїх днів?..

Він на десять років пережив свого великого сучасника Баха. Відлюдний, похмурий, небагатослівний. З радощів життя залишилося одне – смачно поїсти... А, судячи з портретів, Гендель був гарний, високий, стрункий...

Майже нічого не відомо про його особисте життя. Оточений примхливими примадоннами, чи не розчарувався він у жінках? Невже слава і достаток та велич його таланту не притягли до нього нікого, хто міг би дати йому щастя? Спадкоємців не залишив... Чи любив кого?.. Існує недостовірна інформація про те, що він двічі робив пропозицію – і двічі отримав відмову...

Самотній сліпий старий у кріслі біля каміна... І музика, яка живе в ньому, – велика і могутня – до сліз... У всякому випадку, так стверджує його слуга, який приніс сніданок і застав його залитим сльозами...

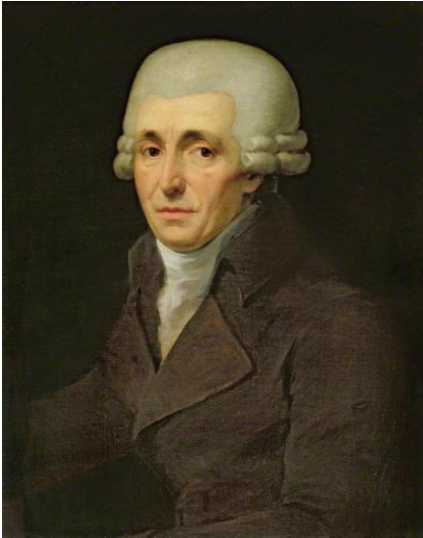
В ораторії «Месія» в кінці звучить хор «Аллілуя». І глядачі встають з місць. Ця

традиція пішла з першого виконання, коли король Георг II піднявся при перших акордах.

Коли б крім цього твору він нічого більше не написав, усе одно зайняв би належне місце в пантеоні великих музикантів усіх часів і народів.

Чи чув він цей хор у свої останні хвилини? Чи не ці звуки підняли і понесли його душу до вічного світла?..

**Франц Йозеф
Гайдн**
(31 березня 1732,
Рорау,
ерцгерцогство
Австрія – 31 травня
1809, Відень,
Австрійська
імперія)

*Австрійський компо
зитор,
представник віденсь*

кої класичної школи, один з основоположників таких музичних жанрів, як симфонія і струнний квартет. Для музики Гайдна характерною є широта фольклорних зв'язків. Він автор 104 симфоній, 83 квартетів, 52 фортепіанних сонат, ораторій («Створення світу», 1798; «Пори року», 1801), 14 мес, 24 опер. Автор музики гімну Австро-Угорщини, котра згодом стала за основу гімну Німеччини.

Загадки сонатно-симфонічного циклу

Його розбудила мелодія. Така ж як та, яка виникла пізно ввечері. Стрімка і сумна. Дивно,

як це можливо? Зазвичай, сумна музика повільна. А ця – порив, пристрасть, гіркота. Тема піднімається з глибини низького регістра й злітає туди, де співають скрипки, – дзвінко і тривожно. Може, саме мінорна тональність дає таке сумне забарвлення? Більшість мелодій, які виникали в нього, були мажорними. Веселі, блискучі, які розсипають високі звуки, як сміх красунь... А ця – майже трагічна. Пристрасна мова про наболіле, приховане, що раптово хлинуло назовні...

Він устиг її записати. Боявся, що вранці вона зникне. Яка прекрасна вийде соната, коли зробити цю тему головною партією!..

Він, охоплений бажанням негайно побачити написане, рвучко підвівся. Нотні аркуші залишилися у вітальні на клавесині.

Де ж вони? Він точно пам'ятає, що лежали зверху інших.

Переривши все і не знайшовши вчорашніх записів, він раптом побачив на підлозі обривок нотного паперу...

Знову вона це зробила!.. Ледве стримуючи себе, він кинувся до кімнати дружини. Вона сиділа за туалетним столиком і накручувала волосся на смужки паперу. І це був нотний папір...

Він схопив їх. Так, саме те, що він шукав...
– Ти хоч розумієш, що накоїла? Це нова соната!

Жінка зневажливо повернула до нього наполовину завиту голівку.

– Чи не велика цінність! Списаний, зіпсований папір. Я не чіпала чисті аркуші.

Він ледь стримався, щоб не вдарити її. Дружині марно розповідати, як приходять звуки, яке це захоплення. Вона робить це навмисно, аби досадити йому, принизити, розлютити. Поранити саме в найдорожчому...

Це помста. За те, що виявився нездатним стати багатим. За те, що не зміг її полюбити. За те, що за 20 років шлюбу в них так і не народилося дітей.

– Анно Маріє! Навіщо ти це робиш?!

Вона відвернулася від нього, але в дзеркалі він бачив її обличчя – вороже, замкнуте, відсторонене.

Яка негарна зараз дружина!.. З розпатланим волоссям, накрученим на обривки папірців... Але ж була гарненькою! І, головне, так схожою на неї, на ту іншу...

Яка фатальна помилка!.. Але він її зробив з відчаю, коли за нього не віддали Алоїзію. Вона пішла в монастир зовсім юною... Як можна було

віддати перевагу монастирю, аніж їхній любові?! Як батьки змогли вмовити її? Чому любов до Бога в ній виявилася більшою від любові до нього?!

Анна Марія охоче прийняла його пропозицію – час було виходити заміж. Тому батько, придворний перукар, і віддав її за молодого музиканта, який був молодший від неї на 4 роки, за сина каретника Гайдна з маленького австрійської села, який підробляв уроками музики.

...Він дуже швидко зрозумів, що зовнішня схожість сестер нічого не означає. Те, що в Алоїзії було прекрасним, в Анни Марії стало пародією. Молодша була тонкою і гнучкою, старша – високою і худю. У тієї було волосся кольору меду, а в цієї – просто руде. Та була доброю і ніжною, а ця – холодною і сварливою. Дружина теж швидко зрозуміла, що цей веселий палкий юнак, який обожнював її сестру, ніколи не зможе переступити межу між ними – межу відчуження і деякої відрази... І розлучитися вони теж не можуть. А те, що вона так швидко постаріла і змарніла, а його не оминають увагою дами, яких він може зустріти в палаці князя Естерхазі, викликало в ній бажання зробити йому боляче, принизити, отруїти життя. Вона із

захватом рвала сьогодні вранці цей аркуш паперу, уявляючи, що рве його серце, яке ніколи їй не належало...

Та так воно й було...

Грюкнувши дверима, він вийшов...

Яка несправедливість! Знаменитий Йозеф Гайдн, музику якого знають у Європі, не може дати ладу у власній родині! Важко назвати його невдахою! У нього затишний будинок, розташований неподалік від палацу князя, хоч і не розкішне, та забезпечене життя. Тож навіщо йому розкіш, адже він задовольняється малим! Гайдн – головний капельмейстер князя, займається улюбленою справою, у нього свій оркестр, який виконує його музику. Господар пишається тим, що при його дворі стільки років працює музикант такого рівня! У Гайдна в розпорядженні чудовий зал для глядачів, і ходить він в перуці паркетом, а не полями рідного Рорау, і не тулиться в холодних кімнатах, і не навчає недбайливих учнів: до його послуг прекрасні музиканти!..

Який зліт для сина каретника і кухарки!..

...А такі щасливі були часи!.. Батько добре співав, і всі його діти вбирали музику з народження. У Йозефа виявився чудовий голос, і його взяли в церковний хор Гайнбурга. Там він

багато чому навчився. Веселий, закоханий у музику, швидкий у розмовах і проказах... Він посміхнувся, згадавши, як відрізає косу в дурнуватою хлопця, який стояв попереду нього в хорі, як його товариші насилу стримували сміх. За це – та й ще за багато що інше – його вигнали з хору. Але справжня причина була в тому, що він дорослішав і ставав непридатним для співу високих партій. Залишившись без засобів існування, він став переписувачем нот, потім – учителем співу, бродячим музикантом, скрипалем, органістом, акомпаніатором... У цю мандрівну і майже злиденну пору життя майбутній великий композитор і диригент жив переважно на горищах, і нерідко траплялося, що ночував прямо на лавках у парках Відня. Однак він не сумував.

– Коли б у мене був талант, мене б визнали відразу, – жартівливо казав згодом з цього приводу Гайдн. – Але я, мабуть, був геніальним, а геніїв, як відомо, завжди спочатку не розуміють, так уже заведено серед людей... Так що доводилося терпіти до часу... Така вже в нас, геніїв, доля...

Це були роки виживання. Він давав уроки гри на клавесині, а оскільки репертуару для навчання не існувало, сам писав легкі п'єски для

початківців. Писав ночами, експериментуючи, у вічному пошуку досконалості...

А потім він поступив камердинером до італійського маестро Ніколи Порпори... Почасти через те, щоб чогось навчитися. Господар не відразу зрозумів, чому ноти на його столі лежать в іншому порядку, а молодий слуга намагається бути поблизу, коли він веде урок... Незабаром порішили на тому, що Йозеф працює без оплати. За це маестро його навчає... За десять років спілкування з Порпорою він багато чому навчився. До обов'язків камердинера додавався обов'язок акомпанувати учням маестро, коли той займався з ними.

А потім він одружився... Якби знав, що цей шлюб триватиме майже 40 років...

Удачі – були. Запрошення працювати в князя Естергазі, багатого аристократа, який жив у добі шляху від Відня, у розкішному палаці. Йозеф погодився, і... залишився там на 30 років.

За обов'язками йому належало писати музику на вимогу князя, керувати оркестром, організовувати концерти – без права показувати комусь свої твори, робити копії або дарувати їх. Він повинен був увесь час знаходитися на службі. Його мрія поїхати до Італії так і не

збулася. Забезпечене життя – і кабала... Два боки медалі...

Писав легко і швидко. Весела, вишукана музика. Для оркестру, для струнного квартету, для скрипки, для духових інструментів. Симфонії, ораторії, сонати, квартети, арії, п'єси...

Поступово прийшла слава. Але вона не принесла свободи.

Чи ж були радощі? Були. Дружба з Моцартом. Радість творчості.

А потім прийшла пізня любов...

Гайдн у театрі князя поставив близько 90 опер. Саме того року йому довелося працювати з італійською оперною трупкою, у якій була вона, 19-річна красуня Луїджі (Алоїзія) Польцеллі, сопрано...

Те, що літній маестро закохався в юну співачку, – не дивно. Спільні заняття музикою таять в собі таку небезпеку. Закохуються в голос, який співає те, що хочеш чути. Особливо, коли арії написані самим маестро. А ще – ім'я...

Гайдн добився продовження контракту співачки. Він спрощував арії під її голос, обіцяв одружитися після смерті дружини...

Те, що закохався, не дивно. Дивно, що зумів розгледіти за янгольською зовнішністю корисливий і розважливий характер. Засліплення не відбулося. Щастя не сталося...

Але в заповіті він згадав її, правда, урізавши обіцяну суму вдвічі...

...Про Гайдна розповідають багато веселих історій. Зокрема, про те, як на схилі років, отримавши після смерті князя довгоочікувану свободу, він відвідав Англію, де мав грандіозний успіх.

Згадують симфонію-сюрприз (симфонія №103 з тремоло литавр). Кажуть, що англійська публіка дрімала на концертах, і тоді він спеціально для такого випадку ввів у партитуру раптовий удар литавр, щоб ті, що заснули, підстрибнули у своїх кріслах від несподіванки. Згадують симфонію-сюрприз, коли публіка в захваті кинулася до сцени, і в цей час величезна люстра впала в порожній зал... «Прощальна симфонія», написана як докір князеві, який довго не відпускав своїх музикантів додому, до родин. Симфонія написана так, що поступово скорочуються партії – і музиканти гасять свічки та йдуть по одному під час виконання. Закінчують два скрипалі – усе, що залишилося від великого оркестру...

Кажуть, що князь натяк зрозумів...

Відомий «менуєт бика», ноти якого Гайдн подарував м'ясникові, а той в подяку подарував йому тварину.

Видавці охоче друкували твори Гайдна, а він, любитель розіграшів, ходив по магазинах і говорив торговцям, які не знали його в обличчя, що не любить цього композитора, вислуховуючи їхні обурені репліки...

Він був доброю людиною, цей великий композитор, який здобув загальноєвропейську популярність. І музика його – добра, життєрадісна, дотепна.

Йозеф Гайдн став родоначальником так званої віденської класичної школи, у його творчості склалася форма сонатно-симфонічного циклу, послідовниками якого були Моцарт і Бетховен, перший – друг, другий – учень... Він написав дуже багато, цей селянин з Рорау, якому аплодували королі.

Але що ж таке сонатно-симфонічний цикл? І в чому заслуга саме Гайдна?

Sonare – звучати, kantare – співати. Так перекладаються ці хитромудрі слова з італійської. Відповідно, сонатою називали будь-який інструментальний твір, а кантатою – вокальній.

У ті часи музика звучала в палацах, у церквах, на вулицях. Вельможі дуже пишалися своїми музичними вміннями, самі займалися музикою, співали і розумілися на музиці. Королі грали на музичних інструментах, принцеси їм акомпанували на клавесині... Це було модно, і тому були затребувані музиканти. Вельможі змагалися між собою – у кого поважніший капельмейстер, краща оперна трупа, кращий придворний композитор.

Придворні свята супроводжувалися музикою. Танці слідували один за одним, придворний оркестр грав без перерви. Так виникли сюїти – від французького слова «слідувати». Рухливі аллеманди змінювалися швидкими курантами, потім повільними сарабандами. Завершувала цикл вогненна жига. Усі п'єси були написані – для зручності – в одній тональності і здавалися продовженням одна одної. Кожна мала відрізнятись від попередньої – темпом, характером. Вони були як одне ціле, і разом з тим – кожна сама по собі. Кожна розкривала лише один образ.

Новаторство Гайдна в тому, що він зумів показати в одному творі кілька образів, звести їх у поєдинку і примирити. Так виникло сонатне алегро.

Алегро італійською означає «швидко». Сонатне алегро починається швидкою і яскравою головною партією. За нею йде побічна – більш спокійна, м'яка, ніжна. Той же принцип, як і в сюїті, але це все в одному творі. Ця частина називається експозицією – показом тем. Потім обидві теми сплітаються, розвиваються, змішуються, набуваючи рис одна одної. Ця частина називається розробкою. Потім настає реприза – повторення. Знову проходять обидві теми, але вони вже в одній тональності – і не протистоять одна одній. Сонатне алегро можна уявити, як таку картину: у першій частині на сцену виходить чоловік – сміливий і мужній. Слідом за ним – жінка – м'яка і спокійна. У другій частині починається їхній діалог, а в третій – вони виходять, тримаючись за руки...

Вийшов дуже великий твір: з різними образами, динамічний, такий, що змінюється. У невеликих п'єсах розповідається завжди тільки про одне: або сумно, або весело. У сонатному алегро розповідається про багато що. Не просто розповідається, а оповідь, як живий діалог, змінюється з кожним тактом. Сонатне алегро – як роман, у якому є постійна дія, а не застигла картинка. Тому класичні сонати називають великою формою.

Соната – твір, який складається з трьох частин. Слідом за першою частиною – сонатним алегро, про яке ми вже знаємо, йде повільна друга частина, порівняно невелика. Третя частина – фінал, швидка, яка теж може бути написана у формі сонатного алегро або рондо.

Рондо в перекладі з французької – «коло». Простіше кажучи, пісенька з приспівом. Музика «куплета» (епізод) змінюється, а приспів (рефрен) залишається незмінним.

Ось такий складний цикл з трьох частин, – і придумав його Гайдн.

А симфонія – та ж соната, тільки для оркестру, у чотирьох частинах. Після повільної другої частини з'являється швидша, як в сюїтах. Часто це менует, старовинний танець. А завершує все яскравий швидкий фінал...

Ось ми і з'ясували, що таке сонатно-симфонічний цикл. Насправді – це яскрава музика, різноманітна і змістовна.

Заслуга Йозефа Гайдна в тому, що він, об'єднавши і переплавивши розрізнені частини, склав грандіозну мозаїку.

Ідеї носяться в повітрі. Але тільки генію вдається створити з відомого матеріалу щось нове...

**Вольфганг
Амадей
Моцарт**
(повне ім'я
Йоганн
Хризостом
Вольфганг
Теофіл
Моцарт; 27
січня 1756 – 5
грудня 1791)

Австрійський композитор і музикант-віртуоз. Один з найпопулярніших класичних композиторів, Моцарт зробив великий вплив на світову музичну культуру. За свідченням сучасників, Моцарт мав феноменальний музичний слух, пам'ять і неперевершену здатність до імпровізації. На відміну від багатьох композиторів XVIII століття, Моцарт не просто працював в усіх музичних формах свого часу, але і добився в них великого успіху. Багато з його творів визнані шедеврами симфонічної, концертної, камерної,

оперної і хорової музики. Творчий доробок Моцарта становить понад 600 творів: 41 симфонію, понад 19 опер, велику кількість інструментальних концертів (зокрема 27 фортепіанних), 13 струнних квартетів, 35 сонат для скрипки, Реквієм та багато інших інструментальних та хорових творів. Музика Моцарта, створена під великим впливом Йозефа Гайдна, стала вершиною класичної епохи за чистотою мелодії та форми. Разом з Гайдном і Бетховеном належить до найбільш значних представників Віденської класичної школи. Біографія Моцарта (особливо обставини його ранньої смерті) була предметом спекуляцій і суперечок, лягла в основу художніх вигадок і розхожих міфів.

Реквієм за генієм

Вогким лютневим вечором старий Петер вийшов на вулицю. Мокрий сніг плямкав під ногами, і рвані черевики зразу ж промокли. Пориви вітру норували зірвати з нього жалюгідну одежину. Старий, намагаючись зберегти залишки тепла в тілі, підняв комір і втягнув голову в плечі. Пробурчав, що в таку погоду собаку не виженеш на вулицю... А що

було робити? Марта вже кілька тижнів не встає з ліжка, дров майже немає, і, крім пісної юшки, вдома їсти нічого... Може, хтось із перехожих виявить милосердя до нього і подасть хоч мідний гріш?..

Петер зупинився біля кав'ярні. Молоді щиглі, весело сміючись, раз у раз входили і виходили звідти. Від них пахло вином і тютюном. Ніхто не звертав уваги на старого, а деякі роздратовано відмахувалися, як тільки він починав говорити.

Пішов мокрий сніг. Він падав на плечі і тут же танув. Петер промок і змерз. Він подумав, коли й він захворіє на застуду, то Марті нікому буде допомогти.

Один літній чоловік кинув йому дрібну монетку і гидливо відсторонився, коли Петер принижено подякував йому. Більше ніхто не допоміг...

Було вже дуже пізно. Старий востаннє озирнувся на двері кав'ярні та й побрів додому.

Хтось швидкою ходою йшов слідом за Петером. Перехожий щось мугикав собі під ніс і, мабуть, був у гарному настрої. Старий обернувся і побачив невисокого, чепурно одягненого молодого чоловіка.

– Прошу пана допомогти мені, – простягнув руку Петер. – У мене вдома хвора дружина – і ні гроша, щоб купити дров і хліба...

Перехожий, намагаючись розглянути його, зупинився. Вітер посилювався, і снігом мело в обличчя.

– Ох, бідолахо... – сказав молодий чоловік. – Як шкода, що ти не зустрівся мені зо дві години тому, коли я отримав непоганий гонорар! А нині в мене в кишені теж немає а ні шеляга... Проклятий більярд!..

Петер опустил голову і побрів геть.

Щось у похиленій фігурі старого зворушило незнайомця.

– Почекай, батьку, – сказав він. – Я спробую що-небудь для тебе зробити.

Він поманив його за собою в ту саму кав'ярню, біля якої Петер стояв стільки часу. Вони сіли за столик, і незнайомиць попросив перо й чорнила. Насолоджуючись теплом, Петер стомлено заплющив очі, а молодик став щось швидко й розмашисто писати на нотному папері, який він дістав з кишені плаща. Через кілька хвилин він склав аркуш і написав адресу.

– Візьми це й віднеси. Думаю, там тобі дадуть кілька монет.

Петер із сумнівом узяв аркуш. Краще б йому дали два гроша...

На ранок Марті стало зовсім погано. Петер розгорнув папір, який напередодні дав йому дивний молодий чоловік. Це були ноти. Угорі він розібрав напис: «Прошу вручити подавцю цього заслужений гонорар» – і нерозбірливий розпис...

Петер вирішив спробувати щастя.

За вказаною адресою виявилось нотне видавництво. Коли він простягнув аркуш чоловікові, що сидів за столом, той здивовано підняв брови.

– Дивися, Готлібе, – звернувся він до когось із сусідньої кімнати. – Новий менует Вольфганга! Він прекрасний! Звідки він у тебе, старий? – обернувся він до Петера.

– Мені його вчора дав якийсь юнак замість милостині, – відповів той.

– І ти не прогадав! Ось, візьми! – і він відрахував Петеру п'ять золотих монет.

Старий поперхнувся. Він давно не бачив таких грошей.

– А хто це був? – пошепки запитав він.

– Тобі подав милостиню сам Вольфганг Амадей Моцарт!..

Усі великі композитори виявляли музичні здібності з раннього дитинства. Усі вони швидко вчилися і рано починали писати музику. Але феномен Моцарта був у тому, що, здавалося, він народився зі знанням контрапункту... У три роки від народження він, підбираючи співзвуччя, намагався грати на клавесині. У чотири – написав першу п'єсу, вмочуючи в чорнильницю не тільки перо, але й пальці. У сім років гастролював всією Європою, виконуючи віртуозно такі твори, які не кожен дорослий музикант зможе зіграти... За своє коротке життя він встиг написати стільки, що вистачило б на кількох композиторів, які прожили довгі роки. Він немов поспішав жити, передчуваючи, що йому відпущено занадто мало...

Його батько був капельмейстером у замку Зальцбурзького архієпископа. Вдумливий музикант і прекрасний педагог. Його книжка про скрипкову гру була відмінним посібником для навчання, вона актуальна до сих пір. Його клавірні п'єски і нині грають на фортепіано учні музичних шкіл. Він не був великим музикантом, але був великим батьком геніального сина... «Після папи – тільки Бог», – говорив Вольфганг...

З семи народжених дітей Леопольда Моцарта вижило двоє: старша дочка, Анна Марія, і Вольфганг Амадей. Дівчинка мала видатні музичні здібності, але малюк був геніальним. Леопольд розумів усю силу обдарованості сина і поклав життя на те, аби дати йому належне виховання. Розуміючи, що хлопчикові зумовлено стати музикантом, робив усе, щоб полегшити йому цей тернистий шлях. Даючи концерти в палацах знаті, діти з батьком подорожували Європою. Слава про чудо-дитину рознеслася повсюди. Як тільки не випробовували його талант! Він грав із зав'язаними очима, грав, читаючи з аркуша незнайомі складні твори, імпровізував на задану тему, писав музику, закритий у сусідній кімнаті, щоб комісія переконалася в його авторстві...

У нього не було дитинства. Ледве батько зрозумів, якими феноменальними здібностями володіє син, увесь його час був присвячений заняттям. Усьому навчив його батько – і рахунку, і письму, і мовам... Але головне – музичній грамоті та грі на скрипці й клавесині. Утім, його і вчити не треба було. Ледве зрозумівши, як влаштований інструмент, він із натхненням починав на ньому грати. Слух і пам'ять у нього були фантастичними: почувши в

церкві Ватикану месу, яку виконували лише раз на рік і замикали партитуру, щоб ніхто не міг її запозичити, хлопчик, щоб зробити приємне сестрі, записав її по пам'яті. «У тебе буде цей дев'ятиголосий твір – тільки в тебе і в Римського Папи», – сказав він Наннерль, як вдома називали Анну Марію.

Коли порівняли партитуру, – не знайшли жодної помилки... За це понтифік нагородив хлопчика Орденом Золотої Шпори...

Історій з життя Моцарта, які доводять його геніальність, хоч греблю гати. Він бігав залами Віденського замку з принцями і принцесами – дітьми імператриці Марії-Терезії, давав концерти при дворі англійського короля, у Парижі тільки й розмов було, що про австрійського вундеркінда. В Англії він познайомився з молодшим сином Баха – «англійським Бахом», знаменитим композитором, і вони прекрасно порозумілися – крихітний хлопчик і зрілий музикант... Грали в чотири руки, говорили про музику...

Хлопчик виглядав зовсім крихіткою через невеликий зріст – він і юнаком мав зріст не вище 160 сантиметрів – коли він сидів за клавесином, ніжки не діставали до підлоги, і

батько картинно підставляв лавочку, підкреслюючи дитячий вік сина...

Леопольд так сподівався, що слава диводитини Моцарта допоможе в подальшому зрілому музикантові Моцарту, і доля сина складеться краще від його власної.

Марні надії!..

Моцартові-дитині аплодували королі, вельможі обсіпали дорогими подарунками. Моцарта-юнака принижували, підкреслюючи його залежне становище в архієпископа, який із садистською насолодою поводився з ним, як з лакеєм, – з тим, хто був ще недавно на гребені слави... Коли Моцарт виріс, увесь світ утратив до нього інтерес: у світі повно дорослих музикантів – і цим нікого не здивуєш...

Слава Моцарта-виконавця ледь не затьмарила славу Моцарта-композитора.

А він був композитором не менш геніальним. Усе, що виходило з-під його пера, було абсолютним: чи то опери, концерти, сонати, симфонії, чи то крихітні п'єски для клавіру...

Коли архієпископ звільнив його, принизивши при цьому, розлючений юнак покинув Зальцбург і вирушив до Відня. Батько залишився в Зальцбурзі...

Хто знає, як би склалося життя Вольфганга, коли б поруч був батько?..

Моцарт, мов метеор, увірвався в музичне життя австрійської столиці. Він міг усе – віртуозно грати на скрипці і клавесині, з легкістю і швидкістю писати музику в будь-яких жанрах, дуріти з друзями. На один його гонорар можна було місяць годувати сім'ю з п'яти осіб, але гроші не трималися в його кишенях. Він був щедрий, веселий, дотепний, не гребував міцного слівця (його листи, що зберігаються в музеї Зальцбурга, доводять це). І фантастично працездатний.

Італійська опера заповонила всі театри Європи. Моцарт довів, що опера німецькою мовою, написана німецьким композитором, не тільки не поступається італійській, а й перевершує її. Опери Моцарта не були «концертами в костюмах», якими вже стали італійські. Образи героїв мали яскраві музичні характеристики, арії висловлювали те, що було потрібно за дією, а не служили демонстрацією вокальної техніки виконавця.

Дружба з Гайдном і вивчення його творчості наклали відбиток на музику Моцарта. Він, поглибивши відмінності між головною і побічною партіями, удосконалив форму

сонатного алегро. Якщо в Гайдна вони були близькими, то в Моцарта відмінність проступає чітко. У витонченій музиці стільки трагізму і надриву, що навіть не віриться, що вона написана веселим молодим чоловіком, закоханим у життя, таким, який поспішав жити...

Прийшла і закоханість – в оперну співачку Алоїзію Вебер. Підступна дівчина не вважала гідною партією молодого композитора без стабільного заробітку. Її хитра сімейка підсунула Вольфгангові молодшу сестру, Констанцу, не таку красиву і зовсім не співачку. Чи був він з нею щасливим?.. Він прожив не так довго, щоб це стало очевидним...

Строгий батько не схвалював шлюб сина і його спосіб життя. Він вважав, що Вольфганг витрачає себе в безладних розвагах, у грі на більярді і флірті з жінками. Але Моцарт не отримав у дитинстві покладеної частки безпеки, тож поспішав отримати все тепер. Але це не заважало роботі: він писав, як одержимий, – з легкістю і з неймовірною швидкістю...

Чи передчував він свою смерть? Відома легенда про людину в чорному, яка замовила йому реквієм, що став заупокійною месою для

нього самого. Чи дійсно через заздрощі отруїв його композитор Антоніо Сальєрі, як каже інша легенда? Яка справжня причина його смерті?

На ці питання немає достеменною відповіді...

Блискучий виконавець, геніальний композитор з величезними гонорарами помер у злиднях і був похований у спільній могилі, бо в його дружини не знайшлося грошей на пристойні похорони, та й сама вона через хворобу не провела його в останню путь.

Потім, пізніше, другий чоловік Констанци першим напише біографію великого музиканта.

Як би могло скластися його життя?..

Моцарт міг з'явитися і творити в Росії. Переповідають історію про те, як одного разу російський посол у Відні Андрій Розумовський написав Потьомкіну, що нібито знайшов музиканта і виконавця на ім'я Вольфганг Амадей Моцарт, який потерпає в злиднях і який готовий пуститися в далеку подорож до Росії, бо йому нічим годувати свою сім'ю. Але, вочевидь, Потьомкіну в той час було не до того, тож лист Розумовського залишився без відповіді, а Моцарт – без заробітку та подорожі до Росії...

Мало кому відомо, що син Вольфганга Моцарта – Франц Ксавер Моцарт – майже тридцять років прожив у Львові. Він організував у місті хорове товариство, учив дітей грі на фортепіано, сам виступав з концертами і диригував оркестром. У Львові він написав п'єси для фортепіано на мотиви українських народних пісень. І до цього дня у Львівській консерваторії імені М.Лисенка звучить музика, створена сином Вольфганга Моцарта.

У музиці для Вольфганга Амадея труднощів не було. Це – його стихія, його Всесвіт, і там він був всесильним. Труднощі в нього були у звичайному житті, у яке він не вписувався, у якому посередності його не могли оцінити – і пожаліти, і допомогти, і зберегти... Він був якийсь не співставний цьому світові, і світ мстився йому – дріб'язковими приниженнями, обмеженнями, неможливістю отримати того, чого прагнеш... Може, він просто прикидався звичайною людиною, щоб не дуже виділятися і не дратувати нікчем, які його оточують? Справжнє обличчя його – у музиці. У примхливих бісерних пасажах, у тонко виписаному ввічливому розпачі, що не виходить за рамки етикету, але приголомшливому у своїй

глибинній суті? І він зовсім не був легковажним марнотратом таланту, чого так побоювався його батько. Він просто хотів бути щасливим. Але геніям щастя замовлено...

**Людвіг ван
Бетховен**

(16 грудня 1770,
Бонн – 26
березня 1827,
Відень) –

німецький
композитор і
піаніст.

Творчість Бетховена тісно пов'язана з мистецтвом Німеччини та Австрії. Цей композитор є одним із трьох представників класичної віденської композиторської школи. Бетховен не лише зберіг основні риси класицизму (ясність, монументальність, стрункість композиції), а й значно розширив сферу образів. У цьому значенні Бетховен є послідовником не лише К. В. Глюка, Й. Гайдна і В. А. Моцарта, а й самого основоположника класичного строю в музиці – француза Люллі. Музиці Бетховена притаманна величезна енергетична напруга, збудженість почуттів, драматизм. Його творчість

підсумувала здобутки епохи класицизму. Він був останнім композитором ХІХ ст., для якого природною формою музичного вислову був жанр «сонати».

Соната місячного світла

Ганс різко натягнув поводи. Чорт би забрав цих пішоходів! Невже не бачив, що мчить екіпаж? І не чув, як він, Ганс, кричав на всю горлянку: «Стережисьь!»! Дивний молодий чоловік... Коли коні зупинилися в метрі від нього, обернувся і похмуро глянув на екіпаж, який мало не переїхав його. І пішов далі, дивно похитуючись. Недбало одягнений, незачесаний... А камзол з дорогих!..

– Що трапилося? – виглянувши у вікно, запитав пан, який сидів у екіпажі.

– Під колеса кидаються, – пробурчав Ганс.

– Еге... та це ж Бетховен, – з подивом відзначив пасажир...

Це дійсно був Людвіг, і він дійсно не бачив екіпажа. І не чув шуму. І якби не Ганс...

У нього були проблеми зі слухом, і з кожним роком вони ставали все серйознішими...

І найжахливіше було в тому, що він був музикантом.

Поки що йому вдавалося приховувати свій недолік. Під час розмови він уважно дивився на губи співрозмовника, і це дуже допомагало. Він навчився читати по губах, умів читати по обличчях. Міміка говорить багато про що. Слова – нічого не говорять... Кажуть губи, що здригаються, очі, що бігають, нахил голови, підняті брови... Він вірив цьому більше, ніж словам. І ніколи не помилявся!..

Невже помилився цього разу?!

Ці темні очі дивилися так томно, так уважно, так віддано... Ці напіввідкриті губи висловлювали захоплення... Ці пальчики, що здригалися, як тільки він їх торкався ненароком, не могли обдурити...

...Людвіг Ван Бетховен уже в тридцять років був відомим музикантом. Був знайомий з багатьма віденськими аристократами як композитор і виконавець, а також як учитель музики молодих знатних дівчат. Це давало йому деякий заробіток

Утім, з Терези і Жозефіни Брунвік він не брав грошей – це були сестри його друга,

угорського графа Франца Брунсвіка, і в їхньому будинку він проводив багато часу.

– Людвігу, познайомтеся! Це наша італійська кузина Джульєтта, – сказала Тереза і підвела до нього юну чорнокудру красуню.

У перший момент він розгубився. Ці величезні темні очі, уважні й допитливі...

Сюзанна, тітка Франца, вийшла заміж за італійського графа Франческо Джузеппе Гвіччарді. Джульєтта була їхньою дочкою. Вони недавно переїхали з Трієста до Відня, і кузина влилася в компанію сестер Брунсвік.

Скільки чарівності було в їхніх вечорах, коли у вітальні збиралися сестри – учениці Бетховена, брат, а тепер і чарівна італійка!

Жозефіна і Тереза (це Терезі він присвятить знамениту багатель «До Елізи»!) були прекрасними піаністками, третя їхня сестра Шарлотта уроків не брала, але була вдячним слухачем. І Джульєтта теж захотіла навчитися в маестро грати... Так у Людвіга з'явилася ще одна учениця, з якої він не став брати грошей за уроки...

Джульєтта грала нескладні п'єски, яким міг навчити її будь-який посередній музикант. Чи могла вона повною мірою оцінити геній тієї людини, яка поправляла їй руки і вказувала на

пропущений бемоль? Навряд чи... Їй було сімнадцять років, і увага тридцятирічного чоловіка і знаменитого музиканта лестила її самолюбству.

О, підступна принадність уроків музики! О, чарівні звуки, що створюють атмосферу закоханості! О, розкіш блискучого волосся і неслухняний локон, який треба поправляти, відкриваючи рожеве вушко! О, невмілі пальчики, до яких доводиться торкатися, щоб показати тонкощі клавірної техніки! Ці боязкі пальчики, які вона не поспішає забрати, а він – відпустити!.. Поривчастий подих на кульмінації п'єси – адже вона тонко відчуває музику!.. Його поривчастий подих, коли він, нахилившись до неї, чує її подих,... Тонкий аромат її шкіри...

Усе в ній говорило про кохання. Вона слухала його визнання, і її губи відкривалися у хвилюванні... І коли він одного разу наважився поцілувати її, – відповіла на поцілунок...

Він серйозно хотів з нію одружитися. Її мати була згодною, незважаючи на те, що у нього не було титулу, стану і посади. Але батько був проти.

Граф Гвіччарди не був багатою людиною. Тому він бажав для дочки вигіднішого шлюбу...

Така можливість незабаром випала: 18-річний композитор-любитель Венцель Роберт Галленберг, граф, правда, теж небагатий...

...Її умовили! Їй довели, що шлюб з Бетховеном не принесе щастя!..

А може, їй самій був приємніший цей юнак? З ним - все просто. А цей, пристрасний, шалений, лякав, хоча спочатку їй лестило, що вона вселила таку пристрасть у дорослого чоловіка...

...Людвіг стиснув голову руками.

А хто він такий, щоб свататися до графині?

Син тенора з придворної капели. П'яниця батько, який мріє зробити з сина другого Моцарта і на цьому заробляти гроші. Заняття музикою до знемоги, до катування. Моцарта з нього не вийшло. Вийшов – Бетховен...

Через бідність Людвіг пішов зі школи, займався самостійно. Вивчив латинь, французьку, італійську. Добре розбирається в літературі. Але так і не освоїв ділення і віднімання... Працював з 12 років – спочатку на посаді альтиста в оркестрі. Уже писав музику. Бажаючи отримати освіту, відвідував лекції в університеті.

З тією ж метою поїхав до Відня – брати уроки в Гайдна.

З Гайдном не зійшлися: занадто похмурий і несамовитий був цей учень, дуже потужними були його імпровізації, бунтарством віяло від усього його вигляду, стільки емоцій викликала його гра... Старому Гайдну не потрібні були такі потрясіння, і незабаром уроки припинилися. Учителем Людвіга став той самий Сальєрі...

Але вся справа була в тому, що Бетховен належав іншому часові, і хоч він вважається віденським класиком, як Гайдн і Моцарт, насправді далеко відійшов від позицій класицизму. Він писав у формі сонатного алегро, але це було романтичне сонатне алегро – з великим розходженням між головною і побічною партіями, і, як наслідок, з величезною розробкою, бо щоб «примирити» героїчну головну партію і відчайдушні благання побічної, не вистачить кількох сторінок, як у Гайдна...

Старого Гайдна лякали віяння Великої Французької революції, яку всім серцем прийняв Бетховен. Вони були людьми різних поколінь, і галантно витончена музика Гайдна була занадто далека для невгамовного темперамента Бетховена...

Моцарт високо оцінив талановитого хлопчика, але й він був далекий від цього вибуху: там, де «ввічливий» Моцарт говорить алегорично, Бетховен «кричить» прямим текстом.

Відень оцінив Бетховена, не зважаючи на його важкий характер, неохайну зовнішність і різку манеру поведінки. Сонати для фортепіано, концерти, квартети, симфонії, ораторії, опери – усе доступно йому. Його віртуозна гра на фортепіано викликає захоплення. Вона ж привертає до нього юних красивих учениць... Вони захоплено ловлять кожне його слово, але жодна... жодна!..

...Знову посилився дзвін у вухах! Немає грошей. У знаменитого музиканта вкрай нестабільний матеріальний стан. Обличчя спотворено давно перенесеною віспою. Насувається глухота. Вона не заважає писати: внутрішнім слухом він чує все, але це дуже ускладнює життя. А він, дурень, сподівався, що Безсмертна Любов вища від цього...

Як вона написала: «Я йду від генія, який уже переміг, до генія, який ще бореться за визнання. Я хочу бути його янголом-хранителем».

Це Галлендерг – геній?! Цей нікчема, паркетний шаркун, нерозумно усміхнений розпещений хлопчисько – композитор?! А він, Людвиг, грав їй свою музику і сподівався, що вона зрозуміє її!.. Подвійний удар – як чоловікові і як музикантові!..

Але її очі!.. Її губи!.. Не може бути! Її вмовили, змусили порвати з ним!..

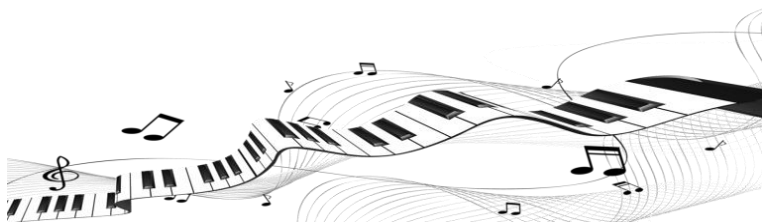
...Які безвихідь і відчай!.. А роки йдуть, а поруч з ним немає близької людини! Як він сподівався, що знайшов свою Любов! А вона виявилася мильною бульбашкою... Господи, невже нічим не можна вгамувати цей біль?! І він прийшов – тужливий, трагічний мотив. Інтонації подиху. Інтонації сліз. Наполегливо звучала мелодія. Вона стукала в серце, вона говорила: облиш надію. Не думай про неї. Вона не гідна тебе. Вона – для звичайного життя зі звичайною людиною. Їй не під силу винести ураган твоєї любові. Ти хотів побудувати для неї храм, а вона вважала за краще халупу...

Руки лягли на клавіші, і вона народилася, ця космічна музика. У ній було все: туга, біль, надія і відчай. Чарівний образ Коханої промайнув у другій частині – і його змело вихором, натиском, бурею, ураганом третьої. У ній уже не було туги. Було обурення

влаштуванням цього світу, де нікчемність перемагає генія. Було благання – пристрасне, нестримне. Але Вищі сили цього благання не почули... Несправедливість не була виправлена. Він не здався – він виплеснув усе, і вже просто не було сил – відчувати...

На титульному аркуші він напише посвяту – Джульєтті Гвіччарді. Як на сміх. Бо вона не здатна була цього зрозуміти. Вона вийде заміж за того хлюста, але щастя не буде. Через багато років вона, відчуваючи потребу, постукає у двері знаменитого композитора, аби попросити вибачення і... грошей. Гроші він дасть. Прощення – ні. Дасть – за умови, що вона ніколи більше не переступить ані порога його оселі, ані порога його душі...

А сонату назвуть «Місячною», хоча, коли писав її, ні про який місяць Бетховен не думав. Думав про Сонце, яке на перевірку виявилось тьмяною тріскою...

Нікколо Паганіні
(27 жовтня 1782
– 27 травня 1840)
італійський
скрипаль-віртуоз,
композитор та
гітарист.
Одна з
найяскравіших
особистостей
музичної
історії XVIII –
XIX століть.

Вічна Кохана

Бути красивим – заповітна мрія... Юна дівчина допитливо дивиться в дзеркало: чи ж гарна? Скільки страждань приносить занадто великий рот або занадто довгий ніс! Сильна стать не відстає: як важливо бути струнким, сильним, м'язистим! Красивим, щоб кожна жінка завмирала від захоплення... У романах краса – майже завжди обов'язкова риса головних героїв. Першооснова, на яку накладається все

інше. Розум, душа, талант – ніби другорядні речі...

...Він не був гарним. Навпаки! У нього було вузьке обличчя, гачкуватий ніс, вугільно-чорні очі, заплутане волосся, жовтувата смаглява шкіра... Довге жилаве тіло здавалося непропорційним через плечі різної висоти, і тому одна рука була ніби довшою... Довгими були й пальці – просто неймовірно довгими і гнучкими. Характер мав вибуховий, непокірний, некерований. Був гарячково рухливим, з різкими стрімкими рухами, швидко спалахував і довго не остигав...

З самого народження мав слабке здоров'я. Його спалював туберкульоз – смертельна хвороба в ХІХ столітті... Хворобу загострювала невлаштованість напівкочового життя, нелюдське напруження, ненависть і заздрість навколишнього світу.

Але його дуже любили жінки... Він володів дивною владою над ними – майже диявольським магнетизмом...

Нехай задумаються пустопорожні молодики, чиї гарненькі личка не здатні викликати навіть малої децимі подібних почуттів! Нехай дурненькі красуні менше розглядають себе в дзеркалі й більше

заглядають у книжки! Романи брешуть: краса – не першооснова. До неї швидко звикаєш. Вона може звернути на себе увагу, але не втримає любові.

А чи можна взагалі її втримати?

У нього була одна Велика Любов. Він з нею зрісся. Це через неї одне плече було вище від другого. Це через неї довгі пальці були такими гнучкими й чутливими. Окремо від неї він здавався потворним. З'єднуючись з нею, доводив до неприємності тих, хто чув його. Вона була частиною його істоти, вросла в нього, з ним вона піднімалася до таких висот, що це здавалося чарами...

Її ім'я було – Скрипка...

Феномен маленького Моцарта зіпсував життя багатьом дітям того часу: батько Бетховена майже катував його, намагаючись підготувати талановитого малюка до концертів, поки той ще не виріс. Дивно, як у дитини не виникло відразу до музики.

Батько Нікколо Паганіні був ще наполегливішим у навчанні сина: замикав його в сараї, позбавляючи шматка хліба, поки той не вивчить чергового уроку. Бо вже надто бідною була сім'я колишнього портового вантажника Антоніо Паганіні, і батько покладав на цього

другого сина великі надії. Сам він трохи грав на скрипці і, виявив найтонший слух у хлопчика, всерйоз задумав перетворити це на прибуток. Є відомості, що хлопчика так замучили заняттями, що він упав у каталепсію. Лікарі констатували смерть, і пригнічені батьки стали готуватися до похорону. Але Нікколо отямився – в труні...

Важко сказати, чи правда це, чи чергова легенда, якими обросло ім'я Паганіні...

Хвороба не позбавила його скрипки: батько не збирався відмовлятися від своїх планів щодо нього. Але сам займатися з ним не став, а запросив учителя, Франческо Ньекко...

Для Нікколо настали щасливі дні: він щиро прив'язався до свого вчителя.

Незабаром усю Геную облетіла звістка про обдарованість сина крамаря.

А він і справді був обдарований, бо відчував її, скрипку... Його пальці вміли видобути з неї будь-який звук – від наслідування співу птахів до скрипу воза і розмовної мови.

Учителі змінювали один одного. Коли хлопчик дав сольний концерт, аристократ-меломан Джанкарло ді Негро взяв його на утримання, оплачуючи вчителів для нього...

Юнак складає власну музику, дає концерти. Після запрошення його до двору принца Фердинанда Бурбонського батько розуміє, що його мрія збулася: можна починати продавати талант сина...

Гастролі Північною Італією, організовані батьком, збирають величезні зали: народу хоч греблю гати, усі хочуть послухати містичного скрипаля, для якого не існує труднощів у виконанні на скрипці – на одному з найтонших і найскладніших інструментів.

Кожен інструмент складний. Щоб домогтися майстерності, потрібна наполеглива праця. Але коли маленький піаніст збирається зіграти ноту «до», він її знаходить без зусиль: ось вона, зліва від двох чорних клавіш! Маленькому скрипалеві треба ще знайти місце на грифі, нічим не позначене, щоб, притиснувши струну, отримати це саме «до». Мало того, коли він, трохи нахиливши пальчик або не з тією силою притисне струну, це буде вже не «до»! Остаточний контроль – слухом. І якщо слух недостатньо тонкий, скрипаля з малюка не вийде. Фальш на скрипці – річ, яку важко перенести! Не менш складно й домогтися якості звуку, ведучи смичком по струнах. Скрип

воза і крики березневого kota – ось що часто доноситься з класу скрипки...

...У нього слух був – феноменальний... Він відчував можливості скрипки, про які навіть інші й не підозрювали. У його руках вона була всесвітом. Передати міг усе, що завгодно. Для нього не існувало труднощів. Усе, написане ним, – революція у світі скрипкової музики.

Опіка батька ставала нестерпною, і, коли йому запропонували посаду першого скрипаля в Луцці, він її прийняв.

Нарешті – вільний!..

...Без сумніву, вона була набагато старшою від нього. Багата, знатна. Напевно – вільна. 20-річний геніальний юнак уразив її – йому було чим вражати! Варто було взяти до рук скрипку, і він ставав володарем душ. Недарма його називали скрипалем диявола! І справді – хіба людина здатна видобувати такі звуки! Містика і чаклунство!

Чому – не від Бога? Чому – від диявола? Цей худющий чорний чоловік з вогненними очима, з такою незвичайною зовнішністю не може бути янголом! Так, він ніколи й не писав псалмів! Він таке витворює зі скрипкою!.. Вона в нього стогне, сміється, проказує, співає! Її звуки

вивертають душу! А він дивиться спідлоба очима кольору ночі, притискаючи її підборіддям до плеча, і цей погляд пропалює. Від цього погляду і звуків можна втратити свідомість.

Жінки й втрачали її. І голову – на додачу... Якщо він й у всьому іншому такий вправний... Як ніжно можуть його пальці торкатися струн! Який він стрімкий! Від його кресендо – від самого тихого звуку до громового рокоту – захоплює дух! Він увесь – вогонь, порив, прагнення! Серце починає битися в такт з його пасажами! Починаєш дихати разом з ним – і задихатися від скаженого темпу! Пальці людини не можуть рухатися з такою швидкістю! Техніка – за межею можливого! Та він – диявол! Але як солодко належати дияволу!..

...Вона, напевно, любила його. Паганіні прожив у замиському маєтку знатної дами три щасливих роки, – як Улісс у Каліпсо... Напевно, він був щасливим. Після напруги, яка почалося з самого дитинства, цей спокій, розкіш, ніжність... Поруч – жінка, ласка і турбота... І пристрасть. Бо там, де Паганіні, завжди пристрасть.

Скрипки не було. Була гітара і мандоліна. Невідомій Луккській Каліпсо світ зобов'язаний творами великого Паганіні для гітари і мандоліни...

Він ніколи не називав її імені. Не відкрив. Щасливий безлюдний острів, який вона створила для нього, був, напевно, єдиним островцем спокою в його божевільному житті... Але прийшов час – і Одісей-Улісс відплив...

Що було сказано на прощання? Цього ніхто не чув. Його кликала слава, успіх, пригоди. Його кликало – Життя. Каліпсо була мудрою – не стала його утримувати.

Та хіба можна утримати в руках вогонь?!..

Миготять міста і країни. Флоренція, Генуя, Парма... Німеччина, Франція, Австрія...

І всюди – успіх. Захоплення на межі жаху. Заздрість і ненависть...

Це просто непристойно – бути таким талановитим! Бути таким зухвалим! Бути таким потворним – і привабливим одночасно! Треба ускладнити життя цьому зверхникові! Отруїти – хоч у дрібницях: підпиляними струнами, склом у чоботях. Створити незручності в готелях!

Нічим не зломити цього диявола! Він і на одній струні може зіграти весь концерт так, що публіка й не помітить! Як він насміхається над поважною публікою – голосом своєї скрипки! Вона в нього може вимовляти лайливі слова на адресу поважних городян! А хіба ви не бачите

тієї тіні за ним – чорної високої тіні, і це не тінь янгола!..

Жінок менше не ставало. Знатні дами, як метелики на вогонь, летіли на промінь цього погляду, цього звуку – до чоловіка, який на світанку сяде в карету і поїде продовжувати гастролі до іншого міста.

Чи любив він когось? Принцеса Еліза Бонапарт Бачоккі – чи не їй присвячені 24 каприси? Він написав їх під час їхнього бурхливого роману. У них усе: біль, гіркота, пристрасть, ніжність... Дочка кравця Анджеліна Каванна, батько якої відсудив у знаменитого скрипаля чималу суму, співачка Антонія Бьянкі – скільки їх було?

Чи любив хто його самого, а не його славу, не його величезні гонорари, його – ніким не зрозумілого, замкненого у своїй геніальності, дуже хворого і дуже втомленого чоловіка, який зумів видобути зі скрипки таке, що нікому – ні до, ні після – не вдавалося?

Він виконував в основному свою музику – і не записував її. Вона вражала – і зникала, повторити її було неможливо. Уже наприкінці життя він запише її, і тільки через неї ми зможемо уявити феномен Паганіні.

Антонія Бьянкі народила йому сина – і вони розлучилися. Дитина залишилася з батьком. Може, це і була його найсильніша любов? Думаючи про майбутнє сина, Нікколо почав складати кошти.

Стримав пристрасть до азартних ігор...

Ахілл Паганіні успадкував від батька кілька мільйонів. Вони поступово розтанули через складнощі похорону – церковники не дозволили поховання Паганіні, який нібито не встиг сповідатися перед смертю... І взагалі – людина-диявол, якій занадто багато було надано за життя... Лише через 19 років, неодноразово перепохований, він знайшов останній притулок на цвинтарі міста Парми...

Щастя генія відмінне від щастя звичайної людини. У розумінні обивателя життя Паганіні – всесвітня слава і вселенська самотність. Чи був він шалено щасливим? Так. Коли торкався струн своєї Вічної Коханої. Коли писав свою космічну музику. Коли розумів, наскільки підноситься над сірістю світу.

Чи був він шалено нещасним?

Так. Той, що стоїть на вершині в захмарній височині, – космічно самотній. Розуміє, скільки він може дати цьому світові, але світ не в змозі прийняти подарунка, і це

викликає ненависть. І тому він гостро нещасний. І натовп захоплених жінок, з яких жодна – жодна! – не розділили з ним тягот слави і ненависті, не встала поруч, щоб уберегти від холоду і хвороб, щоб продовжити роки його – такого недовгого! – життя...

58 років...

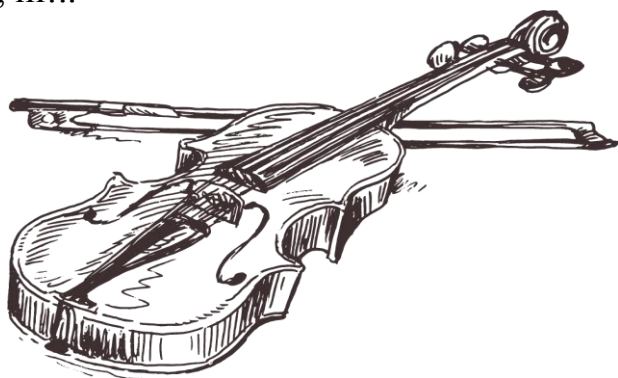
Останні місяці перед смертю він не виходив з дому. Перебирав пальцями струни скрипки, бо не в силах був уже підняти смичок...

Самота... слабкість... смерть...

Якби міг – чи вибрав би інший шлях? Спокійне, сите життя – без тривог, обману, зрад, у колі сім'ї?

Без «Кампанелли», без каприсів, без сонат, без концертів? Без цієї великої насолоди – торкнутися струн так, щоб полилися звуки, яким підвладне все?

О, ні!..

*Джоаккіно
Антоніо Россіні*

(29
лютого 1792, Пеза
ро – 13 листопада
1868, Париж,
Франція) —
італійський композ
итор, автор
декількох
десятків опер.

Він зумів вдихнути нове життя в традиційні для Італії види опери – комічну (буфа) і «серйозну» (серія). Особливо яскраво талант Россіні розкрився в області опери-буфа. Реалістичність життєвих замальовок, влучність у зображенні характерів, стрімкість дії, мелодійне багатство й блискуча дотепність забезпечили його добуткам величезну популярність. Композитор творив в епоху зростаючої суспільної активності народу Італії, підйому боротьби за незалежність. У його дієво оптимістичному, демократичному за духом мистецтві сучасники відчували голос

свого бурхливого часу, бачили вираження італійського національного характеру. Період інтенсивної творчості Россіні тривав усього близько двадцяти років. За цей час він створив понад тридцять опер, багато з яких у короткий час поставили в усіх столичних театрів Європи й принесли авторові всесвітню славу.

Король опери

Після обіду Базиля завжди хилило на сон. Утім – не тільки по обіді. Ледве торкнувшись подушки, він засинав. Але сьогодні поспати не доведеться, це він зрозумів, як тільки увійшов його мучитель. Він схопив Базиля в обійми, притиснувся щокую до нього – тож вирватися виявилось неможливим. До того ж і вона була в кімнаті. А Базиль за своє довге життя засвоїв кілька правил: коли хочеш, щоб тебе годували, – не дряпай меблів, не гадь у кімнатах і не кусай їхніх дитинчат. А цей малюк був її дитинчам! А вона тільки що погодувала Базиля, і було б верхом непристойності в її присутності подряпати ці чіпкі рученята. Тому він зачаївся і став чекати, коли хлопчикові набридне його тискати.

Незабаром малюк потягнувся за блискучим гудзиком, який закотився під стіл, і Базилію вдалося вирватися. Він злетів на шафу, звідки малюк гарантовано не зміг би його дістати.

– Мамо! – заканючив хлопчисько. – Дістань kota!

– Не заважай нам, – відповіла жінка. Ми працюємо.

Акомпаніатор заграв вступ – і вона заспівала. Малюк сів на підлозі та й став катати гудзика.

Базиль полегшено зітхнув. Якщо вона почала репетирувати – це надовго. Ніхто його не чіпатиме – усім буде не до нього. Вона була співачкою в місцевому театрі, але не знала нот і тому вчила арії зі слуху.

– Ні, не так, Анно! Цю фразу треба співати на крещендо, постійно підсилюючи звук, поки не дійдете до кульмінації. Візьміть верхнє «соль» якомога голосніше – тоді вона прозвучить точно. Допоможіть собі диханням! І зупиніться на ній! Зробіть фермату. Насолоджуйтеся звучанням. Але на піано у вас не вийде. Правило просте: якщо мелодія йде вгору, – слід посилити звук. Нижні ноти

зручніше брати тихо, а на верхах не соромтеся!
Нехай скло деренчить від вашого голосу!

Жінка слухняно кивнула й
знову заспівала.

Базиль уже засинав, але ці звуки вирвали його з дрімоти. Це верхнє «соль» перевернуло в ньому всю котячу душу! Може, воно було співзвучним березневим пісням, коли пухнаста незнайомка манила його рудим хвостом за собою?

Він схопився і голосно занявчав, точно потрапляючи в цей самий «соль».

Малюк покотився зі сміху.

– Мамо, мамо! Він тобі підспівує! Візьми його завтра до театру!

Дорослі теж розсміялися. Вони почали знову. І знову, ледь прозвучала ця нота, Базиль занявчав. Малюк притягнув лавку, маючи намір зняти kota з шафи.

– Джоаккіно, не треба! Усе одно тобі його не дістати. Нехай собі підспівує!..

...Чи не цей випадок згадав Джоаккіно багато років по тому, ставши маестро Россіні? Інакше звідки взявся його комічний «Дует кішок»?

Кішка-сопрано починає ніжну пісню. Їй вторить кішка-меццо сопрано... У середній частині вони сваряться... потім миряться... І слова чудові! Точніше – єдине слово – «Мяу»!..

Джоаккіно Россіні, син валторніста й оперної співачки з маленького італійського містечка Пезаро був веселим і дотепним. Єдина дитина в численній сім'ї, він був улюбленцем дядечків, тіточок, бабусь. Батьки-музиканти рано виявили приголомшливі музичні здібності в сина. І це визначило подальшу його долю.

А сонце в Італії спекотне, а небо в Італії безхмарне, а море синє й ласкаве, а бути улюбленою дитиною – значить, відчувати себе захищеним у цьому світі... Голос у хлопчика був чудовий, слух – дивовижний, і сам він був швидким, спритним, веселим. Тож просто не міг не стати оперним композитором, бо виріс за лаштунками оперного театру...

Писати музику він почав дуже рано, і всі його досліді були успішними. Італія дзвенить піснями, вони звучать скрізь: на площах, у палацах, у церквах. Жодна подія не обходиться без музики. У мелодіях молодого Россіні звучить Італія – сонячна, дзвінка, прекрасна. Дотепник, красень – він з легкістю створює

чудові мелодії, він улюбленець дам. А які дами в оперному театрі? Так, співачки...

Особливо йому даються опери-буфа...

Комічна опера-буфа народилася дещо пізніше опери-серія. Серйозна опера – це довге дійство, не менше 3-4 актів. Великовагові сюжети на біблійні або героїчні теми, монументальні арії... А в антрактах давали інтермедію – веселу комедію. Лаконічну – щоб уміститися в антракті. Одна з таких інтермедій – «Служниця-пані» Джованні Баттіста Перголезі – дала початок новому жанрові в оперному мистецтві – опері-буфа. Комічна опера швидко наздогнала свою рідну сестру – серйозну оперу, і за обсягом (уже не інтермедія!), і за популярністю, ставши з нею в один ряд.

Ознаки, які відрізняли її від опери-серія: ніяких смертей у кінці, ніяких трагедій, герої – спритний слуга, спритна служниця, дурний старий багатій. Швидкий розвиток сюжету – і щаслива розв'язка. Музика – весела, на пісенній основі, іскрометна, запальна. Якщо і зустрічаються сумні арії, то це горе – не біда...

Опера-буфа полюбилася слухачам, і, отже, була затребувана. Оперні театри навперебій замовляли її композиторам.

І цей жанр якнайкраще підходив маестро Джоаккіно з його любов'ю до жартів і розіграшів.

...Кажуть, одного разу на карнавалі привернула до себе увагу дивна пара вуличних музикантів, які виспівували веселу пісеньку: дуже товстий чоловік і дуже худя жінка. Примітно те, що обидва віртуозно грали і чудово співали – не як вуличні музиканти... Виявилося, що це – Джоаккіно Россіні, який збільшив свій і так не малий обсяг за допомогою подушок, і Нікколо Паганіні в жіночій сукні, з сережками і в гримі!

...Россіні пише швидко. До слова, опера «Севільський цирульник» була створена... за 20 днів!

Не всі знають, що французький драматург П'єр Бомарше написав про Фігаро аж три п'єси, які склали трилогію. На другу п'єсу, «Одруження Фігаро», оперу написав Вольфганг Амадей Моцарт.

«Севільський цирульник» – перша частина трилогії. Об'єднані одним персонажем частини іноді плутають: хто писав і про якого Фігаро йде мова... Деякі думають, що це одна й та ж опера...

Насправді все просто: у «Севільському цирюльнику» Россіні (першій пієсі трилогії) спритний цирюльник допомагає графові Альмавіва домогтися любові прекрасної Розіни, вихованці доктора Бартоло. А в «Одруженні Фігаро» Моцарта (другій пієсі трилогії) – граф і графиня вже одружені й уже досить набридли один одному. Фігаро – при графові слугою. Ще б пак – адже він свого часу допоміг тому одружитися на Розіні... Графу подобається спритна служниця Сюзанна, наречена Фігаро. Скоро весілля, і граф збирається скористатися правом першої ночі. Тут би згадати, що не йому змагатися з Фігаро по частині хитрощів і вміння виходити сухим із води. На побачення до графа замість Сюзанни йде переодягнена графиня, і комедія помилок закінчується щасливо. Незадоволений тільки граф...

Виникли труднощі для постановки і комедії, і опер: граф виглядає таким дурнем, що дворянство обурюється. У комедії на кожному кроці їдкі репліки Фігаро на адресу аристократії. Провісник революції – так називали Бомарше сучасники, а Наполеон уточнив: «Це вже революція в дії»...

З лібрето розсудливо вихолостили найвідвертіше презирство, і в такому

пом'якшеному вигляді опери свого часу були допущені до постановки: одна, Моцарта – у Відні, друга, Россіні – у Римі...

...Передбачаючи вихід головного героя, ув оркестрі виникає стрімка тема. Десь за сценою чути спів, і ось з'являється він, Фігаро. Хто не чув каватину (першу, вихідну арію) Фігаро, той дуже багато втратив! Це – досконалий блиск! Одна з найбільш відомих арій у світовому оперному мистецтві. Оркестр не просто акомпанує, а розвиває, доповнює образ героя.

«Севільський цирульник» – вершина розвитку опери-буфа – ніколи не зійде зі сцени.

...Але перша вистава провалилася! Справа в тому, що на цей сюжет уже була написана опера Джованні Паїзелло. Молодий Россіні запитав дозволу у відомого композитора повторити сюжет його опери, і старець презирливо дав його, не сумніваючись, що опера буде обсвістана. Вона й була обсвістаною: перші ряди зайняли прихильники Паїзелло, вони свистіли, стукали, випустили на сцену кішку, натягнули мотузку так, що дон Базиліо, вийшовши співати свою знамениту арію «Наклеп», зачепившись за неї, упав. Виставити

священика смішним негідником – як можна таке пробачити композиторові?..

Россіні з жахом покинув театр...

Зате друга вистава принесла овації, які не змовкають і донині...

Що ще розповісти про нього? Написав близько 40 опер. У 37 років різко перестав їх писати. На зміну їм приходять інструментальна музика – безліч чарівних фортепіанних мініатюр і два великих вокально-симфонічних твори – «Стабат матер» і «Маленька урочиста меса».

Россіні переїжджає з Італії до Парижу, де й живе до кінця днів. Знаменитий, багатий. Перша дружина – іспанська співачка. Розлучилися, коли вона втратила голос і перетворилася на дратівливу фурію. Друга дружина, уважна і віддана, з ним до кінця...

Чому перестав писати опери? Чи не після зустрічі у Відні з Бетховеном, який заявив, що цьому молодому чоловікові варто писати тільки комічні опери, бо на іншу музику він не здатний? Великий Бетховен був уже глухим відлюдником, жив бідно і мало звертав уваги на свій зовнішній вигляд. 30-річному Россіні, красеню і життєлюбу, справжньому італійцеві, 51-річний Бетховен здався людиною з іншої

епохи. Він дуже цінував його геній, але... Нічого більш несхожого, ніж ці двоє, не було.

Слова маестро зачепили Россіні, і в подальшому він намагався довести самому собі і всьому світові, що це не так... У списку його творів не тільки комічні опери...

До слова, коли один з музичних критиків невтішно відгукнувся про музику Россіні, той, знаючи, що ця особа критикувала й Бетховена, зі сміхом говорив друзям:

– Мене поставили в один ряд з генієм...

Себе називав останнім класиком, бо романтизм, який тільки зароджувався, був йому чужим.

Сучасники називали його королем опери.

Таким він і був... поки не з'явився Джузеппе Верді...

**Франц Пётёр
Шуберт**
(31 січня 1797,
Ліхтенваль – 19
листопада 1828,
Відень)

*Австрійський
композитор, один
із
основоположників
романтизму в
музиці, автор
понад тисячі
музичних творів,*

*серед яких понад 600 пісень, дев'ять симфоній,
велика кількість творів камерної та літургійної
музики.*

*Зацікавлення публіки музикою Шуберта за його
життя було помірним, але значно зросло після
смерті композитора й витримало випробування
часом – твори Шуберта досі не втратили
популярність і належать до найвідоміших
зразків класичної музики.*

Дорога в полі темнім

Листопадові сутінки. Холодний дощ стукає у вікно мансарди. У кімнаті холодно й волого. На столі горить свічка, ледь освітлюючи руки чоловіка, який сидить за столом, і білий аркуш нотного паперу. Намагаючись зігрітися, він кутається в ковдру: руки мерзнуть, і перо кострубато виводить розсип нот на лінійках.

*Не слід тягти, напевно, бо час уже іти.
Дорогу в полі темнім я мушу віднайти.
За мною вслід ступає журлива тінь моя,
Звіриний слід шукаю в снігу питливо я.*

Вірші печуть, перевертають душу. Вони настільки співзвучні його настрою! Написав їх Вільгельм Мюллер, поет-романтик, коли йому було всього 19 років. Звідки в них стільки болю та відчаю? Самотність, безвихідь, скорботний безцільний шлях, якому немає кінця... Хоча – кінець є. І він не на радість...

*Чекати вже не варто, геть звідси проженуть.
Хай виють пси й на варті всю ніч дім стережуть.
Хто любить, той блукає в обіймах самоти,*

*Притулку він не знає, та спи спокійно ти...
То ж заважать навіщо, будить тебе? О, ні!
Прикрию вхід щільніше – і розчинюсь в пільмі...*

У збірнику 24 вірші. Потрібно вибрати найбільш значущі – вони стануть піснями... Але як вибрати? Кожен пропалює душу. Вони про любов, приречену на безвихідь. Жебрак юнак – і багата красуня.

*Та муки вам мої навіщо?
І ви багаті, і дочка.*

Про саму любов, про зустріч – ні слова. Усе – про відхід серед ночі, потай, щоб не розбудити кохану. І – снігом, у далечинь, без мети, без притулку, без надії...

Мелодії народжуються, як дихання. Перо пише, поспішаючи дописати, поки не догоріла свічка. Сон не прийде, допоки не ляже на папір остання нота...

Тому, хто пише, трохи більше 30 років, але в нього немає майбутнього. Жебрак музикант, чії симфонії ніхто не виконує, чії опери невідомі, і тільки пісні звучать усюди, але не приносять ані гроша. Їх написано понад 600, і

він сам не пам'ятає їх усі... Одного разу йому попалися ноти, і він сказав:

– Чарівна мініатюра! А хто її автор?

І дуже здивувався, дізнавшись, що написав її Франц Шуберт, тобто – він сам...

...Він був боязким і розсіяним. Починав твір – і, якщо музична думка покидала, утрачав до нього інтерес. І не повертався ніколи. У нього було стільки думок, що він не зациклювався на одній. Зробивши начерк, забував про нього. Написавши понад 1000 творів у багатьох жанрах, він залишив стільки недописаних, що їх було б утричі більше, якби... якби він прожив довше – хоча б удвічі, і дописав би все розпочате... «Незакінчена симфонія» №8, в якій тільки дві частини, на відміну від чотирьох у класичному симфонічному циклі. Швидше за все, дійсно – не закінчена... Хоча і в такому вигляді вона – геніальний твір...

...Він народився в передмісті Відня – Ліхтенталі, у сім'ї кухарки та скромного шкільного вчителя, чиї предки були селянами і який був гордий тим, що зміг досягти більшого, ніж вони. Родина любила музику: батько по-аматорськи грав на скрипці, старший брат – на фортепіано і клавірі. З самого народження

маленький Франц-другий (батька теж звали Францем) був оточений звуками, вони вабили, вони народжувалися в ньому, як друга мова. Батьки в сім років віддали його до церковно-приходської школи, де він навчився грати на органі. Дивний голос визначив його майбутнє: у 11 років його прийняли хористом у придворну капелу, яка перебувала у Відні, а також зарахували до школи з пансіоном Конвікт. Він володів такими яскравими музичними здібностями, що з ним почав займатися знаменитий капельмейстер віденської опери Антоніо Сальєрі (той самий Сальєрі!) – і зовсім безоплатно...

Батько вважав, що Франц повинен продовжити його справу, і наполіг, щоб той вступив до вчительської семінарії.

Як ненавидів юнак латинь і математику! Як тоскно йому було викладати абетку маленьким пустунам! У перерві між уроками він писав. Мелодії супроводжували його, він не встигав переносити їх на папір.

До 20-ти років юнак став автором п'яти симфоній, семи сонат, трьохсот пісень... Ніколи він не почує виконання своїх симфоній! Через 30 років після його смерті на горищі будинку одного з друзів знайдуть саквояж, наповнений

рукописами, і тільки тоді зрозуміють, що йому, основоположнику романтизму, були доступні всі жанри...

А ось пісням пощастило більше: знайомство Шуберта зі знаменитим австрійським баритоном Йоганном Фоглем відкрило його музиці двері в салони віденських аристократів.

Фогль оцінив геніальність пісень молодого невідомого композитора і охоче виконував їх під його акомпанемент.

Учительський хліб усе більше обтяжував Франца і відбирав у нього дорогоцінний час для написання музики. Тому він кинув роботу вчителя і став «вільним художником». Але батько не пробачив йому цього рішення і залишив без гроша. З тих пір житлом його стали мансарди і горища. Випадкові заробітки не могли прогодувати, і якби не допомога друзів, хто знає, чи були б написані всі ці твори, що відкрили європейській музиці новий шлях – від класицизму до романтизму...

Йому залишалось десять років життя. І ці роки були безрадісними.

Шуберта зображують в білому комірці. Навряд чи він так одягався. На ті гроші, які

Йому перепадали, він ледь зводив кінці з кінцями. Маленький – 156 см зросту, нижчий від Моцарта – боязкий чоловічок, який тільки за роялем знаходив міць і силу...

Відмова від стабільного заробітку вчителя прирікала його на самотність: яка дівчина могла пов'язати свою долю з жебраком? У юності він був закоханий в хористку Терезу Гроб, не так через її зовнішність (на личко з білястими віями віспа наклала свою потворну мітку), скільки через те, як змінювалося її негарне обличчя, коли вона співала. Йому вона здавалася прекрасною...

Мати не дозволила дочці пов'язати життя з музикантом без постійного заробітку. Тереза вийшла заміж за булочника і прожила вдвічі довше, ніж її геніальний коханий...

Утім, чи був він коханим? Навряд чи. Це була перша юнацька любов – і остання...

Не творив я зла донині, між людей я міг би жити.

Що ж то манить у пустиню, що ж то зваблює щомить?

Стовп дорожній зустрічаю: вкаже він, куди іти.

Тільки спокою не знаю, хочу спокій віднайти.

Бачу, смутком оповитий: стовп віддалений в імлі.

В край, що звідти і не вийти, доля – рушити мені...

Свічка догорає. Він має встигнути! Він пише швидко, не утруднюючи себе написанням ключів, ноти схожі на три крапки. Він закреслює і знову продовжує писати.

Це – дуєт. Голос і фортепіано. Фортепіано «договорює» те, що не сказано співаком. І це – нове в музиці. Зазвичай, у піснях акомпанемент лише вторить голосу, підтримуючи його. А в цих – вони перегукуються. Вони рівноцінні.

Чорний крук услід мерцій

В путь пустився дальню.

Як супутник вірний мій,

Він летить печально.

Що ж, недовго так брести,

В серці тануть сили.

Круче, дай же віднайти

Вірність до могили!

...Великий Бетховен помер. Він жив зовсім недалеко від того місця, де нині знімав квартиру Франц. Як хотів Шуберт познайомитися з ним!

Але природна боязкість утримувала його. Тільки й наважився, що нести труну до кладовища...

У річницю смерті Бетховена відбувся його єдиний публічний концерт, який мав гучний успіх. Йому навіть заплатили – стільки, що він зміг купити собі рояль, якого ніколи не мав. Мало хто знає, що він складав мелодії, граючи на гітарі. Звідси гітарний акомпанемент у багатьох його творах...

Критики промовчали, оскільки їх увага була прикута до концертів Нікколо Паганіні, які саме проходили у Відні...

...Але ж було й хороше в його житті! Який успіх зустрів збірник пісень на слова того ж Мюллера «Прекрасна мірошниця»! Вони теж про нерозділене кохання, але в них немає безвиході. Юнак полюбив дочку мірошника, але тій був до вподоби мисливець. Нерозділене кохання – усе ж кохання, і в цьому є щастя. У юнака з «Прекрасної мірошниці» є надія, що все зміниться.

У людини, що бредє вночі глибоким снігом, яка йде від улюбленої, надії немає.

Велику втому зміг відчуть, діставшись до нічлігу.

*Бадьорила далека путь, гнав вітер сунуть
снігом.*

Мороз вдихнути заважав, іти ж бо звикли ноги.

І на суму я не зважав, чекав кінця дороги!

Забрів до дроворуба в дім, притулок мав віднині.

*Та впасти в забуття утім не зміг, бо рани
ниють.*

*О серце, вмить забуло ти весь досвід свій
суворий,*

*Відчувши давні рани ті, печально стогнеш
знову...*

А як добре було в Желізі, у маєтку князя
Естергазі, де Шуберт викладав музику двом
його дочкам! Яскраве літо, близькість двох
красивих дівчат, розкіш княжих покоїв... Надії
не було, але була тиха радість і закоханість...

– Чому ви не присвятили мені жодного
твору? – ображено запитала одна з дівчат.

Франц утомлено знизав плечима:

– Навіщо? Адже всі вони й без того ваші...

Мені чоло вже іній вбрав, ліг сивиною хутко.

*Старіти час уже настав, – подумав я без
смутку.*

*Розтанув іній – як на глум, та срібла –
анітрохи,*

І юність знов наводить сум, й шлях до могили довгий...

А ось тут він злукавив: шлях – не довгий. Він це знає. Тому так поспішає дописати «вінок моторошних пісень», як сам охрестив майбутній збірник «Зимовий шлях». Він відмовляється від запрошень друзів, не виходить без необхідності в холодну сльоту віденських вулиць і пише, пише, прагнучи вилити все те, чим наповнений. Як ці вірші співзвучні його настрою! Які пронизливі мелодії народжують вони! Це – крик відчаю. Це – вселенська самотність і туга. Це – скорботний шлях, у кінці якого – могильний хрест...

Погана хвороба, підхоплена ним кілька років тому, не залишає надії. Усе сильніші її симптоми. Попереду – тільки смерть.

Але що робити молодому чоловікові, повному сил і бажань любові, у якій йому відмовлено, де її шукати? Її можна купити, і вона коштує недорого. Але ціна їй – життя...

Та жити, не знаючи любові, неможливо. Пізнавши її, неможливо вижити...

...Друзі заціпеніли, коли він, закінчивши писати, скликав їх і тремтячим голосом

проспівав увесь цикл пісень. Тоді вони не оцінили їх. Але він знав їм ціну...

Вільгельм Мюллер, далекий сучасник Шуберта, вірші якого були б давно забуті, завдяки цим пісням відчаю і туги ступив разом з ним у безсмертя...

...Через рік він відійде, пролежавши в тифозній лихоманці два тижні, і забере з собою так багато ненаписаного. Перший романтик жорстокого століття, на пам'ятнику якому напишуть: «Музика поховала тут дорогоцінне надбання, і ще прекрасніші надії»...

10 опер, 6 мес, кілька кантатно-ораторіальних творів... 600 пісень... Внесок Шуберта в розвиток пісні настільки ж значний, як внесок Бетховена в розвиток симфонії.

В інструментальній музиці він також висвітлив усі існуючі на той час жанри: написав 9 симфоній, 16 фортепіанних сонат, безліч творів для ансамблевого виконання.

*Миха́йло
Іва́нович Глі́нка
(20 травня [1
червня] 1804 — 3
[15] лютого
1857, Берлін) –
російський компо-
зитор, засновник
російської
класичної
музики.*

Остання зоря

Увечері пішов сніг – мокрий, лапатий. Потеплішало, затих колючий вітер. Небо затягло хмарами. Обережно ступаючи настом, він знаходив дорогу за ледь помітними знаками. Це місце він закріпив ще минулого року, коли випадково забрів сюди в пошуках дичини.

Час би вже й привал зробити: усі смертельно втомилися. На цьому п'ятачку землі можна зупинитися: тут багато хмизу та повалених дерев. Він махнув рукою – і обоз зупинився. Незабаром розвели багаття, запахло смаженим м'ясом.

Він не підсів до вогню – навпаки, відійшовши якнайдалі, сів на гнилої пеньок. Ніхто його не покликав, не запропонував їжі. Та вона йому й не потрібна.

Поступово гомін затих. Сон зморив усіх. Тільки вартові іноді вставали, поплескували себе, струшуючи сніг, притопуючи, намагаючись зігрітися.

Він сидів на пні й не помічав, як плечі покривав сніг, який відразу починав танути. Усоте він згадував увесь пройдений шлях і щоразу переконувався, що, не знаючи приміт, звідси вийти неможливо. Сніг, що падав і падав, приховає сліди, і вранці вони не зможуть визначити, з якого боку прийшли в цю пустку.

А що це зовсім не пустка – вони не відразу зрозуміють. Продираючись крізь бурелом, вони не помітили, що йдуть по вузькій стежині, а навколо простягаються галявини. А це зовсім не галявини: він привів їх на крихітний острівець посеред Відьминої трасовини – торф'яних боліт, що розкинулися на багато верст... Нічний мороз скував їх, і тому вони так легко дісталися сюди. Але подув теплий вологий вітер – і до ранку лід стане тонким і ламким... Він сидить край болота, а ген за тим деревом, яке впало, починається

згубне місце: він сам бачив, як за лічені хвилини там потонув олень...

Він підвівся, зробив кілька кроком уперед до розлогої рівнини. Під ногами тихенько хруснуло – льодок підтоплено водою. Але тут ще не глибоко, тому він досить міцний. А далі – болото, покрите тільки тонкою скоринкою льоду: в останні дні потепліло...

Небо на сході посвітлішало. Дочекатися б перших променів сонця – в останній раз. Який прекрасний засніжений ліс під яскравим променням! Мільйони іскорок-діамантів сліплять очі! Як прекрасно – жити!..

Треба гнати від себе ці думки. Варто уявити, як вранці в паніці вони кинуться вперед, на ці привабливі рівнини, і як лід під ними трісне... Смертники. Ніхто не врятується. Назад дороги немає. Вони не зможуть знайти стежку між трясовиною, бо йшли за ним, сповнені впевненості у своїй безпеці. Справді – він же не ворог собі! Вони навіть не помічали, звідки сходило сонце у ці два дні шляху. Вони навіть не зрозуміли, що він тричі обвів їх навколо боліт, поки сам не знайшов цю стежку за ледь помітними знаками...

Вони не допускали думки, що він відразу ж, у першу мить після того, як вони силою взяли

його в провідники, зважився на це. Вони звикли говорити з позиції сили, а він був беззбройний і повністю в їхній владі...

Ех, коли б хоч вила були в руках!.. Він би забрав кількох із собою, не дався б їм в руки, мов теля на заклання!..

А втім!.. Навіщо йому – вила? Вони й так усі загинуть, цілі та неушкоджені. Потрібно тільки кинути їм в обличчя образливі слова, посміятися над ними, довести запальних шляхтичів до сказу, щоб розум відступив. Тоді його смерть буде швидкою. Потім вони схаменуться, що вбили єдину людину, здатну вивести їх звідси. Слід було б зберегти йому життя і тортурами змусити показати дорогу...

Хто знає, чи витримає він тортури? Душа його міцна, але тіло... Тіло може підвести.

Тому треба розстебнути кожуха, щоб шабля увійшла в тіло глибоко і напевно...

Він відчув мимовільне тремтіння... Треба гнати від себе ці думки і пам'ятати тільки про те, що такий великий загін загубиться в лісах і не вийде до Москви. І знищила його – одна-єдина людина! Хіба це не варто його життя?..

Антонидо, донечко!.. Прости... У тебе є наречений, і він тебе не залишить. Шкода, не встиг побачити твого весілля... Та й Іванко,

прийомний син, уже юнак, не пропаде. Усе в своєму житті він виконав.

Сонце сходило. Поляки заворушилися на купі хмизу, який служив їм постіллю. Почали вставати, протираючи очі.

– Гей, чоловіче! – гукнув його гордий шляхтич-командир. – Чи не підсмажити тобі п'яти? Невже забував? Відповідай, пся крєв!..

Він посміхнувся: чують правду!.. Господь, не покинь мене, дай мені сили в мою останню годину! Пошли мені легку смерть!..

Він підвівся – перед Нею, не перед ворогами.

Зоря розпалювалася. Остання зоря...

...Глінка схопився і збуджено заходив кімнатою. Якою вона має бути, остання арія Сусаніна? Італійський тенор уже б надривався, імітуючи душевні муки. Щось швидко, гучне, пафосне... Ні, не так умирають на Русі! Іван Сусанін – чолов'яга статечний, небагатослівний, неметушливий. Усвідомлена необхідність і смуток. «Вмирати тяжко, так, та чистий борг, святий...». Мелодія має бути співучою, протяжною, спокійною. Як у народних піснях. Адже він же простий селянин! І саме цей

мужній спокій перед лицем Смерті розкриє його образ.

«Життя за царя» – незграбна назва... Та й не за царя він віддав своє життя! За рідну землю, за рідних і близьких, яких хотів врятувати від ворога. Та й ім'я його – ім'я простого селянина – має бути в заголовку опери!

Але це – проти правил... Італійська опера – блискуча, героїчна, бутафорська, зі складними руладами в кожній партії, з примхливими примадоннами, «героїчними» тенорами, з вигаданими ситуаціями, яких ніколи не буває в житті!.. Це все чуже російській душі. Усе має бути лаконічним, чітким, трагічним. І правдивим – до останньої ноти... Головний герой – селянин! Нонсенс! Але великий подвиг ставить його вище від усіх цих італійських полководців, героїв і богів! І співати оперу будуть – не італійською! Досить наслідувань! Це буде російська опера, з російськими характерами, зі слов'янською мелодикою! Музика буде широкою, як наші терени. Уся міць простої душі в усій її величі! Щира і правдива. Висока у своїх починаннях...

...Ніч танула на віконному склі. Свічки обпливали. Перо розкидало на нотному аркушеві бризки шістнадцятих нот.

Народжувалося щось нове – перша російська опера – самобутня, потужна, прекрасна... За нею, скинувши кайдани традицій, підуть інші опери. Вони складуть потужну протипагу європейській культурі, їх монументальні піки піднімуться на сході, і молоде мистецтво постане нарівні з тисячолітніми традиціями Європи...

Творець цього дива народився в селі Новоспаському Смоленської губернії в маєтку батька, відставного капітана Івана Глінки, чиї польські предки, прийнявши православ'я, осіли на цій землі. Хлопчик ріс хворобливим, нервовим, що не дивно: діти, відмічені даром творчості, не бувають іншими... У 10 років він уже грав на скрипці і фортепіано. У належний час закінчив Шляхетний пансіон при Імператорському Санкт-Петербурзькому університеті.

У пансіоні з ним учився хлопчина на ім'я Лев. Мишко Глінка не те щоб дружив з ним. Але подружився він з його старшим братом, який іноді приходив до них. Того звали Олександром, був він кучерявим, з вогненними очима, бешкетним і веселим. І з ним завжди було цікаво...

Через деякий час один стане «сонцем російської поезії» Олександром Пушкіним, а другий – батьком російської опери Михайлом Глінкою... Дружбу збережуть до самої смерті Пушкіна. Друга – і остання – опера Глінки буде написана на пушкінський сюжет «Руслан і Людмила»... І ця друга опера не принесе йому радості: імператорська сім'я демонстративно покине зал посеред вистави... Хто знає, може імператору нестерпно було слухати пушкінські слова під музику?..

...Та поки пишеться перша опера. Сюжет не новий – уже понад 20 років ставиться опера Кавоса «Іван Сусанін» – і має успіх. У ній Сусанін не вмирає. Розмовні діалоги займають стільки ж місця, скільки й музика...

Коли молодий композитор представив свою оперу, Кавос, прекрасний музикант, оцінив її по достоїнству – і зняв свою з постановки! Рідкісний випадок порядності та благородства! Він сам і диригував новою оперою, яка була прихильно прийнята. Сам імператор зглянувся до розмови з композитором, сказавши йому кілька похвальних слів...

Успіху на музичному терені передувало особисте щастя: за рік до цього Михайло

одружився із 17-річною красунею Марією Івановою. Але щастя було недовгим: такій молоденькій жінці було не до музики її чоловіка! Її полонило інше: вальси, мазурки, полонези на придворних балах, де всі захоплювалися її грацією, красою і туалетами. Незабаром з'явилася той, хто захоплювався нею більше за всіх... Шлюб розпався.

І в житті Глінки з'явилася інша жінка. За дивним збігом обставин – дочка Анни Керн, у яку свого часу був закоханий Пушкін. «Я пам'ятаю мить чудову...» – це про неї...

Катерині Керн також судилося стати «скороминущим баченням». Саме – скороминущим: роман довго не протривав.

На знаменитий вірш Пушкіна Глінка написав не менш знаменитий романс. Жінки з родини Керн по праву можуть пишатися своїм внеском у мистецтво...

...Романси він писав упродовж усього життя. Цілковита краса! Їх написано близько 70, і кожен з них – перлина. Хто не чув «Жайворонка», «Венеціанську ніч», «Попутну пісню», «Не спокушай же без потреби...»?

І, звичайно ж, «Я пам'ятаю мить чудову...».

Провал «Руслана і Людмили», невдачі в особистому житті женуть його з країни: в останні роки Глінка багато подорожує. Іспанія, Німеччина, Італія, Франція, Польща...

Збирає мелодії по всьому світу – «Арагонська хота», «Спогад про літню ніч в Мадриді»...

Та ближчою була музика батьківщини... Хотів присвятити себе російській церковній музиці. В останній рік життя в Берліні серйозно вивчав стародавні церковні лади...

Холодним лютневим вечором після концерту застудився. Через кілька днів його забрало запалення легенів...

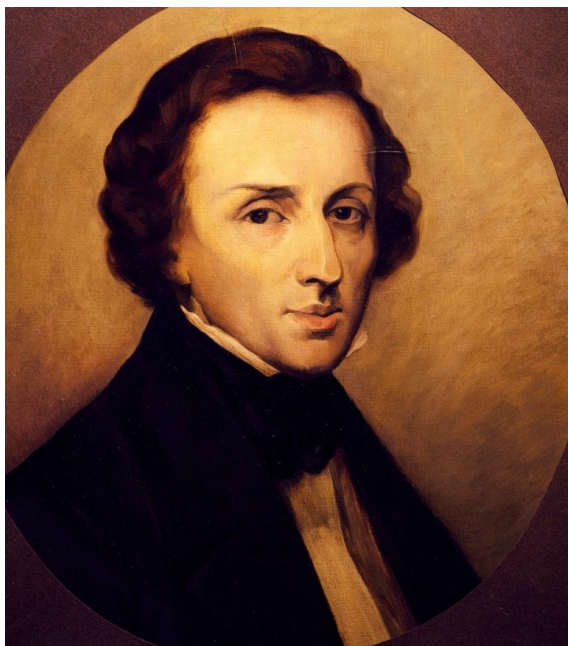
53 роки – а як багато зроблено...

53 роки – це так мало, щоб померти!

Скільки було планів! Скільки міг ще написати!..

Чи подумав він про це, коли сходила зоря того лютневого ранку?

Остання зоря...

**Фридерик
Франсуа́
Шопе́н**

(22 лютого
або 1
березня
1810, с.
Желязова
Воля,
Мазовецьке
воєводство,
Польща —
17 жовтня
1849,
Париж,

Франція)

Видатний польський композитор та піаніст французького походження, якого вважають національним героєм Польщі.

Один з провідних представників західноєвропейського музичного романтизму, засновник польської національної композиторської школи. Зробив значний вплив на світову музику.

Повернення

*Лист з дерев злітає –
Ті росли на волі,
З жалем кличе пташка
Над курганом в полі...
О Польщо! Вітчизно!
Щастя обмалъ в світі.
Мрії всі розбиті,
Пали в битвах славних діти...
У містах – руїни,
в селах страх вселився,
безутішно плачуть
матері й вдовиці.
Хлопці ж бо – за коси,
Кинувши оселі.
Тільки ниву жати
нікому у селах.*

Фредерік стиснув голову руками. Адже ж він відчував, що ніколи більше не побачить батьківщини! Недарма попросив друзів дати йому кубок рідної землі... Повернутися? Польське повстання придушене...

«Не повертайся, сину мій, закликаю тебе, не повертайся! Тут твориться таке, що мама і

дівчатка щасливі через твою відсутність. Для тебе тут місця немає. Доля всіх, хто співчуває повстанню, жахлива. У нас удома все перевернули, шукали твої папери. Розбили фортепіано... Та нічого не знайшли... Ти музикант. Це твоє призначення. А бути сином своєї країни можна й на чужині. Там ти більше зробиш для Польщі, ніж у самій Польщі...».

*...Ми надію плекали:
До звитяги йде Вітчизна!
Мужньо бились взимку,
Мужньо бились влітку.
Осінь показала:
Час збирать пожитки.*

Фредерік загасив свічки. У кімнаті стало зовсім темно. Дитяча звичка – грати в темряві. Скільки разів дитиною він схоплювався серед ночі, щоб награти мелодію, яка не давала йому заснути! Іноді музика будила його, кликала: «Зіграй мене! Я не піду, поки не прозвучу в темних кімнатах великого будинку, я – не тільки для тебе, я – для всіх, хто живий, а ти – лише мій інструмент...».

У темряві гралося краще: нічого не відволікало. Пальці наосліп знаходили потрібні

клавіші, і видіння оживали. Для цього потрібна була темрява...

Нині, виступаючи в салонах аристократів, він просить погасити частину свічок, щоб м'яка напівтемрява допомогла йому...

Який там перший рядок? «Лист з дерев злітає...».

Тужлива мелодія-плач народилася, як тільки він прочитав ці рядки. Фортепіано чуйно відгукнулося на його доторк...

Тонкі руки на клавішах. Маленькі руки, та й сам він крихкий, тонкий, гарний тією витонченою красою, що личить більше панянкам...

Туга і відчай... Невже свобода неможлива, і царська Росія вічно буде стояти за спиною Польщі, кидаючи на неї свою чорну тінь?

Він різко вдарив по клавішах. Лавина звуків. І над нею, як у високому небі над бурхливою річкою, короткі фрази мелодії-відчаю. Виявляється, ці маленькі руки вміють не тільки пестити клавіші. Вони можуть видобувати крики, звернутися і бути почутими!

Цей етюд він назве «Революційним». У ньому – нічого від етюдів, примітивної п'єси для розвитку техніки, хіба що темп і ці складні пасажі.

Утім, назви умовні. Вальси, полонези, мазурки в нього – зовсім не танці. Це – душа навиворіт. Це одкровення. У них є все – неосяжна гама почуттів. Їх слід слухати, а не танцювати під музику, написану в ритмі танців. Вони настільки глибокі, що неможливо робити щось ще, коли звучить фортепіано Шопена...

А вірші стануть піснею, хоча він майже не пише пісень...

«Ти художник. Твоє фортепіано значить більше, ніж наші гармати. У твоїй музиці – душа Польщі, її велич, її прагнення до незалежності, її біль. І це почує весь світ...».

Роки минають – не позбавлені успіху, але самотні роки далеко від батьківщини.

Чи побачить він коли-небудь батька, матір, сестер?.. У величезному Парижі він відомий піаніст, у нього є талант до викладання, і, крім юних аристократок, серед його учнів трапляються справжні обдарування, з якими цікаво працювати. Видавці не завжди охоче беруть його п'єси, але все-таки беруть! Він має успіх, дами вищого світу стоячи аплодують йому, він ловить їхні ніжні погляди і знає, що варто йому лише заклично поглянути, і багато хто з них буде щасливим розділити його самотність...

Але вони йому не потрібні. Він чекає листа від Марії Водзинської, своєї нареченої... Правда, її батько наполіг, щоб заручини не розголошувалися, а весілля було відкладено на рік. Фредерік розуміє, що це – форма відмови...

А що він може запропонувати багатій аристократці? Титулу в нього немає, хоча мати – дворянка за походженням, та батько – шкільний учитель. Вони досить забезпечені. Фредерік отримав чудову освіту, але статку в них немає, а його гонорари і заробітки не систематичні... До того ж у нього з самого дитинства слабке здоров'я. У побуті безпорадний, і без слуги йому не обійтися. І тільки за фортепіано він всесильний. Ні скрипка, ні кларнет, ні цілий симфонічний оркестр йому ні до чого. У нього немає бажання писати масштабні твори – опери, ораторії, кантати. Його стихія – фортепіанна музика, і тут він неперевершений. Так чуйно, так тонко ніхто не грає в Парижі. Тут стукають, гримлять, вражають технікою, потужними акордами, яких йому з його маленькою кистю ні за що не взяти! Фредерік сумно посміхнувся, згадавши, як у дитинстві він придумав особливий інструмент для розтяжки пальців, який не знімав годинами – щось на зразок «іспанського чобота» – знаряддя тортур... Кисть

так і не виросла, але він обійшов цю проблему: тихі звуки можуть поранити серце не менше від сильних, громохких пасажів...

Спочатку нарікали, що цей польський піаніст грає дуже тихо, потім публіка потрапила під чарівність його музики. Коли в напівтемряві залу він розсипає бісерні пасажі вальсів і ноктюрнів, які відлітають у височинь і розчиняються в ній, очі дам зволожуються, і він фізично відчуває, як від звуків до сердець тягнуться тонкі нитки світла... Не всі наділені здатністю це бачити. Він – бачить...

Ось і вчора на вечорі в Марі д'Агу, подруги Ференца, ця дивна жінка... Він таких ще не бачив! У чоловічому одязі, з сигарою в руках, величезні чорні очі дивляться впритул, по-чоловічому... Погляд не відвела... Він, Фредерік, не витримавши натиску, відвів очі... Та чи жінка вона взагалі?..

Прекрасно грає Ференц Ліст! У нього є те, чого бракує Фредеріку: потужний удар, сила і натиск в пасажах, і музика його блискуча, пристрасна, така, що обпалює! Угорські мотиви в нього в крові, жаркий чардаш – це щось особливе, притаманне тільки угорцям... Ференц Ліст – дивовижний піаніст, це – цілий оркестр, і виступати після нього здається неможливим.

Але коли Фредерік сів за фортепіано, і полилися кришталеві звуки, - гучний монументальний Ліст відійшов на другий план... Дивно, що він висловлює Фредеріку захоплення: між суперниками воно рідко трапляється. А втім... хіба вони – суперники? Вони обидва служать її величності Музиці, кожен у своєму роді...

...Як там у цій записці: «Я підкорена вами...». Очі – як чорні озера, волосся – два воронових крила, що обрамляють тонке обличчя... Якби не сигара в руці... Якби не чоловічі панталони, утім, обтягують вони стрункі ніжки... Може, вона тому і носить чоловічий костюм? Незалежна, смілива, нічого не боїться і зневажає громадську думку. Пише романи – і, кажуть, вони мають успіх... Підписує їх чоловічим ім'ям – Жорж Санд. Ніби поставила за мету витравити в собі все жіноче... Розлучилася з чоловіком, відсудила дітей – дочку Соланж і сина Моріса. Змінює коханців, не піклуючись про те, що скажуть... І, кажуть, забути її неможливо. Завжди першою йде вона, а чоловіки, як раби, вимолюють її любов...

Хіба порівняти її з Марією? Марія, як видіння: ніжна, повітряна, запашна. До неї страшно доторкнутися – а раптом вона розтане?

Її тендітна грація дівчинки-підлітка, яка стоїть на порозі жіночності, так близька уподобанням Шопена! Плоть від плоті... А ця – пристрасть, вогонь, сила. Вона не буде чекати, поки Фредерік зверне на неї увагу. Вона прийде і візьме, і він – підкориться...

Він зловив себе на думці, що підспудно чекає, коли це трапиться. У її очах – увесь світ, вона старша від нього аж на шість років, її жіночий досвід перевершує все, що міг знати зніжений, слабкий юнак. І в цьому – її тяжіння...

...І вона прийшла...

Справжнє ім'я її було Аврора Дюдеван.

Їх затопила лавина пристрасті. Спочатку вони приховували свої стосунки, але хіба обдуриш усюдисущий Париж? У шарадах, що розігруються в галасливих компаніях, була така сцена: вусатий гренадер ніс на руках золотоволосу тендітну мадемуазель. І глядачі безпомилково вгадували: Жорж Санд викрадає Шопена!

Загострилася стара хвороба легенів, і Аврора, захопивши з собою і Шопена, прийняла рішення виїхати на іспанський острів Майорка всією сім'єю.

Пліткарі помилялися... Вона виявилася здатною на всепоглинаючу любов, частково –

материнську. А як можна було ставитися до цього хворобливого чоловіка, безпорадного в житті і великого за роялем? Вона, як творча натура, знала ціну його музиці! Прийняла на себе добровільне служіння – оберігати це крихке улюблене диво природи, як віддана дружина, звалила на себе всі турботи про нього...

На острові Шопену стало гірше, і доктор поставив страшний діагноз – туберкульоз. У ті часи – смертельний вирок... Господар кімнати вигнав їх, спаливши всі меблі, за які довелося заплатити. Вони ледве знайшли капітана, який погодився переправити їх на материк. Пливли в огидній каюті, а поруч, у сусідній – перевозили свиней... Фредерік роздратовано сказав, що у свиней – кращі умови...

Сильна жінка, вона все взяла на себе: і двох дітей, і примхливого хворого коханця. Розривалася між ними. Син відчайдушно ревнував Шопена до матері. Дочка, подорослішавши, сама намагалася спокусити його. Жили в Ноані, в її маєтку, великою й недружною сім'єю. Туберкульоз прогресував. Вона не побоялася заразитися. Коли прийшла біда, з ним не розлучилася. Вона була поруч – як мати, як дружина, як служниця. Ночами писала.

8 сторінок щодня. Укладала контракти з видавцями і гарячково намагалася їх виконати. Іноді – не виходило, коли домашня обстановка розпалювалася...

Так тривало майже 10 років. За цей час і вона, і він пережили зліт в любові та творчості. Періодично сварилися і, знемагаючи від любові, мирилися. Діти ставали дорослими. Ворожість Моріса до Фредеріка зростала. Потрібно було вибирати. Вона вибрати не могла. Їй обидва були дорогими.

Хвороба прогресувала, сили його танули. Він ставав усе більш примхливим і дратівливим. Погрожував піти. Одного разу вона не стала його утримувати...

Доконав стосунки новий роман Жорж Санд «Лукреція Флоріані», у якому, згустивши фарби, вона описала їхнє життя. Вигадка так переплелася з реальністю, що відокремити одне від іншого було неможливо. Не нам її звинувачувати – це рвалося з серця. А як інакше письменник може відреагувати на такі складні й глибокі стосунки?

За однією з версій, Шопен їй цього не пробачив.

За іншою версією, згодом вона заперечувала, що списала Лукрецію з себе, а

Кароля з Шопена. Фредерік не впізнав або не захотів пізнавати себе в образі улюбленого Лукрецією молодого чоловіка, чарівного егоїста, який став причиною передчасної смерті головної героїні.

У 1846 році між Шопеном і Морісом стався конфлікт, через що останній оголосив про своє бажання покинути будинок. Санд стала на бік сина. І Шопен пішов на розрив стосунків...

Прожив усього рік після розриву. Був слабким і хворим. Розуміючи, що відходить, викликав сестру Людовику, яка була з ним до кінця. Не хотів бачити Жорж Санд до самої смерті, але зберіг пасмо її волосся і ту, найпершу, записку: «Я підкорена Вами...».

Помер у 39 років...

Похорон був грандіозним. Той кубок з польською землею, який він возив з собою всі роки, був висипаний на його могилу...

Заповів поховати його на батьківщині, а якщо не вдасться, то хоч серце...

Людовика виконала його бажання...

– Золото, діаманти є? – запитав митник на кордоні скромно одягнену жінку в жалобі.

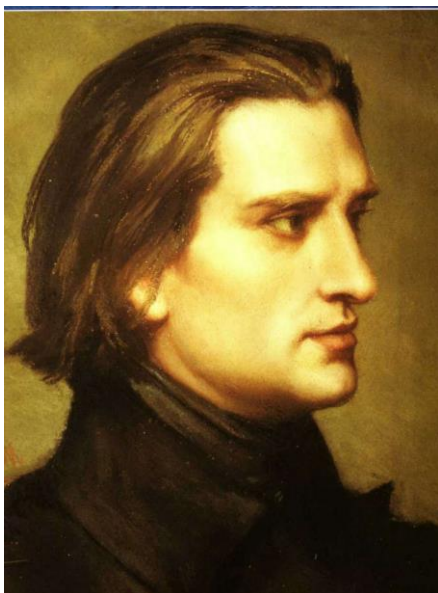
– Ні. Тільки – серце... – відповіла Людовика.

Той не зрозумів, але перевіряти саквояж не став. Знизавши плечима, підняв шлагбаум. Карета покотилася розмитою осінніми дощами польською землею.

Фредерік повертався на батьківщину...

**Франц (Ференц)
Ліст**

(22 жовтня 1811,
Добор'ян (Райдинг),
Австрійська
імперія – 31 липня
1886, Байройт,
Німеччина)

Угорський
композитор,
піаніст, педагог,
диригент,
публіцист,

представник музичного романтизму, засновник угорської композиторської школи.

Франц Ліст – перший піаніст, що виступав із сольними концертами, через них заслужив визнання професіоналів і публіки. Попри те, що немає жодного звукозапису гри Ліста, його визнано одним з найвпливовіших піаністів своєї епохи. Також був знаним через свою благодійність: допомагав жертвам стихійних лих, сиротам, учив безкоштовно талановитих студентів, сприяв фонду пам'яті Бетховена,

пожертвував значні кошти на відкриття консерваторії в Будапешті.

Багато із його фортепіанних творів увійшли до «традиційного репертуару» — зокрема «Угорські рапсодії», «Соната сі-мінор» та два фортепіанні концерти. Зробив численні фортепіанні транскрипції популярних сцен із опер, симфоній, каприсів Паганіні, пісень Шуберта; окремі його фортепіанні твори вважаються найвидатнішими прикладами фортепіанної майстерності. Був автором хорової, вокальної та симфонічної музики, а органні твори Ліста посіли чільне місце у репертуарі органістів.

Утіха

У ту ніч йому приснилися ягнята...

Відчуття ніжності, лагідності... Його батько, Адам Ліст, був наглядачем за овечим стадом у маєтку князя Естерхазі, і хлопчик часто бачив ягнят. Було так чудово обійняти забавну оксамитову істоту... Малюк намагався бодатися з ягням, благо він був не набагато вищим від нього... Ягня злякано бекало, і хлопчик повторював це з приголомшливою точністю.

– А в нього відмінний слух, – сказав Адам своїй дружині, Анні-Марії. – Він імітує будь-який почутий звук!

Адам підійшов до фортепіано і награв мелодію колискової пісні, яку співала Анна-Марія. Хлопчик, зацікавившись, підбіг до нього. Кілька хвилин дивився, як батько це робить, простягнув ручку і повторив перші звуки. Ця гра йому сподобалася, і він почав зосереджено досліджувати нову іграшку.

Крім роботи в князя, Адам любив музику і грав в оркестрі на віолончелі. Оркестром керував капельмейстер Йозеф Гайдн. Школа Гайдна не пройшла даремно для Адама. Хто знає, може Господь так і задумав – дати знання батькові, щоб він розпізнав геніальність сина?..

Дитину стали вчити церковному співу та грі на органі. Він робив швидкі успіхи, і всі навколо заговорили про нового Моцарта. Після концерту, який дитина дала у 8 років, Адам зрозумів, що залишатися в глушині, значить погубити талант сина...

Це було непросте рішення – залишити забезпечене життя й кинутися назустріч невідомому майбутньому. Але Ференц був єдиною дитиною, і Адам, який розумівся в музиці, не бачив іншого шляху.

Париж був центром мистецтв, і дорога обох Лістів пролягла саме туди. Але в Паризьку консерваторію приймали тільки французів, і цей шлях був закритий для іноземця...

...Липнева ніч задушлива і спекотна. І як він міг застудитися в таку погоду? Кашель душить, заважає спати... Це ж треба – наснилися ягнята! Спогад з такого далекого минулого!.. Батько так любив його, так вірив у його майбутнє! Та й не помилився. Він, простий віолончеліст гайднівського оркестру, знав, що йому судилося стати батьком видатного піаніста ХІХ століття! В епоху концертного піанізму цей довгоногий юнак, яким він був у Паризький період, стане першим серед віртуозів...

У нього все було видовженим – лице, волосся, руки. Пальці – приголомшливо гнучкі довгі пальці – здатні взяти дві октави!..

Ліст прокинувся остаточно. Запалення легенів – не жарт. Дихати важко. Тепер він не засне до ранку...

...Так, із сучасників йому рівний тільки Паганіні. Те, що Ніколо виробляв на скрипці, ніхто не зміг повторити. І те, що він, Ференц, творив з фортепіано, здавалося за межею можливого. Він задоволено посміхнувся своїм

думкам. Нехай хто спробує зіграти каприси Паганіні, які він переклав для фортепіано! Анітрохи не менш віртуозно, так само, як і в італійця...

Так, Паганіні – це унікальне явище!.. У століття великих музикантів, багатьох з яких він знав особисто, Паганіні неповторний... Яке спілкування було в Парижі! Наскільки він вдячний батькові, який вивіз його в це казкове місто!.. Йому вдалося знайти для сина – безкоштовно! – великих учителів: фортепіанну техніку дав йому Карл Черні, майстер етюдів... Ференц упевнений, що їх будуть учити і через століття: це розкішна школа фортепіанної техніки!.. Теорію музики він проходив у Антоніо Сальєрі. Це ім'я дуже відоме! Сам Бетховен, кумир Ференца, оцінивши імпровізацію юного угорця, поцілував його після одного з концертів...

Батько, так і не дочекавшись розквіту його слави, помер, коли Ференцу виповнилося всього 16 років, залишивши його абсолютно одного серед величезного міста...

...Париж... Молодість... Успіх... Друзі – Гектор Берліоз, Віктор Гюго, Жорж Санд, Шопен, Делакура, Бальзак... Кожне ім'я – епоха у світовій культурі...

Марі д'Агу... Скільки років пройшло, а пам'ятається це відчуття щастя! Якою вона була красивою! Те саме непереборне, нестримне, що штовхає на незбагненні вчинки... Графиня д'Агу, у чиєму салоні зустрічалися ті, чиї імена назавжди залишаться в пам'яті людській. У цій вітальні Шопен зустрів Жорж Санд. У цій вітальні Бальзак підглянув чимало сюжетів для своїх романів... У цій вітальні...

...Знову цей напад кашлю! І така слабкість – треба прикрити вікно, а в нього немає сил підвестися... Але варто йому заплющити очі – і він бачить синю вазу з квітами, яка стоїть на різьбленому столику біля крісла Марі... З подарованими ним квітами...

Ну чому б йому не закохатися у вільну жінку, в юну дівчину, в одну з тих, хто із захопленням слухав його гру?! Він, і не будучи музикантом, міг вселити жінці палку пристрасть – стільки вогню було в його очах, стільки молодого завзяття! Це називають харизмою. Так ось, вона в нього була! Але жу чому ті, хто були йому дорогими, обов'язково належали іншим?! Марі була заміжня, і тільки величезне почуття могло змусити жінку її стану кинути все – сім'ю, своє коло – і піти за молодим музикантом хоч на

край світу! Кілька років подорожей Європою!.. «Роки мандрів». Так він назвав цикл п'єс...

За ці роки Марі народила йому трьох дітей. Але яка жінка витримає таке життя? Тож не дивно, що вона забрала дітей та й поїхала жити до своєї матері...

Подорожувати – необхідно. У кожному краю – своя музика, зі своїми особливостями. Подорожі збагатили його палітру: французький романтизм дав яскраві й протилежні образи, італійська опера – чуттєвість і пристрасть, надривний вокал, німецька школа – незвичайність форм і засобів музичної виразності... І все це накладалося на угорське коріння з циганськими мотивами, почутими ним у дитинстві...

Він багато концертує. Його зустрічають оваціями. Але фатальна любов чатувала на нього в далекому краю: у Києві на концерті він зустрів Кароліну...

Цей далекий край, околиця Європи, зовсім не глухий закуток! Тут панянки щебечуть звичною йому французькою, тут у кожній вітальні звучить музика, тут народжуються незвичайні твори! У тому, подарованому йому збірнику російських композиторів, було стільки шедеврів! Як ім'я автора тієї монументальної

музики? Здається, Мусоргський... Увесь збірник цікавий! У тому далекому краю виросла ціла плеяда музикантів, вони своєрідні, такі, що не копіюють стару Європу, йдуть своїм шляхом... І слухачі – освічені, знають і тонко відчують музику!

Той концерт в маленькому містечку – Єлисаветграді... Дівчина з очима кольору морської води піднесла йому квіти. Вона стояла і дивилася, і в цих очах був цілий світ... Чому б йому не закохатися в неї?..

...Кароліна теж заміжня. Одна з найбагатших поміщиць Правобережної України. У неї була 10-річна дочка і гуляка-чоловік, князь Сайн-Вітгенштейн, який благополучно розтринькував у столиці її придане...

Ференц, який звик до обожнювання світських дам, який змінював коханок і понад усе цінував свою творчість, був вражений. Ні, мабуть юні дівчата – не для нього. Він не зміг би полюбити жінку, якій чужа його музика. А Кароліна відчувала її всією своєю суттю...

Ну чому, чому за щастя треба платити таку ціну?! Усе перешкоджало їм: цар не дав дозвіл на розлучення такої багатой жінки і на її шлюб з мандрівним музикантом. Рідні хотіли замкнути Кароліну в божевільні або в

монастирі... Їй довелося продати свої коштовності і втекти з Лістом... Але навіть позбавлення титулу і всіх майнових прав на величезні статки не зупинило Кароліну.

Роки, роки, роки... Невизначене становище – не дружина. Обвінчатися – неможливо. 10 років перешкод. Римський Папа відмовив у вінчанні. Це було останньою краплею... Кароліна вирішила, що сам Господь противиться їхній любові, – і вони розлучилися. До самої смерті підтримували стосунки, але в листуванні...

Містичні невдачі в любові...

...Треба покликати слугу! Нехай зіб'є вище подушки. Бачить Бог, він сам уже не зможе це зробити...

Чому в безсонні його обступають примари?..

Адже багато зроблено! Скільки написано фортепіанної музики!.. А що найкраще вдається піаністу-віртуозові? Трансцендентні етюди, етюди за каприсами Паганіні, балади, угорські рапсодії, пісні і романси!..

А диригентові? Його диригентська діяльність не могла пройти повз – вона породила ці симфонії, симфонічні поеми...

А літературні статті!..

Музика невіддільна від літератури, інші види мистецтва перетікають один в інший. І всі його твори нав'язані літературними джерелами. Приходять асоціації, народжуються образи, переходять у звуки... Кожному творові є назва: «Каплиця Вільгельма Телля», «Долина Оберман», «Женевські дзвони» – це враження від мандрівок. «Тассо», «Мазепа», «Прометей» – це симфонічні поеми... Так, будь ласка, він дасть ключ до розуміння своєї музики! «Сонет Петрарки №104»... «За прочитанням Данте»... Ці твори викликали в його душі асоціації, втілені в музиці. Але це – його асоціації! Шлях його думки! Коли думка слухача може це вловити – ми підемо разом! А коли ні – що робити... Шукайте свій шлях. Увімкніть уяву. Це називається – програмність. У нього, Ференца, програмність не конкретна. Це узагальнення. Ось у його друга Берліоза – конкретна програма на кожну частину його «Фантастичної симфонії»! Навіть як покотилася відрубана голова – усе прописано...

...Ференц придушив напад кашлю. Напівсидячи легше дихати. Заснути він не зможе, але згадувати... А що ще залишається 75-річному старому, який зазнав у цьому житті і щастя, і нещастя?..

Любов – була. Діти – є... Дочка Козіма – другим шлюбом за великим музикантом. Ріхард Вагнер – це велич! Яка талановита ця мелодія з «Тангейзера» – хор пілігримів!.. Скільки він, Ференц, зробив для популяризації таких великих творів! Скільки фортепіанних перекладень – віртуозних, які не поступаються за звучанням цілому оркестрові! І приголомшливо складних!

А що робити? Він писав під свою фортепіанну техніку! Нехай дотягуються до його рівня! Йому ще б сил... Ще б життя... Він навчив би. Те заняття у Веймарі – це... нібито майстер-клас. Він знає, як досягти звучання. Він міг би навчити цьому. Раніше якось не практикували таку форму роботи. Ось ще одна перлинка його спадщини...

...Щось дихати зовсім не під силу... Може, це Вона наближається? Чи готовий він до неї? Чи всі гріхи замолені в Римі? Чи не занадто він насміявся над нею в «Танці смерті»? Сюжет не новий, і в живописі, і в літературі тема Смерті присутня. У його п'єсі вона страшна чи комічна? Коли писав, не стояла за плечима...

Треба думати про інше... Про небо. Про світло.

А смерть – усього лише початок нового життя. Звільнення – адже він у в'язниці німечного тіла – і він безпорадний. А дух його сильний, як ніколи.

Ці п'єси для фортепіано... «Утіхи» – як він назвав їх. Пісні без слів. Кантілена, що відображає тонкі порухи душі... Це не блискуча віртуозність рапсодій. Це розмова з Богом про те глибинне, яке є в кожному. Це – душа навиворіт. Це – відчуття клавіш кінчиками пальців, де кожен дотик народжує звук. Грубі руки, якою б технікою не володіли, не зможуть передати красу цих п'єс. І тільки той, хто тонко відчуває кожен звук, зміг би...

Шопен – зміг би... Як він виконував його етюди!.. У нього була своя манера гри, і ніхто не міг її повторити... Ще один геній фортепіано, з яким йому судилося перетнутися...

«Утіхи» – це бельканто, прекрасний спів. Співає фортепіано... Це – світло і печаль. І надія.

Ця мелодія прийшла до нього на заході сонця біля озера Комо, в Італії, коли вони були там разом з Марі... На ній була біла сукня, і вітерець з озера змушував тремтіти газову накидку на її прекрасних плечах...

Він глибоко зітхнув і заплющив очі. Побачив гладь озера, відблиск неба в очах Марі.

А мелодія лилася й лилася, втішаючи,
заспокоюючи хрипкий подих, усе тихіше...
тихіше... тихіше...

**Олександр
Сергійович
Даргомїжський**

*(інший
варіант
правпису –
Даргомизький
2 (14) лютого
1813, село
Троїцьке, нині
Тульської
області Росії
– 5 (17) січня
1869, Санкт-*

Петербурґ) – російський композитор.

Романтичний реаліст

Любочка Зарецька торкнулася рожевого банта. Це нове плаття дивно їй пасує! Вона із задоволенням оглянула себе у величезному дзеркалі у фойє театру і побачила там прекрасну незнайомку з рожевим бантом на грудях...

Сьогодні прем'єра нової опери. Сукню вона шила спеціально до цього випадку.

Ім'я композитора було їй знайоме: нещодавно вона розучила кілька його романсів.

Як дивно! Вони зовсім не схожі на ті, які давав їй учитель співу: як будь-яка благородна дівчиця, княжна Зарецька з дитинства вчилася грати на фортепіано і співати. У неї був приємний голос невеликого діапазону, але його можливостей вистачало, аби виконувати камерну музику... При цій думці Любочка посміхнулася: камерна – тобто, в камері? Кімнатна, для невеликих залів, де напівтемрява й затишок, де тихі ніжні звуки не розбурхують, а заспокоюють...

Але цей романс, написаний на слова якогось молодого поета, здається, Лермонтова, її не заспокоїв... Мелодія – різка, рвана, а не плавна і поступова, до якої вона звикла. Такі незручні для виконання скачки інтервалів! Любочка награла пальчиком вокальну партію й знизала плечима: де ж тут музика? Але, коли вона почала співати зі словами, це заволоділо нею. Слова і мелодія становили таку єдність, що, заспівавши один раз, уже не зможеш уявити іншої музики! І акомпанемент, який не підтримує мелодію, не дублює її на радість «співачкам» без слуху, – акомпанемент жив

своїм життям, домальовуючи образ, доповнюючи те, про що були слова і мелодія...

«Сумую через те, що я тебе люблю...» – промуркотала Любочка.

На що це схоже? На солодку цукерку – не схоже. На тягучі плавні мелодії-карамель – ні. Це – як гостра приправа з пряних трав: на перший погляд – несмачно, але, відчувши в роті терпкий смак, хочеться спробувати його ще й ще! Любочка стала шукати ноти інших романсів цього композитора. І кожен з них перевертав усі її поняття про музику! *«Повернувсь вночі мірошник: / – Що за чоботи? Дива!..»*. Тут – брутально, як мова людини напідпитку. *«Ти – п'яниця і безбожник! Не глузуєш ти, бува?»* – це потік шістнадцятих нот, ніби скоромовка сварливої жінки. *«Чи лукавий каламутить? / Це ж бо відра!..»*.

Любочка, зігравши це, залилася сміхом. Вона уявила, як молодичка, уперши кулаки в боки, вичитує п'яного чоловіка. А той, хитро примружившись, відповідає: *«...Як тут сплутать? / Сорок років я прожив. / Наяву й у снах не здрів – / Ні зблизька і ні здаля – / Мідних шпор на відрах я»*.

Зовсім інша мелодія! Він, цей мірошник, напевно, був високим, з різкими розмашистими

рухами сильних рук... І музика це малює! Це зримо! Кілька рядків – інший би написав щось солодке, в куплетній формі, повторюючи одну й ту ж мелодію... А цей – одна, дві, три – музичні характеристики! І це – у крихітному тексті! І хто, крім нього, узявся б писати музику на цей їдкий вірш Пушкіна?..

Час іти до залу. Музиканти вже налаштовують свої інструменти. Цікаво, його опера теж у такому стилі? Любочка переспівала досить італійських арій – зрозуміло, як аматор, і в неї склалося міцне уявлення про оперу. В основному, у театрі ставлять опери італійських композиторів...

Завіса піднялася. На сцені – берег річки в очереті, тінисті галявинки, на задньому плані – старий млин. Дівчина сидить на березі й сумує (Любочка читала цю поему Пушкіна і знала, що вона – дочка Мірошника). З'являється Мірошник, скидає мішок з плечей і звертається до дочки: *«Ото ж бо, всі дівки ви молодії, / Поглянеш – мало толку в вас!»*. Боже, та він проказує! Оркестр малює щось жартівливо-лукаве, його мелодія – так її і назвати мелодією не можна! – така рельєфна, непередбачувана й у ній усі інтонації людської мови! Любочка стиснула пальцями оксамитовий край ложі: це

було чудово! Яка точність інтонацій! І музика не повторюється – кожна фраза інша, але саме так і слід говорити, коли б він говорив, а не співав... Мірошник докоряє дочці, що вона не намагається одружити на собі Князя, або хоча б – виманити в нього грошей... Як переконливо він це робить! Потім з'являється задумливий Князь: ще б пак, адже йому належить сказати закоханій у нього дочці Мірошника, що він одружується з іншою... Аріозо Наталі – співуче, пристрасне – повернуло Любочку до традиційних оперних арій. Виявляється, і так він уміє! Яка краса!.. Треба дістати ноти і розучити... А потім вони співали втрьох – Наталя, Князь і Мірошник, і в кожного була своя партія, абсолютно відмінна від двох інших, і вони, такі різні, не змішувалися, і все було зрозумілим – відчай дівчини, умовляння батька, винувато-хамувата і лицемірна мова Князя: що тягнути, треба обрубати відразу...

А потім... заціпеніння, біль, відчай, злий сарказм: *«Розумієш, ми не вільні, / Щоб дружин по серцю брать!»*. У Любочки перехопило подих: зараз вона сама була тією дівчиною, і кожна її інтонація була зрозумілою, западала в пам'ять... Коли дочка Мірошника кинулася у воду, Любочка заплакала. А як рвався

Мірошник урятувати дочку! І все це – у промовистій музиці...

На весіллі в Князя в другій дії раптом за сценою звучить пісня Наталі – щось потойбічне, дзюркочучий акомпанемент оркестру – як холодні води. Як це йому вдається – так писати?!

Любочка знала, як складно співати під подібний акомпанемент: він сам по собі, а ти спробуй знайди для голосу точку опори! Який слух і чуття треба мати, щоб заспівати це?..

Остання дія – божевільний Мірошник, Князь, якого тягне до заповітного берега, Русалочка-дочка, яка кличе його на дно, куди він з радістю поспішає на голос Наталі... Княгиня, яка намагається його утримати... І – буря! Гроза! Любочка бачить це – чарівні звуки такі зримі!.. Вона сидить, вражена почутим...

Партер піднімається з місць – і аплодує.

– Автора! Автора! – скандує зал, – Даргомижського!

На сцену виходить невисокий чоловік – немолодий, негарний, збентежений. Але Любочка, уся у владі звуків, знаходить його прекрасним...

У фойє шумно, усі обговорюють почуте. Любочка ловить уривки фраз:

– Так, він дворянин! Але сумнівних кровей: батько – позашлюбний син дружини багатого поміщика...

– Даргомижський – це ж не спадкове ім'я, це назва маєтку його вітчима – Даргомижки... Закінчив Благородний пансіон при Московському університеті... А він не промах був, той Сергій Даргомижський! Дружину взяв багату і красиву...

– Кажуть, вони таємно вінчалися: її за нього не віддавали...

– Яка романтична історія!

– Вони переїхали до Петербурга, коли хлопчикові – ось цьому самому Олександрові Сергійовичу – було 3 роки... Так, у нього, як у всіх: учився музиці, але батьки й гадки не мали, що він стане композитором!.. Так, мати вже померла, але батько ще живий!.. Ні, він не одружений, часто їздить у маєток до батька... Він хороший син...

Любочка ловить ці уривчасті фрази, намагаючись за ними скласти портрет людини, яка зацікавила її. Через кілька днів вона вже буде знати про нього багато що: він, залишивши державну службу, присвятив себе музиці. Знайомство з Михайлом Глінкою, участь у постановці його опери «Життя за царя» багато

чому навчили його. Два роки пробув за кордоном – вивчав теорію музики, спілкувався з видатними композиторами. Були невдалі спроби написати оперу: «Есмеральда» за романом Віктора Гюго, яка пролежала 8 років у портфелі, виконана всього кілька разів... Написана в стилі французьких опер, вона не сподобалася публіці, яка звикла до всього італійського... Уже, напевно, не гірша від «Русалки»! Але – не пощастило...

А «Русалку» він писав 7 років, використовуючи фольклор Смоленщини, звідки був родом.

Через кілька днів після прем'єри видатний музичний критик того часу Олександр Серов напише про неї таку об'ємну захопливу статтю, що її будуть друкувати в кількох номерах. Це підніме престиж композитора і дасть йому нові сили...

Але багато про що Любочка не дізнається...

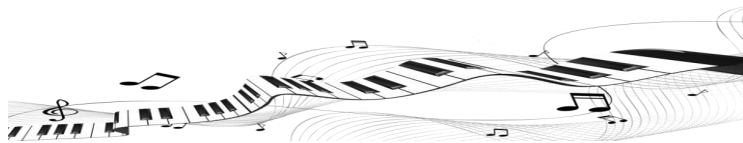
У 1859 році Даргомижського обирають в керівництво щойно заснованого Російського музичного товариства. Він знайомиться з групою молодих композиторів, центральною фігурою серед яких був Мілій Балакірев (ця група пізніше стане «Могутньої купкою»).

Після скасування кріпосного права Олександр Сергійович стане одним із перших поміщиків, які визволили селян, залишивши за ними землю без справляння грошової виплати. На жаль, людська великодушність не зробила його творчу долю хоч скільки-небудь успішнішою. 1860-ті роки принесли у творчість композитора новий виток. Були створені кілька симфонічних творів, з якими він відправився до Європи. Тепло приймалися виконані в Бельгії увертюра з «Русалки» та симфонічна фантазія «Козачок». Повернувшись до Петербурга, Даргомижський знову звертається до сюжету свого великого тезки – Пушкіна. У «Кам'яному гості» немає власного лібрето, музика написана прямо на текст поета. Додатково додані дві пісні Лаури, одна з яких також на вірші Пушкіна. Цей твір композитор так і не встиг закінчити, заповівши дописати свою останню роботу Цезареві Кюї, а оркеструвати – Миколі Римському-Корсакову. Прем'єра «Кам'яного гостя» відбулася через три роки після смерті Олександра Сергійовича. Як це вже неодноразово бувало, думки про цей новаторський твір розійшлися. У першу чергу тому, що мало хто зміг розгледіти за

незвичайною формою речитативів, які замінили арії та ансамблі, точну відповідність музики ритмові пушкінського вірша та драмі його героїв.

Справжнє значення таланту знає тільки Час – когось він покриває забуттям, а когось обдаровує безсмертям. Незвичайне дарування Олександра Сергійовича Даргомижського не було оцінено по достоїнству сучасниками, але саме його внесок в російську музику виявився найбільш значущим для кількох наступних поколінь російських композиторів.

Цей маленький скромний чоловік, який не мав достойного визнання за життя, назавжди залишиться в історії музики як основоположник музичного реалізму, і всі наступні композитори творитимуть з оглядкою на його творчість... Але Любочка про це не дізнається... Дізнаємося ми з вами...

**Семён Степáнович
Гулáк-Артемóвський**
(4 (16) лютого 1813,
Городище – 5 (17)
квітня 1873, Москва)

Український
композитор, співак,
баритон (бас-
баритон),
драматичний артист,
драматург, небіж
письменника П.П. Гул
ака-
Артемовського, автор

*однієї з перших опер на україномовне лібрето
опери «Запорожець за Дунаєм».*

Перша українська опера

Сіре небо нависло над сірими водами.
Вода завжди відбиває небо! Варто виглянути
сонцю – і вона стає блакитною. Але в цьому
місті сонце не часто показує свій лик: частіше
холодний північний вітер зганяє важкі хмари, і
на воді з'являються брижі від дрібного дощу,
який мрячить годинами...

– Хіба такі у нас річки? – спершись об парапет набережної, з тугою сказав сивовусий чоловік.

Його співрозмовник, рятуючись від вітру, підняв комір.

– Так, хіба можна порівняти наш Дніпро з цими водами! Тут не побачиш такої потуги і широти... А який він прекрасний у сонячний день!

– А наші степи! А гаї! А вишні біля кожної вибіленої хати! Як вони цвітуть навесні...

– Я довго не міг звикнути до цього кам'яного лабіринту. Жодного дерева на Невському! Будинки стоять суцільною стіною, і всюди цей сірий граніт! Ех, друже, куди ж нас доля занесла!

Сивовусий сумно посміхнувся:

– До тебе, Семене, доля була прихильною... Ти побачив світ... Як тобі жилося у Флоренції? Що за люди ті італійці? Схожі на наших?

– Люди всюди однакові, друже Тарасе... І багатих там багато, і бідних, і добрих, і лихих... Море таке синє, як очі в моєї дружини... Оливки, апельсини, кипариси... Красиво! Але там я так сумував за нашими степами, за Дніпром! Любов

до рідної землі повною мірою можна відчутти тільки на чужині... А італійці схожі на нас: співучі, веселі, темпераментні. А як люблять свою Італію! Упевнені, що краще він неї немає в цілому світі...

– Так і треба. Рідну землю варто любити, якою б вона не була. А наша – прекрасна. Ось ти співав у їхніх театрах їхні опери. Що ти відчував?

Його співрозмовник надовго задумався.

– Вони так люблять свою музику! Так дбайливо ставляться до своїх народних пісень!.. Італійські опери – блискучі, але мені було гірко: чому в кожному театрі в кожному місті ставлять італійські опери по всій Європі! Чому немає нашої, української опери? Адже наші пісні за мелодійністю не поступаються будь-якій оперній арії!

– Ось ти б і написав українську оперу! Про наш народ. У нас великий народ – і в праці, і в бою, і в жарті, і в пісні! Він – як трава, яку намагаються скосити під корінь, а вона ще густіше виростає, ще вище... Ти – великий співак, ти це зможеш.

– А ти – великий поет.

– Великі люди мають допомагати один одному, – розсміявся Тарас. – Я тобі вдячний за

допомогу. Я знаю, що ті гроші, які ти мені пересилав на заслання, – не за продані мої картини, не як дарунок невідомого благодійника... Ніхто б не наважився підтримати опального поета, тільки людина з таким великим серцем, як у тебе...

– Допомогти Тарасові Шевченку – честь і слава. Може, нащадки тільки завдяки цьому згадають мене...

– А я хочу, щоб нащадки славили композитора Семена Гулака-Артемовського – творця першої української опери!.. Напиши комічну оперу, адже наш народ гострий на язик, йому палець в рота не клади! Але за цією веселістю стоять і честь, і відвага, і сила, і любов. Не всі можуть це розгледіти, обманюються нашою добродушністю і жартами. Але в нас гострі не тільки жарти, а й шаблі...

...Можливо, саме так говорили ці двоє – великий український поет Тарас Шевченко, який щойно повернувся із заслання, і знаменитий соліст Петербурзького оперного театру, володар рідкісного голосу і сценічного таланту, Семен Гулак-Артемовський...

...Син священика, володар дивовижного дисканта, він домогся слави завдяки своєму таланту – і щасливому випадку. Відданий до духовної семінарії, хлопчик став півчим, і це приваблювало його більше, ніж вивчення церковних догматів. Одного разу в Софійському соборі його спів почув М.Глінка, який приїхав до Києва в пошуках співаків для придворної капели. Хоча молодий бурсак уже прийняв постриг, Глінка зробив усе, щоб звільнити його від уготованої йому долі, щоб талановитий юнак розкрив своє обдарування. Він відвіз його до Петербурга. На той момент усі місця в придворній капелі були зайняті, і молодик змушений був підробляти вчителем співу, а сам брав уроки вокалу в Глінки. Пізніше Михайло Іванович з друзями організував кілька концертів і на виручені гроші відправив юнака за кордон – удосконалюватися в мистецтві вокалу...

Семен отримав можливість навчатися в педагогів Франції та Італії і навіть дебютував на оперній сцені Флорентійського театру. У нього був прекрасний баритон, сильний і гнучкий, рідкісного за красою тембру, а також сценічна зовнішність і талант актора. Він не просто співав – він входив в образ, він грав, що було незвично в італійських операх, де музика

частенько не стільки передавала дію, скільки демонструвала можливості людського голосу. «Синьйор Атремовський» мав гучний успіх у публіки...

Після повернення він стає солістом Імператорської опери в Петербурзі і майже чверть століття не перестає захоплювати публіку...

...Козак Іван Карась, обережно озираючись, пробирається до своєї хати. Він дві ночі не ночував удома, тож не хоче потрапляти на очі своїй дружині Одарці. Але хіба від неї сховаєшся!

І ось починається дивовижна сцена – дует Одарки та Карася!.. Як гнучко музика передає всі інтонації розмови винуватого чоловіка з владною дружиною! Скільки відтінків настрою, який глибокий психологізм! Спочатку хитрий Карась заводить розповідь про свою важку поїздку, про те, як *«занедужав у дорозі»*. Одарка не вірить йому, але трохи пом'якшується: а раптом це виявиться правдою? Адже вона любить його і жаліє! Починається лірична частина діалогу: Одарка зі сльозами говорить, що чекала його всю ніч, хвилювалася... Карась хитро посміхається: вдалося стримати її гнів!

Але випадково проговорюється, що «ночував у небоги»... Що тут починається! Одарка в гніві намагається навіть «за чуприну волочити», чого, крадучись по двору, і побоювався Карась.

Музика передає найменші нюанси, кожен зміну настрою. Швидку скоромовку Одарки – блискучі пасажі, можна порівняти з «Мельником» Даргомижського, якого вичитує сварлива дружина. А наступний епізод – справжня сварка між чоловіком і дружиною, партії з комічною точністю передають швидку мову обох.

І смішно, і захопливо, і блискуче, і психологічно, і правдиво... А музика!.. Істинно українська музика, її не сплутаєш ні з якою іншою! А партії – складні... Співаки повинні мати великий діапазон голосу, який рівноцінно звучить у всіх регістрах, – композитор використовує їх вільно, наслідуючи інтонації мови, гнучкість, рухливість, чітку дикцію, щоб виспівати всі пасажі і промовити всі фрази, і до того ж – уміти грати на сцені, а не тільки співати. Без цього дуєт втратить усю красу. Як змінюється вираз їхніх облич буквально з кожною фразою! Яка швидка зміна настроїв – від гніву до відчаю, від сарказму до несамовитості! Цей дуєт за кілька хвилин

розкриває слухачеві всі грані образів! Адже насправді Карась любить Одарку. Ледве вона в серцях кинула йому, що не хоче жити з ним, краще вдовою, як він стає серйозним, з нього злітає ця лукава маска, і він миттєво реагує: *«Гей, Одарко, що з тобою?! Годі гомоніть!»*.

Це неймовірно. Це потрібно не тільки слухати, а й дивитися на обличчя виконавців!

У різних постановках образ Карася трактується по-різному. Найчастіше підкреслюють комічність ситуації: чоловік – такий собі пияк, а жінка – господиня в домі, він її боїться і, провинившись, з трепетом чекає на прочуханку.

Але образ козака набагато глибший! Композитор задумав інакше: Карась дражнить Одарку, сміючись над нею, а вона нічого не може зробити зі свавільним чоловіком... Музика – та ж сама, текст – той же, усе залежить від уміння акторів перевтілюватися...

І це – не перекладається! Ніякою іншою мовою не досягти того лукавства, іскрометності, коли Карась, пустуючи, зовсім не виглядає смішним! Навпаки – ми всі на його боці, уболіваємо за нього, радіємо, коли йому вдається запобігти грозі! Він – справжній козак, а козакові не соромно *«випить чарочку – не*

більш», ночувати не вдома, «*оженитися на туркині*» і взагалі – він чоловік, господар, відважний воїн, і тільки дружині іноді дозволяє трохи покричати на нього – з прихованої любові до неї. У потрібний момент він ударить кулаком по столу – і жінка займе належне їй місце.

І Одарка не така проста! Вона його не боїться. На нього, який на коні із шаблею в руках наганяє жах на ворогів, вона наважується тупотіти ногами! Але кожен з них відчуває межу, міру, яку не переступить: багаторічне спільне життя складається з багатьох чинників, і ніхто з них не хоче розлучення. А сварки – це як у всіх. Тому слухачі так весело сміються, пізнаючи в них себе...

...За комічним боком ховається сталевий стрижень опери – її патріотична ідея. Запорожці, які втекли до Туреччини після розгрому Запорізької Січі, мріють повернутися в Україну. Туга за рідною землею на чужині – таке знайоме Гулаку-Артемовському почуття! Лірична пара – Оксана і Андрій – перепливши в човні вночі річку, збираються втекти до рідної землі.

Непереборне прагнення до батьківщини – ось що стоїть за всіма комічними ситуаціями...

Опера закінчується в стилі комічних опер – щасливо. «Добрий» султан відпускає

спійманих Оксану та Андрія на волю, дозволяє їй іншим повернутися...

Поставлена опера мала значний успіх. Це було нове – опера українською мовою, на основі українського мелосу, яка не поступається європейським художністю партій і складністю вокальної техніки. Але після 14 постановок оперу зняли з репертуару, не без підстави вбачаючи в ній сатиру на правлячі кола. Формально було пред'явлено звинувачення, що частину музики композитор запозичив у Моцарта з опери «Викрадення із сералю»... Можливо, якісь підстави для цього були, але це не стосується опорних номерів.

Гулак-Артемівський уже мав певний досвід написання музичних вистав. Але саме «Запорожцю за Дунаєм» судилося відкрити нову сторінку в історії української класичної музики. Саме вона стала першою українською оперою.

Партію Карася в перших постановках виконував сам композитор, лібрето опери теж написав він...

На довгих 20 років опера зникла з репертуару – з різних причин. Але насправді причина була одна – українську культуру всіма силами намагалися ущемити. Ця музика була

«занадто» українською, щоб можна було допустити до постановки.

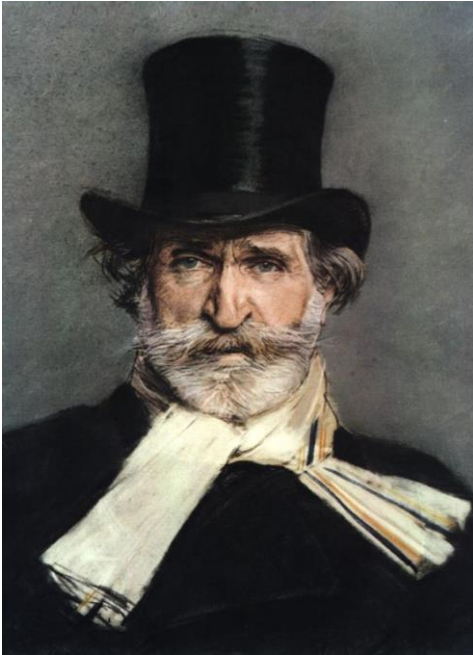
На українській сцені її поставив Марко Кропивницький у 1884 році, забезпечивши їй довгу сценічну долю. Тепер це одна з найбільш виконуваних опер. Дуети та арії з неї часто включають у концерти. І зокрема – неперевершений дует Одарки та Карася...

...Гулак-Артемівський був талановитим у всьому: у живописі, у музиці, в літературі. У нього був дар лікувати – і він охоче допомагав стражденним, зовсім безкоштовно. «Це дар Божий, і грішно брати за нього гроші», – говорив він.

Навіть займався проектом водопостачання Петербурга...

Семен Гулак-Артемівський прожив 60 років. Вивів українську музику на оперні підмостки всього світу...

**Джузеппе-
Фортуніно-
Франчєско Вєрдї**
(10 жовтня
1813, Ронколе –
27 сїчня 1901,
Мїлан)

*Італїйський комп
озитор, дириген
т.*

*Творча спадщина
композитора
дуже велика: 26
опер, квартет,*

*реквієм і низка дрібних опусів. Найвидатніші
опери Вердї – «Бал-маскарад», «Рїголетто»,
«Травїата», «Трубадур», «Аїда», «Отелло»,
«Фальстаф». Його опери вважаються одними з
найвидатніших всїх часів і досї не сходять зі
сцен оперних театрїв усього свїту.*

Джузеппе и Джузеппїна

Марїя-Луїза невдоволено стиснула губи.
Це вже переходить усї межї! Опера повинна

пробуджувати високі почуття! А що пробуджує ця?! І назвав її – «Пропаша»! Адже знаменитий композитор! Усі тільки й говорять, що про нову прем'єру! Вона, Марія-Луїза, так прагнула сьогодні в театр. І дочку з собою взяла, а тепер їй навіть ніяково поглянути в очі Гортензії! Дівчинці 14 років, як їй пояснити, про що опера?

Мало того, що сюжет сучасний, так ще й героїня – куртизанка! Браво, маестро, гідна опера! Мало вона настраждалася в житті від цих дівчат, так ще й в театрі на них дивитися!..

Граф старший від неї на 15 років, і це давало їй надію, що в неї є перевага в шлюбі з ним. Багата спадкоємиця, молода, красива – Марія-Луїза тут трохи злукавила сама перед собою – і що йому ще треба було! Він витратив половину її приданого ось на таких дівчат, а вона, законна дружина, змушена це терпіти! І хоч вона прийнята у світі, але вечори він проводить не з нею! Для чергової пасії він зняв особняк, і в неї збирається весела компанія його друзів! А вона – одна з дочкою... І все рідше він стукає у двері її спальні...

Звідки вони беруться, ці дівчата? Народжуються в злиднях, і в них вибір – або

важка робота, або – знайти багатого чоловіка, здатного їх утримувати...

Вік їх недовгий: разом зі свіжістю молодості дівчина втратить і чоловічу увагу. А чого варто жити весь час в очікуванні? Адже її друг може заявитися в будь-який момент, і не один, а вона – повинна бути у всеозброєнні, стіл накритий для гостей, сама – хвора чи втомлена – має виглядати веселою і свіжою... І – ніч безперервно – танці, сміх, шампанське! Дівчат, які втратили свіжий колір обличчя в кінці балу, знову не запрошують!.. Прошу бути блискучою! Ось як ця, на сцені! Танці до ранку, веселощі! Хороша, однак, ця застільна пісня! Навіть у грудях защеміло! Йй, Марії-Луїзі, не довелося випробувати те, про що співали ця Віолетта і тенор... як його? Альфред...

У чому секрет? Чому з одними жінками чоловіки – раби, а з іншими – деспоти? Що це за почуття, про яке всі говорять, а вона його не зазнала? Ось і зараз співають про нього:

*Тої любові, що світ осяває
Дужою силою, променистою, чистою!
Пристрасть і трепет в серці, немов вогонь,
І щастя пізнав я з іменем світлим – любов...*

– Мамо, а що таке – «Травіата»? – піднявши на неї світлі наївні очі, запитала Гортензія.

Марія-Луїза забарилася з відповіддю.

– Це... це жінка, яка не прийнята у світі...

Гортензія кивнула і знову вступилася на сцену.

Мама думає, що вона нічого не розуміє! А вона не може забути, як батько приходить додому весь в ореолі запаху чужих парфумів! Приходить веселий, щасливий, і погляд його гасне, коли мати виходить йому назустріч – гнівна, яка його ненавидить... Гортензія знає, що він повернувся від своєї подруги, для якої зняв особняк. Вона чула, як про це шепотілися покоївка з куховаркою... Гортензія вже знає, що є любов, і в любові – кожен за себе! І як нерозумно вчинила ця жінка на сцені, коли батько її коханого зажадав, щоб вона його залишила! Через неї, бачте, сестра Альфреда не може вийти заміж – через зв'язок з Травіатою... І ця дурна Віолетта погодилася! Та яке їй діло до дочки старого! Не можна було відпускати Альфреда...

*Вже ношу я смерті жало,
Залишилось вже так мало!*

*Де ж, порадьте, узяти сили
Кинуть все, що серцю миле?..*

Вона, Гортензія, ні за що б не розлучилася з коханим! Навіть коли він – лакей батька...

Такий красень!.. А їй забороняють з ним розмовляти! Але ж вона бачить, як він дивиться на неї!..

Нічого, ще кілька років – і вона буде непідвладна матері. Так, це про неї співає Віолетта:

*Я щастя, щастя пізнала,
Щастя любові, рай осяйний...*

І душа наповнюється світлом і тягнеться до цього голосу... І як шкода цю Травіату! Вона помирає в останній дії! Це тому, що розлучилася з коханим! Правда, він повернувся, але занадто пізно...

Гортензія крадькома витирає сльози.

*Прощайте навіки, ілюзії щастя...
Я гину, мов квітка, від злої напасти!
А серце так трепетно й ніжно кохало,
А щастя таким безтурботним здавалось!
Все зникло... пройшло...*

Але де оплески?! Чому всі встали та йдуть, і ніхто не викликає маестро на сцену? Завіса засмикнулася – і не відкривається... Партер порожніє під обурений гомін: «Як можна слухати таке! Треба заборонити вистави»...

– Венеція сказала – «ні»!

Джузеппіна з болем дивилася на нього. Як вбивають його невдачі! Ось знову замкнеться в собі, буде бродити насамоті вулицями і ані ноти не напише! Скільки потрібно часу, щоб повернути йому здатність писати!..

– Мій дорогий... Ця публіка просто не доросла до твоєї геніальної опери... Прийде час – і дуже скоро! – і, аплодуючи, вони відіб'ють собі долоні! Кричатимуть: «Хай живе великий Верді!» Ця твоя опера – досконале диво! Як шкода, що я вже не можу заспівати партію Віолетти... Згадай – я ж ніколи не помилялася!

Це правда... Джузеппіна Стреппоні, співачка, сопрано, ніколи не помилялася. Ледь почувши музику молодого композитора, вона вмовила імпресарію поставити його оперу, і успіх її перевершив усі очікування... Тоді він був зовсім молодим і недосвідченим в

закулісних справах і покладався тільки на свій талант. Тоді поруч з ним була інша жінка – його улюблена Маргарита, дочка його благодійника, заможного купця-мецената Антоніо Барецці. Саме завдяки йому син шинкаря і пряхи з села Ле Ронколе став великим композитором, що завершив формування італійської опери. Саме в його творчості розвиток опери досяг своєї кульмінації.

...11-річний хлопчик, учень священика, уже виконує обов'язки органіста. Синьйор Антоніо, безпомилково відчувши в ньому талант, узяв його на утримання, оплатив учителів. І не помилився.

У 18 років Джузеппе відправився до Мілану – вступати до консерваторії. Його не прийняли: недостатнє володіння інструментом... Це був удар! Чи міг він знати, що консерваторія потім буде носити його ім'я!..

Він намагається освоїтися в музичній богемі Мілана, багато працює, вивчає музику і літературу... Повернувшись до Буссето, де жили Барецці, дає уроки музики Маргариті, дочці синьйора Антоніо...

Знаємо ми, чим закінчуються уроки музики! Юнак і його юна учениця покохали

один одного, і батько не став перешкоджати, хоча у Верді не було ні гроша.

Любов виявилася справжньою: Маргарита, як янгол-хранитель, стояла в нього за спиною. З нею він приїхав до Мілана...

Щастя тривало недовго: померли син і донечка, а незабаром раптова хвороба забрала і Маргариту...

У 26 років він втратив усе...

Комічна опера, замовлена йому, з тріском провалилася: звідки було взятися натхненню, коли на смертному одрі лежала улюблена жінка?

Про композитора забули...

І ось тоді з'явилася Джузеппіна...

Лібрето опери-серія «Набукко» на біблійний сюжет йому вручили на вулиці. Це була несподівана вдача. У нього вже не залишалось ні сил, ні грошей, щоб жити, – і раптом диво!

І воно прийшло – те незрозуміле почуття, яке народжує мелодії. Слова лібрето зазвучали, і це було грандіозно!

Постановка викликала овації. Хор ізраїльтян, які очікують страти, вставши, підхопив увесь зал...

...У Верді мелодії, які хочеться співати. Які запам'ятовуються. Які вражають. Вони лилися – і здавалося, що ці слова слід співати тільки так, а не інакше.

У кожному слові прихована мелодія. У віршах вона рветься назовні, але розгадати її може не кожен. Італійська опера давно відійшла від сенсу слів, зосередившись на колоратурі і важких пасажах, вважаючи за краще демонстрацію вокальної техніки, ніж розвиток сюжету... Верді зміг поставити вокальну техніку на службу сценічній дії. Ніхто не скаже, що його арії легкі. Вони вимагають від співака багато чого. Але, слухаючи їх, не дивуєшся, як спритно той виспіває складні фрази. Слухаючи їх, розумієш: саме так співає душа – Джільди, Дездемони, Аїди...

Саме так співав би кожен слухач, якби... якби мав голос і слух.

Арії – не застигли номери. Скільки разів змінюється настрій в знаменитій арії блазня Ріголетто, коли він приходить до покоїв герцога в пошуках викраденої дочки! Спочатку – удавана байдужість: він вивідує, чи там вона. Потім – гнів і погрози. Потім, коли натовп придворних, витягнувши шпаги, відтісняє його

від спальні герцога, – благаання, плач, відчай... І все це – у музиці. Це сцена, а не арія. Це театр у його вищому прояві. Музика, що вимагає від співака широкого діапазону, гнучкості голосу та сили звуку, не проста. І це потрібно співати в русі! На колінах. Лежачи на підлозі. Стрімко рухаючись. Яке володіння голосом передбачає партія Ріголетто! Адже співати в русі складно. Треба, щоб було поставлено дихання, треба грати, а не думати, як узяти високу ноту...

Його опери – живі. Усі почуття – зрозумілі. Нездарма його називали народним композитором. Арії з його опер співали на вулицях: у ті часи до театру ходили всі верстви населення...

...Вона завжди була поруч – мудра, любляча, терпляча. Оперна співачка, яка через хворобу рано втратила голос, вона освічена, тонко відчуває музику. У неї було два сини, яких не визнав батько-тенор. У неї було минуле, і з цим минулим не змогли змиритися родичі Верді.

Вона не помилилася: слава прийшла. А разом з нею – і гроші. Гонорари його значні. Настільки, що він міг дозволити собі заміський

будинок з розкішним садом: селянський хлопець, він любив садівництво...

Містечко не прийняло Джузеппіну: вони не були повінчані. Верді пересварився з ріднею, і хвіртка будинку відчинялася рідко. Йому самотність було не в тягар. Може, музика приходила до нього в ці самотні прогулянки полями? А Джузеппіну самотність у великому будинку обтяжувала. Бойкот, оголошений їй, переносила погано. Але хіба можна залишити улюбленого, який мав потребу в ній? Усе, чим володіла, що вміла, вона поставила йому на службу. Удосконалювала його французьку, якою володіла краще. Була першим слухачем і порадником його музики. Він довіряв їй – у неї був тонкий смак. І вона вірила в нього.

Йому – не вірила. Коли в його житті з'явилася співачка Тереза Штольц, у яку він шалено закохався, терпіла. Намагалася зрозуміти і пробачити цього чоловіка, який був великим – і здатним на ницість. Грубим і деспотичним. Але – геніальним...

Вони одружилися після 10 років спільного життя, і що б не траплялося – не розлучалися. Коли вона померла, з нею пішло багато що з його життя...

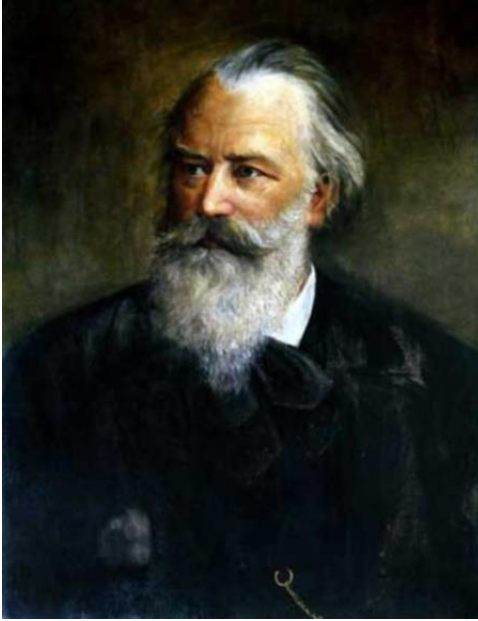
26 опер за 87 років життя. Нічого іншого він не писав. В опері було все – вокал, сюжет, акторська гра.

Оркестр, який також був дійовою особою, а не просто акомпанував співакам. Оркестрові партії доповнювали дію, створювали атмосферу, вели сюжет.

Він мислив оперою. Він нею жив...

Опери Джузеппе Верді ніколи не зійдуть зі сцени. І кожне нове покоління буде потрапляти під їхню владу, бо немає нічого досконалішого від людського голосу...

Йоганнес Брамс
(7 травня 1833 –
3 квітня 1897) –
німецький
композитор,
піаніст і
диригент, один
із головних
представників еп
охи романтизму.

Брамс писав музику камерну і симфонічну, для фортепіано, а також для голосу і хору. Як піаніст-віртуоз, він часто виконував прем'єри своїх творів; він також співпрацював з провідними музикантами свого часу, в тому числі з піаністкою Кларою Шуман і скрипалем Йозефом Йоахімом. Багато з його творів стали основними в сучасному концертному репертуарі. Брамс був безкомпромісним перфекціоністом, він знищив частину своїх робіт, а деякі залишив неопублікованими.

Був почесним членом Галицького музичного товариства.

Угорський танець №5

Рина з повним відром води в руках увійшла до кімнати матері. Боже, скільки треба розгрібати завалів! Мама з вітчимою переїхали жити до іншого міста, і квартира залишилася в повному розпорядженні Рини. Цими вихідними вона планувала розібрати речі, переставити меблі, позбутися мотлоху. А за життя його накопичилося чимало! Мати дещо взяла з собою, але більша частина залишилася...

Дівчина вирішила почати зверху. Приставивши розкладну драбину, заглянула на високу шафу. Там, прикрите старим покривалом, стояло щось прямокутне й громіздке. Чимало повозившись, щоб дотягнутися до нього, Рина з труднощами спустила на підлогу старий програвач і коробку з платівками.

– Це ж треба! Старий знайомий! – розсміялася вона. – А я думала, тебе давно вже винесли на смітник...

Вона згадала, як мати, затіваючи прибирання, завжди ставила платівку. Музика

допомагала їй швидше впоратися з роботою. Маленька Рина, теж слухаючи музику, сиділа на ліжку і гралася з ляльками... Вона пам'ятала одну платівку з синьою етикеткою. Ще не вмючи читати, за нею вона дізнавалася, що тепер мама поставить на програвач.

Ось і вона. Цікаво, чи працює цей допотопний пристрій?

Як не дивно, коло закрутилося, лампочки всередині спалахнули.

Рина обережно опустила на платівку голку – і приготувалася слухати.

Програвач захрипів – багато пилу накопичилося на платівці. І ось пролунали звуки – ті ж самі, пам'ятні з дитинства звуки. І Рина зрозуміла, чому мати ставила цю музику: під цю мелодію неможливо було встояти на місці! Запальний вихор, звуки, які перехоплюють подих! Вона згадала, як малятком, надівши мамину широку спідницю, яка сягала їй до п'ят, носилася кімнатою, уявляючи, що танцює на сцені. А всьому виною музика.

Вона відчинила вікно і почала мити скло. А й справді, під музику це робити веселіше! Руки снували в такт, і справа ладилася. А музика викликала все нові й нові спогади...

Мама розповідала про неї щось таке... таке!.. Вона раптом почула мамин голос:

...Теплим вересневим днем вулицями Дюссельдорфа йшов молодий чоловік з текою в руках. Він шукав будинок, де жили Роберт і Клара Шумани. У теці були ноти його творів, і він хотів показати їх знаменитому музикантові й критикові. А ще був рекомендаційний лист. Він дуже хвилювався: як його зустрінуть?

Ось, нарешті, і цей будинок. Він постукав у двері. Відчинила миловидна дівчина в білому фартусі – служниця.

– Чи можу я бачити пана Шумана? – запитав він.

– Як про вас доповісти?

– Моє ім'я Йоганнес Брамс, – відповів він.

– Але боюся, що воно нічого не скаже вашому панові...

Роберт Шуман пробіг очима лист скрипаля Йозефа Йоахіма, який дав рекомендацію Брамсові. Ані пари з вуст. Відкрив кришку фортепіано.

Брамс сів за інструмент і почав грати. Але Шуман одразу ж зупинив його:

– Це має почути Клара! – сказав він і вийшов. Через хвилину повернувся з дружиною – піаністкою Кларою Вік (Шуман)...

Йоганнес того вечора ще довго грав їм. Роберт захопився тим, що написав молодий композитор. Жінка з великими сірими очима мовчала, але очі говорили промовистіше, ніж слова...

...Популярність не відразу прийшла до Роберта Шумана. Він мріяв стати піаністом, але, перегравши руку багатогодинними вправами, пошкодив сухожилля, і кар'єра концертуючого музиканта була для нього закрита. Зате дар композитора і музичного критика розцвів пишним цвітом... Клара Вік була дочкою його викладача. Уперше почувши гру 9-річної дівчинки, Шуман захотів брати в нього уроки. Фредерік Вік домігся, аби його дочка стала чудовою піаністкою. Хоча все її дитинство пройшло в напружених заняттях за системою батька, але до кінця життя її концертна діяльність була основою благополуччя сім'ї... Коли їй виповнилося 16 років, Шуман звернув на неї увагу. А дівчина вже давно була закохана в цього красивого талановитого юнака... Старий Вік не дав згоди на шлюб дочки з молодим невідомим

музикантом, і довгих 4 роки молоді люди шукали можливості створити сім'ю...

Роберт трохи ревнував дружину до її слави концертуючої піаністки. Але ні сім'я, ні діти, що народжувалися один за одним, не змогли втримати її від роботи. А коли заробітки Клари істотно зміцнили сімейний бюджет, Роберт змирився. До того ж, саме Клара була першим виконавцем його творів...

Музичний журнал «Новий світ», заснований Робертом, мав великий вплив на музичне життя. Захоплена стаття Шумана про Брамса принесла тому популярність.

Брамс залишився в Шуманів на цілий місяць. Діти його любили. Дивне співтовариство двох композиторів і піаністки давало творчий поштовх кожному з них...

І сталося те, що мало статися: 22-річний Брамс без пам'яті закохався в цю жінку, старшу від нього на 14 років, яка була одружена з його другом і мала дітей...

...Та що таке вік!.. Його мати старша від батька на 18 років, і вони прожили все життя щасливо! Батько був контрабасистом, основним місцем дозвілля якого були бари і забігайлівки. Побачивши в сина задатки

музиканта, він почав навчати його з раннього дитинства. Незабаром хлопчик міг замінювати батька, граючи танці. Руки хвацько барабанили по клавішах легкі вальси і польки, а на пульті стояла книга, яку він читав... Піаніст Отто Коссель, який учив хлопчика, відрадив батька від організації концертних поїздок для молодого вундеркіндера. Він переконав, що більше користі принесе поглиблене вивчення теорії музики...

Юнак ріс замкнутих. Захоплювався філософією і літературою. Навчався вдень, а вечорами працював акомпаніатором, допомагаючи батькові... Рідний Гамбург незабаром став йому затісним, і він вирішив поїхати...

...Любов до Клари була найсильнішим почуттям у його житті. Збережені листи до неї – цілий епістолярний роман...

Але коли Роберт Шуман помер і Клара залишилася одна, Брамс віддалився від неї. Так до кінця життя і залишилася вона жінкою-мрією, першою виконавицею його творів, музою і другом. Він помер через рік після її смерті, немов саме вона давала йому сили жити...

Він так і не одружився. Інші жінки скороминущою тінню пройшли його долею, і

тільки цій, єдиній, судилося залишити свій слід у його серці й творчості...

В останні роки все більше занурювався в себе, даючи волю похмурому характерові. Був їдким гострословом, від нього діставалося навіть друзям... За життя був знаменитим і шанованим...

Одного разу біля його будинку незнайомець зняв перед ним капелюха і захоплено сказав: «Що опісля напишуть на будинку, де жив великий композитор?».

«Здається кімната», – похмуро відповів Брамс...

Писав симфонії, інструментальну і вокальну музику... Особливо в нього виходили малі форми. Найвідоміші – «Угорські танці», написані в оригіналі для фортепіано в чотири руки... Оркестровані. Неперевершені...

«Колискова пісня» («Стукає сон в вікно. / Все уже спить давно...») відома на весь світ.

Романтик. Близький Баху і Бетховену. Не любив Ліста. Не писав опер – не хотів втручатися на територію ворога Вагнера...

Геніальний. Без нього світова музика була б набагато біднішою...

...Платівка зупинилася. Скільки спогадів відродила ця музика! Мама багато їй розповідала про музикантів, але Рина з роками забула. А тепер немов відчинилися двері в минуле.

Цей чардаш... Адже це ж вогненний чардаш, заснований на угорській музиці! Він дає таку енергію! Його хочеться слухати ще і ще!.. Рина згадала, як мати переривала прибирання, щоб поставити платівку спочатку. Вона слухала її кілька разів, немов надихалася цією музикою.

Платівок в коробці було багато. Рина перебирала їх, читаючи назви: Р.Щедрін. «Кармен-сюїта»... Н.Паганіні. Каприси... Дж. Россіні. «Каватина Фігаро»... Уся улюблена музика! Улюблена тому, що вона знала її з дитинства. Як багато матері вдалося вкласти в її голівку! Мама часто розповідала історію про те, як батько поставив платівку з симфонією Моцарта, а вона в цей час годувала кашею на кухні чотирирічну Рину. Малятко при перших звуках сказало:

– Розкажи про маленького Моцарта!

Зрозумівши, у чому справа, мама засміялася.

– А чому ти питаєш?

– Адже – «Сорокова симфонія»! –
відповіла важливо Рина...

Слух у неї був відмінний. Ось тільки з музичною школою не склалося: батьки часто переїжджали з місця на місце, тому було не до музики...

Хоча... Музика з нею була завжди. Часто музика могла сказати більше, ніж слова...

Що це вона слухала? Уже знаючи відповідь, обережно зняла з кола платівку і на синьому тлі в центрі прочитала напівстертий напис: «Йоганнес Брамс. Угорський танець № 5 соль мінор»...

**Олександр
Порфі́рович
Бородін**

(рос. *Алекса́ндр
Порфи́рьевич
Бороди́н*; нар. 31
жовтня (12
листопада) 1833

Санкт-
Петербурґ – пом.
15 (27) лютого
1887, Санкт-
Петербурґ)
російський
композитор (член

«Могутньої купки») і вчений-хімік.

Незаписана симфонія

Холодної осінньої ночі в будинку 52-річного грузинського князя піднявся переполох: у молодій коханки, дочки солдата, яку він узяв у свій будинок, почалися пологи.

Поки служниці поралися в покоях Авдотії Костянтинівни, князь Лука Степанович

Гедеванішвілі міряв кроками холодну порожню вітальню.

Ця подія не була несподіванкою для нього – її чекали з дня на день. І все ж князь хвилювався. Хоча – чого хвилюватися? Авдотья молодша від нього на 30 років. Здорова, сильна. Усе буде добре! А раптом?.. Адже так часто жінки помирають під час пологів!.. А ця була йому особливо дорога. Він знав, що вона його не любить, але ж погодилася, коли запропонував їй жити в нього! І опісля не висловлювала неприязні... Він розумів, що життя змусило її зробити такий крок, і, замкнена в його будинку, вона свідомо пожертвувала своїм жіночим щастям... Він був вдячний їй за це...

– Хлопчик! – входячи до кімнати, сказала повитуха.

Князь зітхнув з радісним полегшенням: вона жива і подарувала йому сина! Сина!.. Як багато це значить! Отже, він ще хоч куди!..

Князь давно вирішив, як приховати позашлюбну дитину. Він запише його Олександром, сином Порфирія Бородіна, його кріпака. Хлопець буде жити і виховуватися в батьківському домі, а потім отримає вільну...

...Хлопчик ріс кмітливим і неслухняним. Найбільше полюбляв підпалювати феєрверки,

склад яких сам винаходив. Неодноразово князівські покої стрясав вибух! Князь невдоволено відчиняв двері в кімнату, де клубочився дим, і вичитував хлопчика. Мати ставилася спокійно до його витівок і намагалася вигородити сина.

А ще хлопчик любив слухати музику...

Лука Степанович, думаючи про майбутнє сина, запропонував віддати його в учні до шевця, але мати відмовилася: Сашко мав виховуватися, як княжий син. Любить музику – треба вчити. Любить зсипати, змішувати, підпалювати всяку всячину – треба вчити! Князь не став опиратися: він пишався хлопчиком не менше від неї. Авдотья в тридцять років перетворилася на розкішну владну красуню, і князь розумів, що навіть його багатство не здатне її втримати...

А хлопчик гарний! У ньому злилися успадковані від батька східні риси обличчя і краса матері. Справжній аристократ! Князь!..

От саме це й приховували. При сторонніх дитина називала свою матір тітонькою.

Пізніше хлопчик отримав волю, їм з матір'ю був куплений великий будинок. Згодом мати вийшла заміж, і два сини, які народилися в

неї, були улюбленими братами Сашка, з якими він підтримував стосунки все життя...

Але офіційно він був сином кріпака, і це закривало йому дорогу до навчальних закладів. Він був записаний до Новоторжського третьої гільдії купецтва... Купцеві – можна було здобути освіту... І 17-річний «купець» вступив до Петербурзької Медико-хірургічної академії...

...Олександр Порфирівич перервав свою розповідь... Як уважно слухає ця жінка! Він мало з ким був таким відвертим... Вона не тільки прекрасна піаністка, а й чуйний друг і навіть більше...

Вони познайомилися в Гейдельберзі, куди він приїхав у травні 1861 року після міжнародного конгресу хіміків. Саме з хімією він пов'язував своє майбутнє, але... У його життя владно увірвалася музика. Вона наповнювала його, кликала, вимагала! Мелодії не давали спати ночами – прекрасні й неповторні. Він зіграв їх їй – і вона теж знайшла їх прекрасними...

Катерина Сергіївна Протопопова приїхала сюди через хворобу: легеневе захворювання не любить сирого клімату, до того ж тут, у Німеччині, була можливість підлікуватися. Вони

швидко зблизилися, і музика була однією з найміцніших ниток між ними.

– Отже, я – бастард, – посміхнувся він. – Тепер ви про мене знаєте все...

– Бастарди – позашлюбні діти королів і вельмож. Вони завжди красивіші й талановитіші від законних спадкоємців, адже народжуються від найкрасивіших жінок – і по любові, – ласкаво посміхнулася вона. – Нехай це вас не турбує: для мене це не має значення. Я знаю, що ви – талановитий учений і вас чекає блискуча кар'єра на цьому терені. Ви жадаєте зробити відкриття в області хімії – і ви їх зробите. Знаю й те, що і в музиці для вас є місце, і це місце талановитого композитора... Усе те, що ви мені грали, вразило мене. Повірте, я можу відрізнити гарне від поганого! Не сумнівайтеся в собі! Запишіть те, чим наповнена ваша душа, – і світове музичне мистецтво збагатиться новими шедеврами...

...До вересня стан здоров'я Катерини Сергіївни погіршився, почалося кровохаркання, і лікарі наполягли, щоб вона поїхала на південь – до Італії, де благодатний морський клімат може уповільнити процес. Бородин поїхав з нею...

Після зустрічі з професорами хімії Пізанського університету він отримав можливість працювати в університетській лабораторії. Саме там уперше в історії хімії отримав фторорганічні з'єднання і знайшов метод отримання фторангідратів карбонових кислот...

Утім, відкриття, зроблені ним, стосувалися й музики: були написані соната для віолончелі, струнні тріо, фортепіанний квінтет...

Повернувшись через рік до Петербурга, він одружився на Катерині Сергіївні. Але життя з жінкою, приреченою хворіти до кінця своїх днів, мало свої особливості: дружина вимагала постійного догляду, сирий клімат був їй шкідливим, і вона довго жила в матері в Москві, повертаючись до Петербурга тільки сухої холодної зими...

Дві стихії рвали його на частини: наука і музика. Знайомство з Балакіревим та іншими членами гуртка «Могутньої купки», талановитими музикантами-аматорами, які пізніше складуть гордість російської музики, і робота ад'юнкта-професором Медичної академії, наукова і дослідницька діяльність. У нього все складалося!

Йому хотілося написати щось із рідної історії – глибинне, героїчне... Опера Михайла Глінки «Життя за царя» багатьом указала шлях. Але як викроїти час? Хімія – дама скрупульозна, яка вимагає до себе багато уваги. Викладацька робота, організація Жіночих лікарських курсів – це необхідність! – не давали можливості повністю віддатися музиці...

А вона вже стукала ночами в скло... Його захопив сюжет на основі давнього літопису «Слово о полку Ігоревім». Образ відважного князя, його вірної дружини, образ батьківщини, якій загрожує небезпека і за яку не шкода віддати життя...

...Князь Ігор в наметі половецького хана Кончака. Захоплений у полон. Розбитий у бою. Але хан поводить з ним, як з гостем, – відвага путивльського князя підкорила його... Кончак – образ такої ж сили, тільки зі знаком мінус.

*Ні, князю, ні,
ти тут не бранець мій!
Князю, гість в мене ти дорогий...
Ох, та не ворогом будь,
а союзником вірним,
а другом надійним,*

а братом твоїм бути хотілось мені...

Ворог повинен бути рівним за звитягою...
Кончак пропонує князеві Ігорю разом завоювати Русь.

«Дай мені слово, що ніколи не піднімеш меча на мене, не станеш у мене на шляху, і я відпущу тебе...».

«Я не можу дати такого слова! Як тільки ти відпустиш мене, – я зберу рать і піду війною на тебе...».

Ох, яка чудова арія вийде!

*О, дайте волю, дайте волю!
І я свою спокутую ганьбу...».*

...Часу б побільше – втілити ці задуми...
Саме його катастрофічно не вистачає. Усе вже склалося, – але все це потрібно записати... Образ Ярославни – сила і вірність, жіноча ніжність і краса... Люд приречено бредє під захист фортеці – і в оркестрі тужлива мелодія: ось зависає високий звук, затихає, розчиняється у височині. І з цього звуку, повторюваного жіночим голосом, починається плач Ярославни –

дружини князя... Він вливається в оркестровий, посилюється, заповнюючи звучанням зал...

Хоча б устигнути!.. Він пише швидко, але робота над оперою чомусь затягується... Майже 18 років минуло з тих пір, коли він вибрав цей сюжет і сам почав перекладати з давньослов'янської старовинний рукопис...

Як усе матеріальне неміцне! Як безжалісний час знищує цінні манускрипти! Ось і його рукописи, поки нікому не відомі, згодом перетворяться на пил.

Він посміхнувся: а що, хімік може допомогти композиторові! Якщо обробити папір певним складом, час йому не зашкодить... Якщо вірити друзям – Балакіреву, Мусоргському, Римському-Корсакову, – треба подбати про рукописи: друзі кажуть, що вони мають велику цінність і що Олександр – талановитий композитор, якому відкрито майбутнє... Написані ним симфонії – особливо Друга, «Богатирська», як він її назвав, інструментальні твори, вокальні – романси й пісні – прекрасні.

Третя симфонія теж склалася, він навіть грав її – чув лаборант, який випадково опинився поблизу. Перший слухач!.. І останній...

Часто болить серце. Це не дивно: Катерина Сергіївна хворіє, не спить ночами, а

він – і доглядальниця, і співрозмовник. Вона не може без нього: пробували найняти жінку для догляду – не вийшло. Тільки він міг заспокоїти її та полегшити стан... Вона засинає під ранок, і тоді він може теж відпочити. Але день його завантажений повністю, і на сон відводиться три-чотири години...

У такому режимі він довго не протягне!

Ох, треба, треба сісти й записати вже готовий твір! Та й робота над оперою наближається до завершення. У чернетках і нотатках вона вже закінчена. Потрібно тільки зібратися і записати її начисто...

Завтра бал колишніх учасниць Жіночих лікарських курсів. Колишніх – бо вони розпушені... І це теж убиває, як все нерозумне...

...Того вечора він був веселим, багато танцював, жартував... Гарний чоловік, що не досяг 55-річного віку. Багато жіночих очей стежило за ним. Не одне серце починало битися сильніше, споглядаючи його. Але в нього на руках була хвора дружина, і всі ці жіночі мрії так і залишилися мріями...

Він упав, не дотанцювавши вальс. Намагаючись привести до тями, усі кинулися до

нього. Марні зусилля... Серце не витримало. Велике серце великого музиканта і вченого...

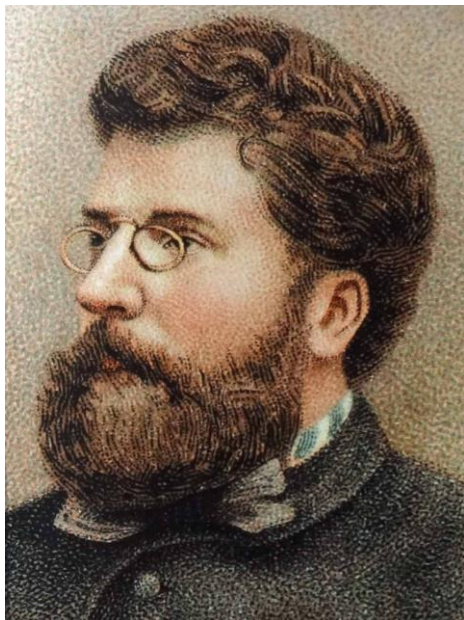
Оперу «Князь Ігор» закінчили друзі, члени «Могутньої купки», за його чернетками. Через три роки після його смерті опера була з успіхом виконана – і назавжди увійшла до скарбниці світового оперного мистецтва...

За своє життя Бородин написав небагато. Але цього досить, щоб його ім'я було поставлене в ряд з найбільшими композиторами всіх часів і народів...

...Лаборанта, єдиного випадкового слухача Третьої симфонії, довго розпитували, що ж грав професор Бородин. Той не знаходив слів. Це було неймовірно! Так потужно, так чудово, так заворожуюче! Професор плакав, коли грав... Більше він нічого сказати не зміг...

Так і витає десь ця незаписана музика – недосяжна і прекрасна...

Жорж Бізе
(25 жовтня, 1838
– 3 червня, 1875) –
французький
композитор,
диригент, піаніст
епохи
романтизму.

Ціною життя

Вона мала
вийти, ніби
королева...

Жорж

підвівся з-за фортепіано і заходив кімнатою.

Так, саме так! З квіткою у волоссі. Чи в руках? Як театральніше – витягнути квітку з-під мантилі і кинути йому в останній момент, або відразу вийти з квіткою в руках?.. Ні, квітка має бути у волоссі – величезна, яскраво-червона – замість корони. У Меріме вона – злодійка і циганка. У нього вона буде – королева Севільї.

Меріме, подорожуючи Іспанією, написав новелу в стилі подорожніх нотаток, публікація якої пройшла майже непоміченою. Дослідження життя циган, особливості їхньої мови... І

фрагментом – трагічна історія контрабандиста, який убив свою кохану в нападі ревнощів. У нього Хосе – похмурий бандит, засуджений до смерті, який презирливо ставиться до цього світу і до останньої хвилини зберігає спокій. А Кармен – нахабна, уперта, не кориться нікому, потурає тільки своїм примхам. «Любити тебе не можу, бути з тобою не хочу», – це сказано за мить до смерті. Чи усвідомлювала вона, на що здатний божевільний від ревнощів чоловік? Чи не вірила, що він може взяти верх над нею? Чи в запалі сварки не думала про це? Але й мови не могло бути, щоб поступитися йому, їй, яка зневажає всіх без винятку чоловіків, яка використовувала їх у своїх інтересах...

Для опери такі образи не підійдуть. Хосе з новели – швидше баритон. А герой-коханець, за традицією, – тенор, більш високий голос, який створює піднесений образ чоловіка... Негідники і немолоді герої – частіше басы, баритони – іноді нахаби і пройдисвіти... А героїня – обов'язково сопрано. Світла і чиста.

Але яка ж «світла і чиста» – Карменсіта?! Усе в ній негативне. Крім краси і цієї сили, прагнення до волі, яке дорожче від життя! Її гордість – особлива гордість вуличної жінки, яка звикла розраховувати тільки на себе, яка не

довіряє нікому, яка не здатна на ніжну прихильність. Тільки – пристрасть. Величезна, як море. А коли вона вичерпується – йде не обертаючись... Немилосердна. Підвладна лише своїм почуттям...

Цим і полонила.

У його уяві вже звучать вогняні звуки в іспанському стилі. Він уже знає, яку напише увертюру. Уже захоплений трагізмом лібрето, спорудженим за новелою померлого три роки тому Проспера Меріме. Чи пробачив би автор композиторові Жоржу Бізе трохи інше трактування образів?

Кармен мала бути – меццо сопрано. Ніякі легкі кокетливі колоратури, химерні мережива пасажів, для виконання яких необхідна гнучкість голосу, не підійдуть. Кармен – це порив, сила – темна сила, непереможна і фатальна. Усю міць характеру цієї красуні не в силі передати інший діапазон голосу. Кармен – це гранітна скеля, об яку б'ються хвилі любові, яка непорушно височіє над натовпом закоханих у неї. Ціна її любові – смерть. Але немає відбою від бажаючих сплатити таку ціну!.. Але це скоріше опера-буффа, комічна опера, а не опера-серія! Усі ознаки в наявності: розмовні діалоги між дійовими особами, вони – прості люди, а не

боги і герої, (як має бути в операх-серія), дія – не у палацах, почуття – не високі: темна пристрасть і злочини... І на додачу до всього – опера закінчується смертю... Н-да... Як подати таку оперу паризькій публіці, яка йде в театр, аби повеселитися?..

О, ні... Усе ж таки потрібне сопрано. Світла і чиста героїня – за контрастом з Кармен. Наречена невдалого солдата Хосе, яка намагається врятувати його від рук демона – циганки... Ні про яку наречену в новелі не згадується... Ах, Меріме, Меріме! Ти начитався поеми цього російського поета про Земфіру, де романтично оспівуються цигани, то чому б тобі не написати в тому ж дусі? Перекладав цього Пушкіна, а про поетичність забув! І було б готове лібрето, і не довелося б придумувати нові образи...

Образ негідника – капітан Цуніга. Цей образ теж не прописаний Меріме, але хоч якісь згадки є... Його варто розгорнути, придумати яскраві сцени. І це буде баритон. І ще – блискучий матадор Еськамільо! Ось де можна розгулятися, підкресливши іспанський колорит опери! У Меріме це – Лукас, і він не надто виразний...

Так, театральна постановка – це не літературний твір! Усе має бути продумано: кожен поворот сюжету, кожен вихід, кожен костюм... У музиці для театру – свої особливості. Широкі мазки. Яскраві фарби, щоб пройняло до самого останнього ряду... Але це якраз те, що він любить писати найбільше! Опери, оперети, музику до вистав... Театральна музика має бути опуклою, трохи бутафорською. Це не меланхолійні мелодії в тиші наодинці з самим собою... Він відчуває сцену. Він знає, як потрібно написати...

У сцені, де Кармен спокушає Хосе, коли він веде її до в'язниці, – музика майже написана. Лукава сегіділья, витончена, з примхливими поворотами мелодії – цій дівчині вдалося умовити свого стража відпустити її – за кілька хвилин! Призначити йому побачення – і втекти. «Циганська пісня», яку вона співає в таверні, відчайдушно весела, запальна, захоплива, веде за собою в танок так, що каблучки дам, які сидять в партері, будуть несвідомо відбивати такт – готова... Навіть фатальна сцена ворожіння, коли Кармен відчуває за спиною Смерть, Рок, – уже склалася.

А ось перший вихід Кармен, який повинен зірвати з місць увесь зал, щоб аплодували

стоячи – ніяк не складається. Це повинен бути настільки яскравий номер, адже він визначає весь подальший сюжет! Та не приходить мелодія... Вірніше – відгомонам мелодії хабанери зі збірки Себастьяна Ірад'єра «Квіти Іспанії»... Він сумнівається – чи можна використовувати народну мелодію, уже знайдену і записану іншим?.. Але як на неї чарівно лягають слова вихідної арії Кармен:

*Ти думав, пташка вже піймалась,
Та помах крил – і в небеса.
Та від тебе любов знов помчала,
Не ждеш її – та ось вона!
Вона низько кружля і в'ється,
Помчить у даль, поверне – враз.
Тільки в руки нам не дається,
В полоні, друже мій, якраз!*

Ось на цих словах вона має кинути квітку
Хосе:

*Мене не любиш – ну то й що?
Зате тебе люблю!
Тебе люблю я і примушу
себе любить!*

І ось це повинно бути написано так яскраво, щоб... Щоб – на століття! Щоб при перших же звуках так забилося серце, щоб – захват, щоб – перехопило подих!.. Кармен виходить – і розумієш: ось воно! Усеохоплююча, невблаганна, незнищенна жага любові, за яку і смерть – не надто вже й велика ціна...

Щось Женев'єва запізнюється... Женев'єва – його улюблена дружина, дочка вчителя з композиції, на 12 років молодша від нього... Він сподівався, що народження сина відверне її від дивних амбіцій бачити чоловіка знаменитим і багатим.

Хіба може бути художник – багатим?! Кому з творців пощастило жити в розкошах?.. Жорж навіть допускав думку, що в розкоші не приходить воно – те незрозуміле почуття, той поклик, почувши який вже неможливо йому протистояти! Це не він вибрав музику справою свого життя. Це Музика – вибрала його. І не вирватися з її рук! Музика – як Кармен. Ось так владно схопила його у свої обійми! Але коли відпустить – він помре... Жорж знає це точно...

Музика схопила його від самого народження. Мати – піаністка. Дядько – співак і

викладач вокалу. Батькові довелося змінити свою справу – виготовлення перук – на посаду вчителя співу, щоб відповідати новій сім'ї...

Уже малюком Жорж виявляв незвичайні здібності. Десяти років від народження – вільний слухач Паризької консерваторії. Стрімкий зліт – як виконавця. Сам Ліст, сам знаменитий Ференц Ліст, неперевершений віртуоз, почувши гру Жоржа, сказав: «Я думав – я один. А нас двоє!».

Але композиція – ні з чим не зрівнянне щастя... «Римська премія» Академії образотворчих мистецтв, яку він отримав за оперету «Доктор Міраклъ», дала можливість молодій людині три роки стажуватися в Італії.

Італія!.. Рим!.. Перше кохання!..

Її звали Джузеппою... У неї були веселі карі очі і темне волосся, яке кучерявилося кільцями. Вона так заразливо сміялася!.. Жорж був упевнений: ось вона – його доля!.. Але хвороба матері вирвала його з цього раю, а дівчина за ним не пішла...

Париж зустрів недружелюбно. Закінчилося учнівство талановитого підлітка і юнака, почалося звичайне життя – у пошуках заробітку. Мати незабаром померла, і це привело його до депресії. А доводилося робити

перекладання веселенької музики для кафе – музики інших композиторів. Викладання гри на фортепіано теж не надихало: у ньому жило стільки мелодій, вони мріяли вирватися назовні, а час ішов – дорогоцінний час з тих відпущених йому 36 років життя...

Уже багато що написано: 4 опери, 4 оперети, музика до вистави за драмою Альфонса Доде «Арлезіанка», дві оди-симфонії, твори для оркестру...

Музику до «Арлезіанки», якою він потай пишався, довелося переробити в сюїту для оркестру – постановка успіху не мала...

І ось тепер – ця робота, «Кармен»... Вона захопила його повновладно! Так він ще не писав!

Щось фатальне було в тому, що сюжет майбутньої опери чимось перегукувався з його життям.

Женев'єва... Він відчував, що втрачає її. Адже вони любили один одного! Але тепер їй приємніше товариство Емі Делаборда, піаніста, викладача Паризької консерваторії... Вона з родини музикантів і дуже чутлива до успіху на цьому терені... Увесь свій біль він уклав у арії Хосе, шкодуючи його і потай трохи зневажаючи: в опері він утратив частку

мужності і похмурості того Хосе з новели. Став італійським тенором. А той Хосе був справжнім іспанцем...

І пристрасть його була зрозумілою Жоржеві: він так само страждав від витівок мадам Ліонель, оперної співачки, пані пристрасної і непостійної, досвідченої в любовних справах, набагато старшої від нього. Чим не Кармен? Вони розлучилися, і він виніс з цього зв'язку незадоволеність, приниження, гіркоту. Може, тому йому й стала близькою новела Меріме? Може, у цій музиці він виплесне все те потаємне з глибини душі?..

Це повинна бути грандіозна музика! Запальна увертюра, масові сцени, що бризкають веселощами, блиск і урочистість партії Еськамілью, ніжність і жертовність Мікаели – і на тлі всього трагічна фігура Кармен, яка кидає виклик смерті...

Музика буде абсолютно дивовижною! Це найкращий його твір, бо в нього він уклав стільки особистого! Це буде успіх, грандіозний успіх!..

І тоді його улюблена Женев'єва повернеться до нього...

...Був грандіозний провал...

Перші акти ще слухали з цікавістю, але подальша дія шокувала публіку. Зал напружено мовчав, приголомшений цим одкровенням: пристрастю – неприкритою, неприборканою, непристойною... Дами сором'язливо опускали очі. Зал поступово порожнів. Не дочекавшись кінця вистави, обурена публіка йшла,...

Чи була подальша раптова смерть Жоржа Бізе наслідком цього?..

Сім'я поїхала на літо в Бужеваль з дітьми – дитиною Женев'єви і сином служниці – його позашлюбним старшим сином... Делаборд був з ними, коли на прогулянці Жорж викупався в холодній річці.

Через день у нього почалася лихоманка, а ще через три дні він раптово помер від серцевого нападу...

А причин вистачало: уже одна присутність суперника могла спровокувати напад. А головне – на постановці «Кармен» глядачів було принизливо мало, та й газети постаралися так «висвітлити» подію, що серцевий напад не був несподіванкою...

Таємниця смерті великого композитора не відкрита. За одними відомостями, він, їдучи до Бужеваля, упорядкував усі свої справи, немов

готувався покинути цей світ. Останнім в живих його бачив Делаборд.

Лікар виявив на горлі в покійного різану рану. Хто завдав її? Сам Бізе, який намагався невдало накласти на себе руки, чи суперник, якому він заважав?..

Документів, які підтверджують це, не збереглося... Удова зажадала від друзів композитора знищити його листи за останні 5 років...

Він не дожив зовсім трохи до оглушливого успіху «Кармен», яка стала найпопулярнішою оперою у світі. Це – шедевр оперної музики, непідвладний часові.

Ернест Гіро, друг композитора, змінив розмовні діалоги в опері на речитативи, доповнив партитуру танцями з «Арлезіанки». Родіон Щедрін на її основі написав сюїту, залишивши в образі Кармен тільки трагічні риси. Ні лукавої сегідільї, ні веселої циганської пісні немає в партитурі. Музика сцени ворожіння Кармен, яка прозвучала, як епізод на тлі веселого щебету її подруг, у сюїті знаходить монументальність реквієму.

Образ Кармен – як «чорна риса на сонці».
Прекрасна – і незбагненна..

*Модѣст
Петрѡвич
Мусоргськи
й*

*(9 (21)
березня 1839
– 16 (28)
березня
1881)*

*Російський к
омпозитор,
один із
членів «Могу
тньої
купки».*

*Творчість
Мусоргського*

о є яскраво національно-вираженою, що відбилосся в гармонічних та мелодійних особливостях його музики, зверненні до російського фольклору та національних сюжетів. У своїх найвідоміших операх – «Борис Годунов» та «Хованщина», композиторові вдалося показати невідомі раніше в історії

музики обрії за глибиною розкриття образу простого народу.

Офіцер, який грає на роялі

Тихі звуки, немов гітарний акомпанемент. «Похмура тональність» – соль дієз мінор... Заворожуюче, гіпнотично починається мелодія. Вона повторюється і повторюється, і хочеться слухати ще і ще... Що це? Пісня трубадура? Адже п'єса називається «Старий замок»!.. Але це – не любовна пісня. У ній немає молодії пристрасті. Вона сумна, як морок душі. Навряд чи молода красуня кине з вікна вежі квітку співакові... Зойк мелодії – як поклик, але поклик безвихідний. Так не кличуть того, хто може відгукнутися!.. Тому знову повертається колишня тема – і зникає, немов розчиняючись в темряві...

Кому співає трубадур біля високих стін? Тій, недосяжно улюбленій, чиє ім'я не знає ніхто, тій, відібраній навіки, співає вночі мандрівний співак. Він знає, що у високому замку живе інша, що та, до кого звернений октавний зойк, ніколи йому не відповість...

Вона померла. І помер той, хто написав цю картину.

Той, хто грає, хоче, щоб картина звучала. І вона – звучить...

Усе найкраще – відходить... Відійшла молодість. Відійшла й вона... Відійшли друзі... Відійшли... Адже це хтось із них написав ту розгромну статтю про його оперу! Вона не підписана, вірніше – поставлений знак «», а ним, як відомо, підписував свої роботи Цезар Кюї...

...А молодість була сліпучою. Усе обіцяло щастя! Щасливе дитинство маленького дворянина, молодшого сина в сім'ї, улюбленця матері – Модіньки. І кожен день – свято. Вдалий початок кар'єри потомственого військового... Блискучий офіцер, який грає на роялі, – мрія панянок. Юнак, який знає кілька мов, отримав прекрасну освіту! Красень! Душа офіцерських гулянок – адже він не тільки віртуозно грає на фортепіано, а й прекрасно співає! Йому б співати на сцені!.. І прекрасно – п'є... Це теж цінується. Не кожен зможе випити стільки і залишитися на ногах, не втратити контроль над собою.

Але він круто звернув з цієї блискучої дороги...

Одного разу один з друзів познайомив його з Даргомижським. У ті часи кожен

нащадок дворянського роду вмів грати на роялі. У кожному будинку звучала музика. Цим нікого не здивуєш.

Модестові Мусоргському здивувати вдалося – і кого? Відомих музикантів, членів спільноти «Могутня купка», музичної еліти. Імпровізації юнака були вражаючими, і йому про це сказали. Він подружився з тими, кожна зустріч з якими була взаємним збагаченням...

І в 19 років блискучий офіцер подає у відставку, щоб присвятити себе музиці...

У рішучості йому не відмовиш! Він проміняв безбідне існування з необтяжливими обов'язками на жебрацьку долю композитора, чия музика настільки випереджала свій час, що навіть друзі – видатні музиканти – не змогли оцінити її повною мірою... Відмовившись від своєї частки спадщини на користь старшого брата, щоб не обтяжувати своїх селян викупом після скасування кріпосного права, Модест Петрович Мусоргський відмовився від багатьох чинників. Тепер йому, щоб хоч якось жити, доводилося служити в різних установах. Служба відбирала багато часу від того, чим йому хотілося займатися більше за все на світі – від написання музики...

Чи придбав він щось натомість?.. Нетривалість його життя (42 роки) заперечує це... Але з'явилися монументальні опери «Борис Годунов», «Хованщина», «Сорочинський ярмарок», симфонічні твори, вокальні та інструментальні цикли...

Музичний світ – отримав. Геніального композитора і видатного піаніста...

...Помер друг – художник Гартман... Це після відвідин його посмертної виставки народилася сюїта «Картинки з виставки». «Старий замок» – одна з п'єс...

...Тема смерті завжди хвилювала його. Якою вона йому здавалася? Ласкавою нянькою, що заколисує дитя, яке мати не могла заспокоїти? Прекрасним юнаком, що співає серенаду під вікном смертельно хворої дівчини, яка, слухаючи його, умирає щасливою? Білою подругою – хуртовиною, яка вкладає спати п'яного чоловічка в снігову постіль, станцювавши з ним трепака? Або великою володаркою, яка врешті-решт перемагає все живе – любов і пристрасть, жагу до життя, сонячне світло?

При місяці, немов на крилах,

*На бойовому скакуні,
У сяєві кісток збілих,
З'явилась смерть; і в тишині,
Почувши зойки і молитву,
Відчувши гордощі сповна,
Мов полководець, місце битви
Навкруг об'їхала вона...*

«Пісні і танці Смерті» – вокальний цикл на слова Арсенія Голенищева-Кутузова... Смерть багатолика й непереможна...

*«Про перемогу в бою просурмила!
Переді мною всі ниць, бо життя
Вас розсварило – а я примирила!
Разом на огляд усі з небуття!...».*

Смерть і в операх – дійова особа. Вона стоїть за спиною в Марфи-розкольниці з «Хованщини».

...Смутні часи. Стрілецький бунт. Князь Хованський, начальник стрільців, хоче здійснити переворот і посадити на престол свого сина. Князь Голіцин, хитрий і верткий, – його таємний суперник. Розкольник Досифей – з ними.

І Марфа. Сила і пристрасть цієї жінки – і у вірі, і в любові – лякаюча. Ось тільки князь Андрій Хованський не зрозумів цього, захопившись дівчиною з німецької слободи...

*Обходила дівчинонька
Болота і прилуки;
«Тож пригадай же, милесенький,
Ох, не забудь, як божився;
Ночі без ліку страждала я,
Насолоджуючись, чим божився ти».*

Смерть стоїть за плечима змовників. Сцена ворожіння Марфи, коли вона передрікає опалу князеві Голіцину, написана приголомшливо. Немов зла чаклунка, вона простягає руки над посудиною з водою – і на дні бачить майбутнє:

*...Сили таємнії, непередавані,
Душі, що рушили в світ незвіданий,
Вас я кличу!
Князю-боярину, що страхом пройнятий,
Долі його таїну, в морок вбраную,
Відкриєте?..*

І це майбутнє – страшне. Князь в жаху наказує вбити ворожку. Але Марфі вдається врятуватися...

Смерть стоїть за спиною князя Хованського, коли його нібито запрошують на таємну раду до царівни Софії. Він важливо і самовпевнено наказує подати собі парадний одяг, а хор служниць співає чарівну пісню «*Пливе, пливе лебідонька...*». Під неї князь одягається, дівчата підносять йому одяг... Але на порозі вбивця заколює його кинджалом і з реготом, поставивши ногу на груди поваленого ворога, з глузуванням співає: «*Пливе, пливе лебідонька...*».

Хованщина, як назвав цар Петро змову, знищена. Князь Андрій Хованський, дізнавшись про загибель змовників, благає Марфу врятувати його. Ось вона, година її торжества! Сильна духом, вона не боїться смерті: для неї смерть – очищення, позбавлення від плотського гріха, піднесення. Для нього смерть – це смерть. Кінець усього...

*Ніби Божі свічечки,
Ми з тобою затліємо.
Навкруг браття у пламені,
А в диму і в вогні душі носяться.*

*Розлюбив молодесеньку,
Загубив, коли вільним був,
Тож відчуєш в неволі злій
Осоружну і злу розкольницю.*

Скит розкольників в глухому лісі оточений солдатами. У довгих білих шатах, зі свічками в руках, брати урочисто входять до дерев'яної хати. Для них смерть у вогні – велике завершення земного шляху. Туди і веде Марфа Андрія, як на торжество любові.

Хата димить, потім спалахує полум'ям. Петровські солдати, які відкрили місце, де ховаються розкольники, вриваються на сцену. Їх зустрічає палаюче до небес багаття...

Велика кількість хорових сцен відрізняє опери Мусоргського. Народ – це стихія, він багатолікий. Короткі репліки, як голоси окремих людей, і органна міць хору...

...Ференц Ліст, отримавши від видавництва ноти російських композиторів, високо оцінив твори Мусоргського...

Останні роки були небагаті на події. Він залишився без засобів до існування і жив завдяки допомозі друзів. Тулився в жалюгідних

кімнатках, мебльованих кімнатах, а іноді йому доводилося ночувати й під відкритим небом. Розпад «Могутньої купки» сприйняв як зраду... Одруження друга – Голенищева-Кутузова, – на слова якого було написано багато вокальних творів, переживав, як втрату... Красень-офіцер, найосвіченіша особа, геніальний композитор, незрозумілий сучасниками, залишився зовсім один. Ранимий і м'який за характером, закрився в собі, і тільки вино служило ліками.

Єдиний прижиттєвий портрет Мусоргського, який належить пензлю Репіна, написаний за 9 днів до смерті композитора.

Помер у Миколаївському госпіталі Санкт-Петербурга. Ніде правди діти – від алкоголізму і його наслідків...

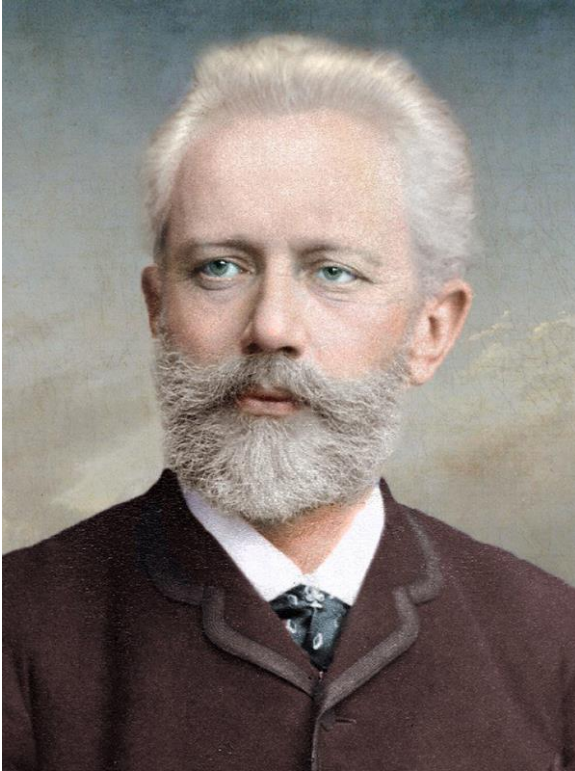
Опери не були завершені. Він не робив начерків і чернеток. Записував без помарок, коли твір уже склався в голові. Друзі-музиканти завершили роботу над ними...

«Хованщина» і «Борис Годунов» не сходять зі сцен оперних театрів усього світу.

...З портрета Репіна дивиться на нас кострубатий чоловік зі скляним поглядом. Це те, що залишилося від освіченого і талановитого красеня. Ще дуже молодого.

Як? Чому? Невже ніхто, ніяк?..
На ці питання немає відповіді...

***Петро́
Іллі́ч
Чайко́вський***

(7 травня)

1840,

*В'ятська
губернія,*

*Російська
імперія –*

25 жовтня

(6

листопада

) 1893,

*Санкт-
Петербурґ*

*, Російська
імперія)*

Російський композитор, диригент і педагог. Автор 10 опер, 3 балетів, 6 симфоній, великої кількості романсів та інструментальних творів. Мав українське коріння по батьківській лінії.

Романтик і лірик

– А нам кіно привезуть! – радісно повідомив Дмитрик Олегові.

– Як це? – не повірив той, – куди привезуть?

– У музичну школу. У залі поставили великий екран і завтра всіх запрошують. Кажуть, казку покажуть...

– А мені можна прийти? – обережно спитав Олег друга.

– Звичайно! Я тебе проведу. Ніхто ж не говорив, що тільки для учнів школи кіно. А якщо чергова, тітка Маша, запитає - скажеш, що хочеш записатися на барабан!

Фантазуючи на цю тему, хлопчаки довго сміялися.

Наступного дня зал музичної школи був повний. Олег і Дмитрик знайшли місце в другому ряду біля стінки. Стільців не вистачало, і малеча тіснилася по двоє на одному сидінні. Коли всі затихли, на сцену вийшла Марина Сергіївна.

– Хлопчики і дівчатка! Сьогодні ви побачите фільм-балет. А який – ви мені зараз самі скажете...

Вона сіла за фортепіано і зіграла таку знайому-знайому музику, що навіть Олег підстрибнув:

– Це... Це... – але як вона називається, він не знав.

Малюки захвилювалися – вони теж вгадали, але не могли сказати назву.

Дмитрик презирливо пирхнув – нуки! – і крикнув із залу:

– Танець маленьких лебедів!

Зал зашумів: багато хто теж знав.

Марина Сергіївна промовила:

– Молодці! Це саме він. А звідки? А хто написав музику?

Дмитрик зажурився – він не знав.

– З балету «Лебедине озеро» Чайковського! – крикнули старшокласники.

– А про що цей балет? – продовжувала вчителька.

– Про лебедів... – невпевнено сказав хтось.

Марина Сергіївна посміхнулася – і знову сіла за фортепіано.

– Далеко в лісах стояв замок, і в ньому жив принц зі своїми батьками, – почала вона і заграла щось таке гарне, тривожне, схвильоване. – Одного разу принц пішов полювати з друзями, вийшов до озера і побачив зграю лебедів. Він

підняв арбалет, але лебеді змахнули крилами і підлетіли до нього. Зійшов місяць – і освітив озеро. І тоді лебеді перетворилися на дівчат...

Зал завмер. Вона продовжувала грати цю захопливу музику. І Дмитрик побачив те саме озеро, темні дерева у світлі місяця, ураженого принца і прекрасну дівчину, яка відокремилася від інших. Вона підійшла до нього і заговорила...

От би це зіграти!.. Мелодія ставала все схвильованішою, злітала до високих звуків і знову затихала, опускаючись вниз. Мелодія – як пристрасна мова, як благання... «Опусти свій арбалет, ми не птахи... Злий чаклун наклав на нас прокляття, і тепер тільки зі сходом місяця ми стаємо людьми. Я принцеса Одетта, а це мої подруги...».

– Ось у цьому акті і звучить відомий вам танець маленьких лебедів! – не перестаючи грати, сказала Марина Сергіївна. – Урятувати принцесу може тільки вірна любов. І принц поклявся врятувати її.

Вона заграла зовсім іншу музику: урочисту, яскраву, парадну.

– Почався бал. З усього королівства з'їхалися найкрасивіші дівчата, аби принц обрав собі наречену. Та він не забував про Одетту, –

сказала вона. – Але тут пролунали фанфари... – вона зіграла й це, – і увійшов вельможа в чорному. Поруч з ним стояла Одетта – теж у чорному... Принц хотів кинутися до неї! Але вона приклала пальця до губ, і він усе зрозумів... «Ти не хочеш, щоб тебе впізнали? – запитав розгублений принц. – А я дізнався! Я все так же люблю тебе!»... «Це моя дочка Оділія!» – сказав чоловік у чорному. І вона почала танцювати...

«Яка зловісно-прекрасна музика!» – подумав Дмитрик. Можливо, не цими самими словами, але подумав саме так.

– Це злий чаклун привів свою дочку, яка, як дві краплі води, була схожою з Одеттою... І принц повірив! Але тут у вікні з'явилася лебідь з короною на голові й забилася об шибки. І тоді принц зрозумів, що зрадив свою любов, і дівчата назавжди залишаться у владі злого чаклуна...

«Який сумний кінець», – подумав Олег.

Зашторили вікна – і на великому екрані почався фільм.

Але це був зовсім не фільм! Олег чекав розповіді, а вони весь час танцювали! І не сказали ані слова! Але це була та сама музика, яку вони щойно чули від Марини Сергіївни. Тільки грав цілий оркестр. І все стало

зрозумілим: от принц бере арбалет, ось летять лебеді... Це та сама хвилююча мелодія, яка так йому сподобалася!.. А ось і лебедята!.. Ага! Ось і прийшов чаклун з дочкою! Він здогадався за мелодією зловісної музики. І точно! Ось і вона, чорна лебідь, ось вона танцює свій чаклунський танець, а принц не може відірвати від неї очей!.. Ех, принце! Як ти міг помилитися!..

Малюки засовалися на передніх сидіннях – вони вже втомилися. Занадто багато музики. А Олег слухав і з подивом думав, що йому все зрозуміле без слів! Рухи танцюристів передавали усе. Вони розповідали казку своєю мовою – мові рухів і звуків...

Закінчилося не так уже й погано: принц побіг до лісу рятувати лебедів, воював з чаклуном – і переміг. Олег усе чекав, що ж буде з дочкою чаклуна Оділлею, але вона так і не з'явилася...

– Так це ж була та сама балерина! – розсміявся Дмитрик на його питання. – Вона переодяглася в другому акті в чорне й танцювала. А потім – знову в біле.

– Зрозуміло, чого принц помилився, – знизав плечима Олег. І навіщо так робити? Невже у них не було ще однієї балерини?..

– Це завжди так, – поважно сказав Дмитрик. – Мені сестра розповідала: це одна партія – Одетта-Оділлія. Так задумано: де ж ти візьмеш двох однакових. «Білий акт» - де вона лебідь...

Після закінчення фільму малюків відпустили, залишилися тільки старшокласники. Олег з Дмитриком теж вирішили послухати.

– «Лебедине озеро» – перший балет Чайковського, – почала Марина Сергіївна. – Пізніше він напише «Сплячу красуню» і «Лускунчика». Так вийшло, що всі балети – казкові... Але «Лебедине озеро» – не просто перший балет композитора Чайковського. Це – перший балет, який можна було не тільки дивитися, а й слухати! Раніше балети були другорядним видовищем. Їх танцювали між актами опер. Прості танцювальні номери. А тут – розповідь про людську душу, яка жадає щастя і обманюється в пошуках його. Принц розкаявся, але все одно непоправне сталося: не можна зраджувати любов.

– Адже у фільмі... – почала дівчина-випускниця.

– Є багато версій балету. За сюжетом – принц і Одетта загинули. Різні хореографи бралися за постановку, і кожен вносив щось

своє. Є й версія зі щасливим кінцем, ось її якраз і показали вам.

– Щоб маленькі не плакали... – тихо розсміявся Дмитрик.

– Уперше балет не сподобався: складно було танцювати під таку музику. Танцюристи були другорядні, постановники – теж, і балет практично провалився... До речі, його танцювали аж 39 разів! Але потім зняли з репертуару... Петро Ілліч засмутився, але не дуже: він вважав, що написав посередню музику. А тепер цей балет – один з найвідоміших у світі. Виявилось, що Чайковський зробив переворот у цьому жанрі! Глінка створив першу російську оперу, а Чайковський – перший справжній російський балет... Предки Чайковського – з відомого в Україні роду Чайок, православних шляхтичів. Його дід Петро Чайка, колишній лікар, брав участь у російсько-турецькій війні, вирішив змінити прізвище. Так з'явилися Чайковські... А прадід по материній лінії був француз, скульптор Мішель-Віктор Асьє...

– Скільки кровей намішано... – протягнув хтось.

– Та вже ж... Батько його був інженером, служив у департаменті гірських і соляних справ.

Маленький Петрик був другою дитиною в сім'ї. Як і багатьох дітей, його вчили грі на фортепіано. Закінчив училище Правознавства в Петербурзі. Служив у департаменті юстиції. Щоб займатися музикою, до якої відчував покликання, став студентом Петербурзької консерваторії. Службу кинув, присвятив усе життя своєму покликанню. Часто їздив за кордон. Ці поїздки дали можливість багато про що довідатися, і це відбилося в його музиці.

– Неаполітанська пісенька! – сказав Дмитрик. Він її грав.

– Правильно, Дмитрику, – похвалила його Марина Сергіївна. – І не тільки! У тій збірці є ще французька, німецька, італійська! Як називається збірка?

– «Дитячий альбом»! – загомоніли всі. Кожен учень хоч щось грав звідти.

– А це звідки? – Марина Сергіївна знову сіла за фортепіано. Опустила руки на клавіші – і пролунав акорд... Не поспішаючи, трохи сумно, але – прозоро! Полилася знайома мелодія... Олег упізнав її – по телевізору восени, коли про погоду передавали, звучала.

– «Пори року»! «Жовтень»!

– А що ще написав Чайковський?

Старшокласники загули:

– 10 опер! 3 балети! 7 симфоній! Романси, фортепіанну музику, інструментальні ансамблі, хори, кантати!

– Молодці, прочитали все, що я задавала. А які опери ви знаєте?

– «Євгеній Онегін»! «Іоланта», «Орлеанська діва», «Пікова дама»! – посипалися відповіді. Гра сподобалася, усі хотіли в ній взяти участь.

– *«Життя що наше – гра!»* – раптом заспівав Серьога, випускник класу флейти. – *«Сьогодні – ти, а завтра – я!..»*.

– Ага. Слухав арію Германа, – розсміялася Марина Сергіївна.

– І я, і я знаю! – вигукнула Оля Мірошникова, *«Я люблю вас, я люблю вас, Ольго!»*. Арія Ленського з опери «Євгеній Онегін»!

Усі розсміялися від збігу імен.

– *«О Боже, грішний я, тоді за що страждає ангел чистий!»* А вгадайте, що я заспівав! – знову вступив у розмову флейтист. Ага, не знаєте!

– Ой, подумаєш! – знизала плечима Світлана, – аріозо короля Рене з «Іоланти».

– Ого, та ви серйозно підготувалися! – вигукнула Марина Сергіївна. – От не очікувала!

Хороший випуск у нас буде цього року! А ще хто загадає музичну загадку?

Дві дівчини переглянулися, підморгнули одна одній, і почали співати:

*Граф, вибравши слушну хвилину, коли
Покинувши залу, де повно гостей,
Красуня мовчазно сиділа одна.
Над вухом закохано мовив слова
Солодші від звуків Моцарта...*

Усі притихли: цього не знав ніхто. Дівчата весело потирали руки: вони всіх переграли.

– Арія Томського! «Три карти»! Це коли Герман дізнається, що є графиня, яка володіє секретом карткової гри! А ми спеціально не спочатку співали!

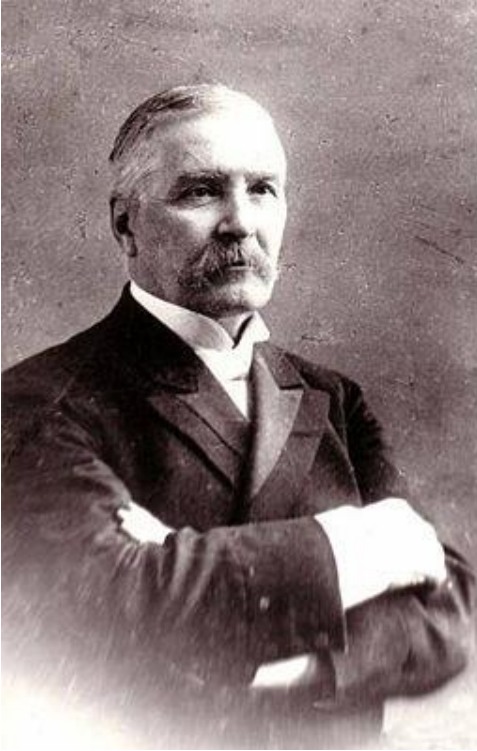
– Ну, що ж, перемогли Тоня і Олена. Вручаємо вам золоті медалі!

Марина Сергіївна під радісний сміх хлопців дістала дві намальовані на картоні медалі й повісила їх на шию дівчаткам. Усі заплескали в долоні.

– Ось таку музику він писав, романтик, лірик, психолог у музиці – великий композитор Петро Ілліч Чайковський. Їй судилося вічне

життя. Доторкніться до неї, полюбіть її! І пишайтеся нею...

**Мико́ла
Віта́лійович
Лісенко**
(10 (22) березня
1842, с. Гриньки,
нині Глобинський
район – 24
жовтня (6
листопада) 1912,
Київ, нині
Україна)

Український
композитор,
піаніст,
диригент,
педагог, збирач

пісенного фольклору, громадський діяч.

До найвідоміших творів Лисенка належать музика гімнів «Молитва за Україну» та «Вічний революціонер», котрі зокрема виконував хор К.Стеценка під час Свята Злуки, опери «Тарас Бульба», «Наталка Полтавка» та інші. Лисенко створив численні аранжування народної музики для голосу й фортепіано, для хору та мішаного

складу, а також написав значну кількість творів на слова Тараса Шевченка.

Елегія

Дівчина м'яко опустила руки на клавіші. Пролунали тихі й ніжні звуки: клавіатура фортепіано так влаштована, що реагує на найменший дотик. З якою силою натиснеш клавішу – з такою силою і зазвучить фортепіано... Воно любить гнучкі чуйні пальці, вільні кисті, повне злиття з піаністом, воно стає його частиною і реагує на майже невлвовимі натискання клавіш. Людям з різкими рухами, грубими руками і приблизним слухом нічого робити за клавіатурою: щоб вони не грали – це буде грубо, немюзикально, жорстко. Відбарабанити на роялі – так це називається...

У цієї дівчини є все, щоб стати чудовою піаністкою. І, головне, відчуття в пальцях – як торкнутися, як зняти звук... Вона немов пестить клавіші, і вони відгукуються ніжно і трепетно. У найнапруженіших місцях її форте (голосно) таке глибоке, співуче, так наповнене м'яким звуком! А як вона вміє робити крещендо – поступово посилювати звук! Рухливі нюанси становлять певну складність: слід від найтихішого піано так

повести фразу, щоб дійти до форте поступово, не ривком, наповнюючи звучання силою! Немов розлив річки: не встежиш, коли вона з вузького струмка стала повноводним потоком – і, владно розлившись, затопила все!

Як вона відчуває фразу! Звідки в цьому юному створінні таке глибинне розуміння суті? Вона не просто читає ноти – вона творить музику! Таємничі крапки на нотному стані під її руками перетворюються в пронизливо сумну мелодію, зачіпають, розчулюють, захоплюють! Коли автор музики чує таке виконання свого твору, – це щастя!

І воно надане йому...

Ця «Елегія» створена для неї. Не саме для Інни Адреанопольської, вихованки пансіону шляхетних дівчат, учениці по класу фортепіано композитора Миколи Лисенка. Ця елегія про кохання. Вічне і прекрасне. Трепетне і пристрасне. Благословенне – і недозволене.

Любов буває різною: першою, останньою, єдиною... У нього за плечима солідний вік, п'ятеро дітей, дві дружини – дві любові, і яка з них єдина, він і сам не знає... Перша дружина, Ольга О'Коннор, троюрідна племінниця, красива, розумна, яка тонко відчуває музику, бо сама співачка, виконавиця його творів,

розділила з ним молодість. Вони разом вчилися в Лейпцігській консерваторії: вона – по класу вокалу, він – по класу фортепіано... Прожили разом 12 років, розлучилися... Не було дітей. Офіційно не розлучалися: це завадило б педагогічній кар'єрі обох... Перше кохання? Можливо, коли не брати до уваги юнацьких захоплень. 11 творів присвячено їй. Здається, любов... Друга, громадянська дружина, теж Ольга, народила йому сімох дітей, померла після народження останньої дитини... Присвятила йому все життя: була прекрасною піаністкою, але всі сили віддала дітям і знаменитому чоловікові, яким захоплювалася... Їй, самовідданій жриці сім'ї, нічого не присвятив... *«Забута тінь»*, як написала Леся Українка після розмови з нею: *«Зібрав співець мистецькою рукою / Оті квітки і сплів їх у вінок / ... / Вродливій Беатріче Портінарі, / Що раз колись до нього усміхнулась, / А в другий раз пройшла, не глянувши на нього...»*. І далі: *«По тих сльозах, мов по росі перлистій, / Пройшла в країну слави – Беатріче!»*.

Він з болем прочитав цей вірш – і зрозумів його зміст... Та все ж любов була!..

...Але ось ця – точно остання... Гірка і пронизлива, неситима, неможлива, прекрасна і

безвихідна, адже дівчина молодша від нього на 45 років!.. Навіть мови бути не може!.. Але... серцю не прикажеш. І тому з такою тугою звучить елегія, яку вона грає.

Поки не сказано ані слова. Але він ставить перед нею ноти своїх творів – і вона читає їх, як почуття його серця, порухи душі. Вона давно зрозуміла, що сивочолий красень композитор любить її. І ця любов небезвідповідна. Але... Занадто багато «але»... Вони обоє знають про це. Його дорослі діти давно здогадалися, що відбувається з батьком, але делікатно мовчать. Її батьки вмовляють дочку виїхати – від гріха подальше. Мабуть, це єдиний вихід. Але як зважитися піти – і ніколи більше не побачити, як він світлішає лицем, як при ній молодшає на очах!.. Та хіба різниця у віці що-небудь значить для любові?! У любові немає віку. Немає обличчя. Вона – або є, або її немає. Ці тонкі вібрації виникають між людьми вибірково, непередбачувано, частіше – усупереч, а не завдяки...

Хоча... Хіба не завдяки його музиці виникло це почуття?..

Ця музика захоплює. Кожне нове речення елегії – порив, спрямований увись, усе більше й більше звуку, мелодія вже проводиться

октавами, і на кульмінації здається, що зараз розірветься серце!.. Вона розтягує темп, підсилює звук – і на самій межі форте підходить до високої ноти, застигає на ній, і, немов знесилившись, затихає...

...Він дивиться у вікно на її силует, який розчиняється в просторі... Пізно... Життя прожито... Що встиг?.. Піаніст, диригент, композитор, який першим створив жанр дитячої опери... 10 опер, з них 3 – дитячі... «Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і Весна» – і досі в пошані... Збирач пісенного фольклору... Громадський діяч... Чимало – за 64 нинішніх років життя!..

...А дитинство було прекрасним... Дворяни Лисенки жили в селі Гриньки на Полтавщині – у живописному краю... Варто йому заплющити очі – і він може перенестися думками в ці широкі степи... Привілля! Хлопчик часто тікав, і вірний слуга, кріпак Созонт, якому було доручено стежити за паничем, не міг його знайти. Він першим і помітив у малюка потяг до музики: варто було тому почути пісню, як він завмирав, немов його підмінили... Мати, випускниця Смольного інституту, сама прекрасна піаністка, стала вчити сина грі на фортепіано.

Потім був французький пансіон у Києві, Харківська гімназія, факультет природознавства Київського університету...

...Він згадав, як вони разом із троюрідним братом Михайлом закохалися в одну й ту ж саму дівчину. Не посварилися. Вирішили написати для неї романс: слова – Михайло, а музику – Микола... Виконали... Вона оцінила. Але брати вирішили забути про неї, аби нікому не дісталася...

...Микола Віталійович, згадавши цей епізод, сумно посміхнувся. Може, перша гаряча закоханість так переплавила їхні душі, що вони обидва стали творцями – Михайло Старицький – у літературі, а Микола Лисенко – у музиці... Утім, література йому теж не була чужою: він згадав, що в дитинстві його вчив сам Афанасій Фет, який проходив військову службу в їхньому містечку...

Потім був незабутній Лейпциг, заняття з уславленими музикантами, з якими йому пощастило зустрітися, а ще – два роки занять в Петербурзькій консерваторії по класу композиції у Римського-Корсакова (його доля щедра на вчителів!)... Частину життя, яка залишилася, прожив у Києві...

Чим тільки не займався! Брав участь в організації недільної школи для селянських дітей, у підготовці «Словника української мови», у збиранні та обробці народних мелодій, у перепису населення Києва, у роботі Південно-Західного відділення Російського географічного товариства...

Організував Музично-драматичну школу в Києві, яка працювала за програмою консерваторії. Віддав на неї всі кошти, зібрані друзями для нього – на покупку житла для сім'ї, бо вдівець з п'ятьма дітьми все життя прожив у найманих квартирах...

І школа, і директор Лисенко перебували під невсипущим наглядом поліції. Очолив «Київський український клуб» і організацію «Об'єднаний комітет зі спорудження пам'ятника Т.Шевченкові» до 50-х роковин смерті поета... Після закриття владою клубу був притягнутий до кримінальної відповідальності за антиурядову діяльність...

Найвіртуозніший піаніст України... Найбільший педагог української класичної музики... Композитор, який прославив українську музику в усьому світі, один із засновників українського оперного театру... Такий же колос у музиці, як Шевченко в

літературі... Збирач фольклору. Його обробки народних пісень – повноцінні авторські твори... Безліч творів для хору, адже він прекрасний диригент! Безліч творів для фортепіано, адже він не тільки віртуоз, а й блискучий педагог...

Цю «Елегію» гратимуть із задоволенням багато поколінь учнів: технічна складність її відносна, а художня цінність – величезна. Кожен музикант-початківець, виконуючи її, може відчути себе великим піаністом...

...Дівчина зникла з очей...

Микола Віталійович глибоко зітхнув. Треба замкнути своє серце на замок! І не жити його порожніми ілюзіями. Ця остання любов – найболючіша і найпрекрасніша – через свою недосяжність... У цій дівчині зосереджена вся жіноча краса і привабливість, чуйність і ніжність, щирість і вірність... Можливо, він ідеалізує її... Але хіба це має значення, коли це почуття дає сили й спалахи творчості? І щастя – таке величезне, таке неможливе...

Але потрібні сили... Часто болить серце: позначається навантаження останніх років.

Як важко бути українським композитором у Російській імперії! Скільки перешкод у постановці опер українською мовою! Друг і

брат Михайло Старицький і тут поруч – допомагає з лібрето... «Наталка Полтавка» вся зіткана з народних мелодій, і це - не використання фольклору, а переплавлений у його творчості істинно український мелос... У селі Орлова Балка на Єлисаветградщині, в оселі брата Андрія, головного лікаря Знам'янської залізничної лікарні, який у буремні революційні часи 1905 року очолював залізничний страйковий комітет, за що й поплатився, закінчено оперу «Тарас Бульба». (Знам'янська музична школа по праву носить ім'я М.В. Лисенка).

Підсумок майже 35-річної роботи... І це все – українські опери, і жодна з 11 не поступиться за художньою цінністю кращим європейським зразкам! У всьому, написаному ним, – суть українського народу в усій його величі... А скільки написано на слова Тараса Шевченка! Скільки зібрано народних пісень! Ось тільки видати українською – складно... Ось тільки поставити українською – нелегко... І це найбільше вбиває...

...Дівчину незабаром відправили до провінції. Це було очікувано, але все одно важко пережити. Варто виникнути любові, як

оточуючі, прикриваючись високими моральними принципами, намагаються знищити можливість її реалізації...

Хіба він усім своїм життям не заслужив цей останній сонячний промінь?! Йому залишилося усього 6 років!.. Можливо, поруч з нею удари долі не були б настільки фатальними, смертельними?..

...Справа про закриття «Київського Українського клубу» і притягнення ради старійшин на чолі з Лисенком М.В. до відповідальності за антиурядову діяльність були останньою краплею.

Через чотири дні, виходячи з дому, він помер на порозі від серцевого нападу. Йому виповнилося лише 70 років...

Засновник, легенда і вершина української класичної музики...

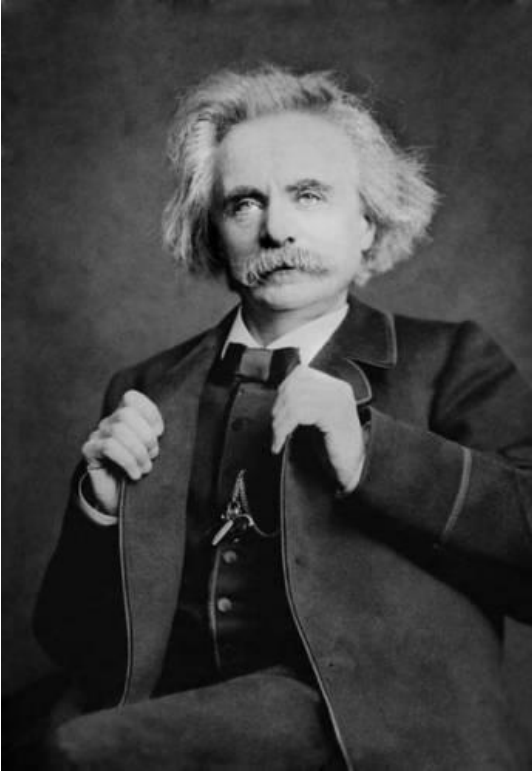
Творець національної композиторської школи в Україні.

Автор національної музичної мови.

Великий патріот.

Аристократ за народженням і способу життя.

Найбільший європеець в українській музиці – Микола Віталійович Лисенко...

*Е́двард
Га́геруп Гріг
(15 червня
1843, Берген,
Норвегія – 4
вересня 1907,
там само)*

*Норвезький
композитор
періоду
романтизму,
музичний
діяч, піаніст,
диригент,
основополож
ник
норвезької*

професійної композиторської школи.

Гріг, творчість якого в цілому відносять до музичного романтизму, зазнав значного впливу норвезької народної культури (епосу, музики, танцю, сучасних побутових традицій).

Серед найчастішео виконуваних творів Гріга – дві сюїти з музики до драми Генріка Ібсена «Пер Гюнт», Концерт для фортепіано з оркестром, фортепіанні мініатюри із збірок

«Ліричні п'єси» (10 зошитів), ряд пісень («Лебідь» [En svane], «Хатинка» [Hytten], «Захід сонця» [Solnedgang], «Люблю тебе!» [Jeg elsker dig!]).

Пісні смутку й світла

Вітер з льодовиків пронизливо кришталевий. Вдихаєш його – немов п'єш крижану найчистішу воду і не можеш напиться. Ранковий туман, який огортає гори вдалині, поступово розсіюється, і далеко внизу можна розгледіти спокійну гладь фіорда.

Гори з обох боків захищають його від вітрів. Але тихі води – глибокі... Заповнені крижаною водою вузькі довгі западини, глибина яких дає можливість океанським лайнерам вільно входити у фіорди, проникаючи вглиб суші на сотні кілометрів...

Гірські вершини в снігу. Тут усюди гори і озера. Суворі і прекрасна природа. Колись на цих берегах жили войовничі племена вікінгів – відважних мореплавців і непереможних воїнів. Зіштовхнувши на воду вузькі дерев'яні кораблі, вони навесні вирушали у військові походи за здобиччю. А жінки залишалися на березі... Коротке літо. Довга холодна зима. Непросто

вижити в таких умовах. Стародавні саги оповідають про криваві походи і складні трагічні долі. І боги, і герої суворі й войовничі. Плоть від плоті своєї природи...

Гірські печери Скандинавії – батьківщина тролів, гоблінів – жахливих істот, північної нечисті. Вони бродять лісистими горами, огидні і задоволені собою: їхній моторошний світ здається їм прекрасним.

Людське житло віддалене одне від одного, і тут дуже просто знайти самотність: заглибився в ліс – і нікого на багато кілометрів...

...У лісі на горі стоїть хатинка, і в ній живе прекрасна дівчина. Вона чекає на юнака, який вийшов на хвилину з будинку за хмизом і ось уже багато зим не повертається. Дівчина не знає, що коси її побіліли, адже в неї немає дзеркала. Але в душі вона усе та ж, і любов її така ж гаряча, як в той день, коли її запросив на танок веселий гультіпака на весіллі в знайомі. Батьки говорили їй, що він брехун і забіяка, ні на що не здатний, що жодну справу не доводив до кінця. Прийшов на весілля – і вкрав наречену! Схопив її, як свиню, і забрав у ліс! І незабаром залишив – набридла... За це жителі

селища вигнали його, і йому довелося поставити на схилі гори цю хатинку.

Але... Саме цей чоловік був їй потрібним. І вона прийшла на лижах зимовим вечором до нього. Він зрадив їй, але... згодом зник...

...Едвард зупинився біля краю обриву. Далеко вниз – води, далеко вгору – гори. Людина на схилі дивно самотня. Ось тут учора він почув відгомін мелодії. Кришталева чистота звуку... Світла печаль і сила... Він її не запам'ятав, тому прийшов сьогодні в надії вловити в шумі вітру на вершині тихий жіночий голос:

*Зима мине і весна відбує...
Зів'януть квіточки, сніг накриє поля...
Повернешся до мене, так серце стукотить!
Тобі я буду вірна, тобою буду жить...*

Так, саме те, що треба! Ось так вона і має звучати, ця пісня печалі й світла:

*Мене полюбиш ти, бо серця зов не вщух...
Від бід і від нещастя тебе я захищу.
Але якщо ніколи не стрінемося ми –
Та все ж любити буду тебе, о милий мій...*

Важко йде робота над музикою до вистави... Він уже тричі переписував епізод, у якому герой потрапляє до печери гірського короля – до жахливих тролів. Драматург Генрік Ібсен, який запропонував йому написати музику до його п'єси, незадоволений: недостатньо моторошно! Це має бути жах, пронизливий, що перетворює душу на кригу! Мерзенні тролі – це темна сторона людських душ, самовдоволення, схильність до зради, вульгарність і дурість. І це – страшно...

Здається, в останній редакції йому вдалося передати це... І ось тепер – пісня Сольвейг, дівчини з лісової хатинки, він почув її! Сольвейг – ключовий персонаж п'єси «Пер Гюнт»! Мрійник і фантазер, який, розтративши свою душу, бродив по світу, повертається додому сивим старцем без надії на прощення вищих сил за безцільно прожите життя. Він став би майже як тролі, якби не вона. Її любов, у якій його образ прекрасний і чистий, рятує його. Як у шматочку бурштину піщинку, у своїй душі вона зберегла те краще, що було в ньому. А значить, він прожив недаремно, коли хоч одна душа зберігає в собі його образ...

Очищення через любов. Любов – усепрощаюча, така, що підносить. Найвище почуття...

...У будинку в «Долині тролів» («Трольхауген»), як називалася ця місцевість недалеко від рідного Бергена, добре писалося. Поживши в юності в Лейпцигу, Копенгагені, помандрувавши Європою, подружжя Грігів – Едвард і Ніна – оселилися тут. Це – родинний маєток! Вони обоє виростили тут. Ніна доводилася Едвардові двоюрідною сестрою. Рідні відвезли дівчинку ще в дитинстві, і з Едвардом вона зустрілася набагато пізніше, уже ставши співачкою. Його полонив її голос. Він немов заново познайомився з подругою дитинства, як з чужою жінкою. Їхній шлюб викликав скандал у сім'ї – занадто близькою була спорідненість. Але молоді витримали всі випробування. Усе життя поруч з Едвардом буде ця жінка, їх навіть поховать в одній могилі, на схилі цього пагорба... Але це буде значно пізніше...

...Едвард був справжнім сільським хлопчиськом, цей нащадок шотландця, який приїхав до Бергена багато років тому. Мати була кращою піаністкою міста, активною учасницею

музичного співтовариства Бергена і його першою вчителькою. У 10 років він, як і всі хлопчики, пішов до школи. Не проявив особливої старанності до наук, використовуючи будь-яку можливість прогуляти уроки. Але музика вабила його. Він дуже скоро почав сам її писати. Батьки заохочували його заняття. За наполяганням «норвезького Паганіні» Уле Булля, знайомого батьків, який почув гру 15-річного юнака, його відправили вчитися до Лейпцига...

Життя обійшлося з ним не суворо. Він не знав матеріальних проблем Йоганна Себастьяна Баха, принижень Моцарта, самотності Бетховена. Творчість його мала успіх – спочатку в Норвегії, а потім і в усій Європі. Схвалення Ференца Ліста – як благословення... Дружба з Чайковським – близькою по духу людиною. Отримав довічну стипендію від влади Осло... Світове визнання прийшло слідом...

Він був майстром мініатюр – фортепіанних, вокальних. Концерт ля мінор написаний у 25 років, у щасливий період перших років шлюбу. Музика до вистави «Пер Гюнт» отримала світове визнання...

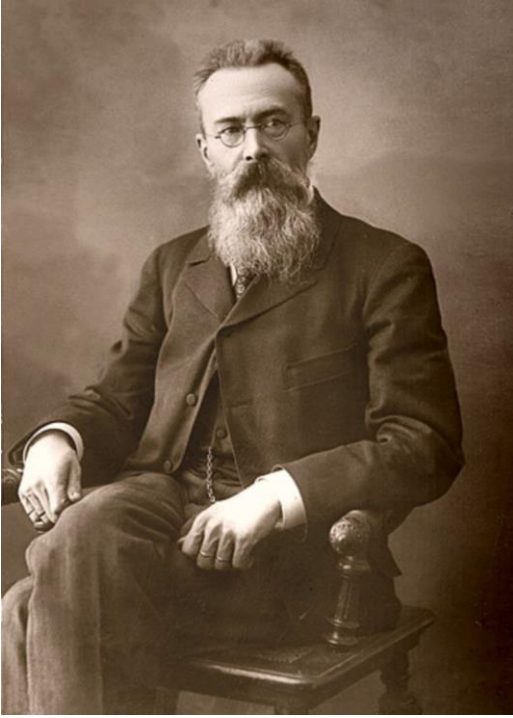
Цей невисокий на зріст – 154 см! – чоловік, небагатослівний, спокійний, ввічливий

зміг зробити так, що Норвегія стала відома всьому світові, як батьківщина великого композитора. У його музиці невлучно присутня душа Норвегії – її сувора і прекрасна природа, її народні пісні, її дух. Про що б не була його музика, вона завжди про батьківщину. «Ранок» з сюїти «Пер Гюнт» – це норвезький свіжий ранок, хоча, за дією п'єси, має малювати жарку пустелю...

600 пісень і романсів, 20 фортепіанних мініатюр, один повноцінний концерт, відомий кожному любителю музики, дві сюїти, сонати, балади, камерна ансамблева музика... Північний романтик, задумливий і ніжний. Витончена, тонка музика, на кшталт імпресіонізму... Стримана пристрасність і невлучний відбиток народних мотивів...

Перенесений в молодості плеврит пізніше ускладнився туберкульозом легень. Гріг помер у 64 роки. Назавжди залишився у світовій історії музики...

**Мико́ла
Андрі́йович
Рі́мський-
Корсако́в**
(нар. 6 (18)
березня 1844,
Тихвін,
Новгородська
губернія —
пом. 8 (21)
червня 1908,
маєток
Любенськ,
поблизу Луги,
нині Ленінград
ська область)

*Російський композитор, педагог, диригент,
громадський діяч, музичний критик;
член «Могутньої купки», автор 15 опер, 3
симфоній, симфонічних картин, камерно-
інструментальної музики.*

Сніжинка на долоні

Мороз розмалював скло. На вулиці – сніжно і вітряно. Горло дере і голова розколюються... Цей клятий грип ніяк не проходить! Але хворіти не можна: через тиждень сесія, треба займатися... Іспит з музлітератури ніхто для неї не скасує...

Ірина зітхнула – і розгорнула книжку.

«Микола Андрійович Римський-Корсаков... композитор, педагог, диригент, музичний критик, громадський діяч, учасник «Могутньої купки»...

Ох, уже ця «Могутня купка»! Спробуй їх усіх запам'ятати! Ніби як заснував Мілій Балакірев (от ім'ячко!), а навколо нього «скучувалися» – хто ж там?.. Даргомижський, Мусоргський, Бородин, Чайковський... Ні, останнього, здається, не було... А! Цезар Кюї! Балакірев був старшим, допомагав усім в оркестровці, постановці опер... Ось і Римський-Корсаков прийшов туди 17-річним і відразу ж, за порадою Балакірева, замахнувся на симфонію...

...Задзвонив телефон. Це Ліка. Вони збиралися разом позайматися: Ірині по

концертмейстерству задали арію Снігуроньки, а Ліка якраз її співала по вокалу...

У Ліки чудове лірико-колоратурне сопрано, чисте, як кришталь! Ірина заслуховувалися її співом. Треба ж! Дає ж Бог таке! В Ірини – чистий голос невеликого діапазону, у хорі співає альтом. Такий голос – у багатьох. А ось Ліка, безперечно, буде оперною співачкою!

Вона вже вийшла й незабаром буде тут. Треба б прибрати книжки з фортепіано... Ох, Ірина ж не вивчила партію акомпанементу! Ліка буде незадоволеною, коли вона в найвідповідальшому місці візьме не той акорд...

«...Народився в дворянській сім'ї... Мати була дочкою кріпачки і багатого поміщика...».

Це ж треба... Батько не відмовився, її виховали, як панночку, дали освіту... Знала французьку... уміла грати на фортепіано, навчала сина... Як цікаво!.. Гм... А він не збирався бути музикантом! Його вабили подорожі, і, за сімейною традицією, він закінчив Морський кадетський корпус. Навіть ходив у моря до самої Північної Америки – за три роки побачив стільки країн!.. Але на цьому його морська служба й закінчилася. Уже дорослим

став учитися музиці у прекрасних педагогів. А тут ще й цей... Мілій. Ну, той самий Балакіреєв, що заснував «Могутню купку», заманив його на цю стежу. Повернувшись з подорожі, знову зближується з композиторами... Ні, таки був і Чайковський серед них! Хоч би не забути, не пропустити нікого на іспиті...

Отакої! Його запросили працювати професором консерваторії в Петербурзі! А в нього не було музичної освіти – не встиг! Зате був цілий оберемок написаних творів! Так він, цей самий Римський-Корсаков, не гребував разом зі своїми студентами відвідувати лекції інших викладачів з теорії музики! Який молодець! От би їхній викладач з музлітератури сидів з ними на уроках сольфеджіо! Ірина дала б йому навіть списати диктант, хи-хи! Ірина швидше за всіх у групі пише музичні диктанти – у неї абсолютний слух, та до того ж ще й кольоровий! Кожна нота для неї звучить певним кольором. І в нього теж був такий слух. Усі його «морські» твори написані в мі мажорі – Римському-Корсакову він здавався синім. А Ірині – ніжно-рожевим... У кожного «абсолютника» – свої кольори...

Римський-Корсаков пропрацював у консерваторії 35 років. Тепер вона носить його

ім'я. Він знаменитий своїми учнями: більше 200 відмінних музикантів, і серед них ті, чії біографії теж доведеться вчити... Майже всі вони рушили вперед російську музичну культуру...

Був одружений. Мав сімох дітей. Дружина – піаністка, познайомився з нею в період роботи над оркестровкою – потрібна була помічниця...

Знаємо ми, чим закінчуються спільні музикування! Сашко з третього курсу теж попросив Оленку з другого пограти з ним його пісні в чотири руки. Так, пограли... Тепер Сашко на четвертому курсі, а Оленка – у декреті... Студентське весілля...

Так... Значить, з особистим життям у нього все було нормально – не так, як у багатьох інших композиторів. Усім якось не щастило в цьому плані... Бетховен, наприклад, так і не одружився... Даргомижський – теж... А тут усе в порядку – можна займатися творчістю. Що він і робив. Бог ти мій! 15 опер! 3 симфонії, інструментальні концерти, вокальна та духовна музика! Основоположник композиторської школи!...

...Дзвінок у двері перервав її заняття. Це Ліка!

Подруга, рум'яна від морозу, увійшла, потираючи замерзлі руки.

– Чим займаєшся?

– Та ось... Уччу твого Римського-Корсакова...

– А що там учити! Усе ясно, як Божий день! Програмна музика. Казка – улюблений жанр. Улюблене дітище – опера «Снігуронька», яку ми з тобою зараз озвучимо...

– Програмна – це як?

– Це коли слухачеві натякають, про що буде музика. Пам'ятаєш, був такий француз – Гектор Берліоз. Так той взагалі писав докладний текст до кожної частини своєї симфонії, що і як відбудеться. А Ференц Ліст обмежувався заголовками – слухай і уявляй, що хочеш, в заданому напрямку...

– Яка ти розумна... – усміхнулася Ірина.

– А то! – розсміялася Ліка. – Я ж іноді розгортаю підручник... Давай, сідай за фортепіано, я вже зігралася і готова співати...

Ірина розгорнула ноти і сяк-так зіграла вступ.

– Халтурниця! – сказала Ліка. – Давай ще раз! І перед моїм вступом слухай! Поки я не вдихну, не почну – не грай далі.

*Зі мною що? Блаженство – а чи смерть?
Захоплення яке і почуттів утома.
О матір Весно! Дякую тобі за радість –
Любові світлий дар!
Яке блаженство спраглеє тече в мені!
О Лелю, у душі пісні твої магичні!
В очах вогонь, і в серці, і у крові всій – вогонь!*

Боже, як вона співає!.. Сонячний голос...
Трепетний акомпанемент... Ірина заслухалася – і пропустила такт...

*Люблю – і тану
Від чар кохання я...
Тож прощавайте, подруги
І наречений любий!
Тобі останній погляд, любий...*

Ніжні звуки, що завмирають. Душа полетіла у височінь, зникла, випарувалася...

– Ну, ти й співаєш! – захопилася Ірина. – Але ж вона знала, що розтане! Вона ж – з льоду!

Навіщо їй той Мізгір! Жила б собі... У чому фокус?

– У неї був вибір: любов – і смерть, або життя – без любові. Вона вибрала – любов. Але це того варте! А смерті тут немає – жодної трагічної ноти! Щемливо-прекрасно, світло і сумно... Гімн любові і життю – адже життя і є Любов... А знаєш, на цю п'єсу Островського спочатку Чайковський написав музику, але вона не запам'яталася, так і пройшла непоміченою. Коли Римський-Корсаков уперше прочитав казку, йому вона не сподобалася. І тільки набагато пізніше відкрилася у всій красі. І музика ця – геніальна... Давай, починай грати, але не помиляйся!

Ірина слухняно поклала руки на клавіші. З кожним разом грала впевненіше і впевненіше. І це приносило радість.

За вікном стемніло, а вони все музикували...

– Знаєш, мені так хочеться заспівати партію Любаші з «Царської нареченої»!

Ірина болісно намагалася пригадати, чия ж це опера.

– Та його ж! У нього 15 опер! Це така музика!.. Ось тільки Любаша – це меццо сопрано, мені низько, я не можу співати в

оригіналі. Але якщо підняти на три тони – буде саме те. А ти зможеш транспонувати? А хочеш, я тобі всю арію перепису в іншій тональності, а ти зіграєш?

Ірина знизала плечима: транспонування – це перенесення твору з однієї тональності в іншу. Ну, начебто стіл на першому поверсі, а ти перенесиш його на третій. Стіл той самий, але стоїть набагато вище...

– Розумієш, мій голос розрахований на ліричних героїнь. Я вже співала Джильду з «Ріголетто», Мікаелу з «Кармен». Це все – жертви. Ніжні і слабкі. А Любаша – це сила, пристрасть. Любов – але інша. А для таких персонажів, як змовилися, пишуть для меццо сопрано... Темний тембр, низький регістр...

– Кармен! – згадала Ірина. – Вона теж – меццо сопрано!

– Ну, Кармен я не зможу... Не настільки я смілива і сильна... Але мені так подобається меццо сопрано! Такий рідкісний голос... Сопрано – повнісінько, верещать і пищать...

– Ну, сказала! Так, як ти співаєш – мало хто зможе! Такі високі ноти береш – і вони в тебе так тепло звучать, так чисто, так прозоро. А найрідкісніший жіночий голос – контральто. Віолончель. А ти – скрипка...

– А ти – альт, теплий і оксамитовий. Треба тобі підібрати романси невеликого діапазону. Якщо хочеш, я тобі транспоную, сама перепису партію.

Ірина задумалася. Співати – це так здорово! Вона звикла грати і мовчати. Але ж може і заспівати! Про це завжди мріяла... Є дуети – для сопрано і альта, ось було б здорово розучити їх з Лікою...

– Уже так пізно! – вигукнула Ліка. – Мені пора. Ти молодець! Навіть якщо не завжди впевнено знаєш свою партію, усе одно слухаєш мене і вступаєш точно. Це особливий дар – дар концертмейстера! Я з Валентиною пробувала – вона ніби й краще за тебе грає, але барабанить своє – і співати під її акомпанемент неможливо! На іспиті ти будеш мені грати, добре? Тільки вивчи текст, будь ласка!

Ірина радісно кивнула. Їй самій це принесло задоволення. Навіть головний біль пройшов!

Ліка зав'язала теплий шарф: берегла горло.

– Ну, бувай! Не хворій!

Ірина зачинила за нею двері й повернулася до підручника з музлітератури. Але тепер взяла його в руки з інтересом: що ж там далі було з цим композитором?

Оркестрові сюїти «Шехерезада», «Іспанське капріччо»... Але ж вона слухала «Шехерезаду» і закохалася в цю музику! Як тонко виписана партія скрипки, яка виконує тему легендарної казки! Східний орнамент мелодії – не віриться, що це той же композитор, який написав «Пісню Леля», так схожу на російські народні пісні! Як тонко він відчуває національний колорит! І вони точно програмні, ці твори! До початку налаштовуєшся на певний образ. І музика тебе не обманює...

Під час революційних подій 1905-1907 років Римський-Корсаков виступив з активною підтримкою вимог страйкуючих студентів і відкрито засудив дії адміністрації Петербурзької консерваторії: він звільнився й повернувся до консерваторії лише після надання їй часткових автономних прав і зміни керівництва. У 1907 р. – член Комітету з організації «Історичних російських концертів» у Парижі, узяв у них участь як диригент і композитор.

Помер, дізнавшись, що відкладено постановку опери «Золотий півник». Цензори побачили в ній сатиру на царя...

Ірина засмучено згорнула книжку. Адже ж він – відомий композитор, його супроводжував успіх! Невже людство ніколи не навчиться дбайливо ставитися до талантів? Хіба багато народжується людей з такими здібностями? Хіба сучасники зовсім сліпі? Чому ж тоді доля така жорстока до них? А міг би ще стільки написати...

Ірина доторкнулась пальцями до холодної шибки. На ній утворилася проталинка, крізь яку було видно, як у світлі ліхтарів кружляє дрібний сніг. Вулиця була безлюдною, і це було сумно. Ірина, підкоряючись раптовому пориву, прочинила вікно. Їй на руку впала сніжинка – неймовірно прекрасна. Але вона не встигла її як слід роздивитися...

Ось так само і Снігуронька розтанула, мов сніжинка. Її можна побачити, але зберегти неможливо. Щастя – миттєве...

І невідступно звучала мелодія, яка для Ірини раптом набула глибинного сенсу:

*О, любий мій! Твоя! Твоя...
Тобі останній погляд, любий...*

*Мико́ла
Дми́трович
Леонто́вич
(1 (13)
грудня 1877,
с.
Монастирок,
Брацлавський
повіт,
Подільська
губернія,
Російська
імперія – 23
січня 1921, с.
Марківка,
Гайсинський
повіт,*

*Подільська губернія, Українська Соціалістична
Радянська Республіка)*

*Український композитор, хоровий диригент,
громадський діяч, педагог. Автор
широковідомих хорових обробок українських
народних пісень «Щедрик», «Дударик», «Козака
несуть».*

*Його обробка «Щедрика» відома в усьому світі
як різдвяна колядка (англ. «Carol of the Bells»)*

Дика канарейка

Падають у море уламки скель. З гострими гранями, різної форми. Море терпляче шліфує прибоєм, перетворюючи їх на гальку. Проходять десятиліття, шматок скелі стає гладким камінчиком. Ні відняти, ні додати. Здається, що на березі розсипані скарби. Хвиля обіллє їх солоною вологою – і вони заблищать на сонці. Перебираючи, дивуєшся їхній різноманітності, адже різні кам'яні породи – зі своїм малюнком! І спільністю, чие ім'я – досконалість...

Так і народні пісні. У кожній є автор, який розчинився в століттях. Був хтось, хто першим її наспівав. Інші підхопили. Але – дивацтва людської пам'яті! – вона запам'ятовує тільки яскраве, лаконічне. Кожен новий виконавець додав щось від себе – заспівав, як йому запам'яталося... Так відпадає все малохудожнє, недосконале. І коли пісня досягне такого рівня, що ні відняти, ні додати, запам'ятовується миттєво – тоді вона стає істинно народною.

Народні пісні гранично лаконічні, але це і є «сіль». Усе інше випарувалося.

*Козака несуть,
І коня ведуть,
Кінь головоньку клонить.*

*А за ним, за ним
Його дівчина
Білі рученьки ломить.*

*Ой ломи, ломи
Білі рученьки
До єдиного пальця!*

*А не знайдеш ти,
Та дівчинонько,
Над козака коханця!*

Чотири строфи, але в них сенсу і глибини – на цілий роман. Сказано все – і нічого зайвого. Кожне слово, вивірене століттями, б'є в ціль...

Приголомшливий текст пісні «Смерть».

*А вже смерть та по дворі ходить,
А вже потихеньку до мене приходить.
Та все потихеньку, та все помаленьку
До мене приходить.
Діти мої, квіти мої, не пустіте смерті,
Та не дайте мені вмерти.*

Три строфи: *«Ходить смерть по двору.
Ходить смерть сінями... Ходить смерть
кімнатою, потихеньку, легенько
наближається»*... Невідворотність. Так і
ввижаються кроки, які все наближаються і
наближаються... І стає моторошно.

Саме над цією піснею працював Микола
Леонтович напередодні власної загибелі...
Прозвучала вона вже після його передчасної
смерті реквіємом...

...Народився Микола Леонтович у родині
священика. Батько грав на віолончелі, скрипці,
гітарі, керував хором семінаристів. Саме він,
помітивши з раннього дитинства в сина музичні
здібності, і став першим учителем хлопчика.

Микола за сімейною традицією мав стати
священиком, навіть закінчив Шаргородське
початкове духовне училище і духовну семінарію
в Кам'янець-Подільському. Але священиком не
став...

Його вабила музика.

Робота викладача музики і співу більше
відповідала його нахилам. Спочатку він
працював на Донеччині в залізничній школі
станції Гришине, потім повернувся на Поділ, до

Тутьчина, де викладав музику і спів у
Тутьчинському епархіальному жіночому
училищі для дочок сільських священиків...

Був одружений. Мав двох дітей...

Проста схема життя. Коротка біографія...

Як розповісти про людину, яку називали
«українським Бахом», який зібрав і опрацював
понад 150 українських народних пісень, який
підняв українську народну пісню на небувалу
висоту, підкоривши нею весь світ?..

Можуть заперечити: що значить обробка
пісень! Пісня вже існує!

Народні пісні в обробці Леонтовича
ставали авторськими – досконалыми хоровими
мініатюрами, ювелірно обробленими,
огранованими, як дорогоцінні камені...

Крихітна співанка-щедрівка дійшла до нас
з язичницької давнини. Тоді Новий рік
починався навесні – і це було логічно. Пори
року точно повторювали людське життя: весна –
дитинство, літо – молодість, осінь – зрілість,
зима – старість... Наспів на трьох звуках,
незмінний до самого кінця пісні, монотонно
повторюється в усіх куплетах – ось що було
спочатку. Треба мати глибинне розуміння
народного мелосу, аби з цього зерна створити

багатоголосний твір з чіткою структурою, розвитком, досконалістю форми...

Починають сопрано – дзвінко, як пташина трель. Вони впродовж усієї частини співають цей мотив, а на нього накладаються нові й нові партії: ось витриманими звуками вступили альти, за ними – тенори, і вже три голоси, як три різнокольорові нитки, заплітають візерунок поліфонії... На вступ басів звучить акордова фактура, і це вже не пташиний хор – це потужний орган, де замість труб – людські голоси. Потім співанка переходить в інші партії, а вивільнені сопрано розвивають широку нову мелодію, яка, мов золотим покривалом, осіняє інші, нижні голоси. Потім звучання затихає, і нижні голоси проводять перший мотив. У цьому регістрі він уже треллю не звучить. Це – немов основа, плита, на якій виросла мініатюра... Закінчують два сопрано – тією самою співанкою, яка летить у височінь і розчиняється в ній...

Досконале диво! Бездоганна форма – хорова fuga. Автор мислив сонатно-симфонічним циклом: експозиція – показ тем, розробка, коли вступають усі голоси, переплітаються, перегукуються, доходять до

кульмінації, і реприза – повернення до вихідного.

Кожна оброблена Леонтовичем пісня – скарб. Неймовірна краса звучання – хор у вищому розумінні. Так, мелодія народна. Але інші голоси написані ним! Вони розкривають художні можливості, спочатку закладені в народній мелодії, яка, як зерно, що впало на благодатний ґрунт, виростає в розкішний колос...

Не в кожного композитора є така здатність. Тут не просто треба вміти дописати голоси – другорядні, які гармонізують верхній, ведучий. Тут потрібно на основі однієї ланки створити кожну самостійну партію, яка, сплітаючись з іншими, дасть це враження божественної музики...

...Він приїхав з Києва, аби відвідати батьків, і привіз з собою дочку. Це був 1921 рік, найтяжчий час – голодний, злиденний, неясний. Приїхав з таємною надією, що гостинці, які люди похилого віку дадуть, допоможуть родині протриматися...

Утім, сім'ї вже не існувало: у його житті з'явилася чорнява красуня. Вона з учениць Тульчинського училища, його учениця. Вона

володіла не тільки музичними здібностями, але й відчуттям Слова. Лібрето на його ще не дописану оперу, створено нею.

Важкі умови життя, складні політичні обставини, сімейні негаразди – для любові не перешкода. Вона приходить непередбачуваною в найневідповідніший, здавалося б, час, і все висвітлюється таємничим світлом. І розумієш: усе, що було до її приходу – невідповідний час... Людина влаштована так, що рідко вона, любов, супроводжує її до кінця. Рвати старі зв'язки боляче, але коли приходить любов, – рвешся назустріч тому почуттю, не думаючи про наслідки...

У нього вже були квитки і документи, щоб виїхати з країни з новою обраницею. Усе вже було вирішено. Він був ще молодий, закоханий і любимий, щасливий своєю роботою: 150 зібраних і огранених пісень – розсип скарбів! І всі перешкоди здавалися переборними... Він ішов до неї...

Її мати, яка розумілася на ворожінні по лініях долі на долоні, глянувши на його руку, злякалася: яка коротка лінії життя! Та він їй він не повірив. Віджартувався. Пішов у ніч. Назавжди...

...Це було страшне за своєю цинічністю і звірячою жорстокістю вбивство. Увечері до їхнього будинку під'їхала підвода, і чоловік, який назвався чекістом, що рушив на пошуки бандитів, попросився переночувати. Хіба холодної зимової ночі можна відмовити в нічлігу втомленій людині? Господарі пустили...

Леонтович ночував у одній кімнаті з цим убивцею, сексотом-чекістом... Напевно, про щось же говорили... Яку треба мати звірячу сутність, щоб, познайомившись, виспавшись, убити людину майже на очах його сім'ї!

Леонтович не боявся темряви, сміливо повертався додому дуже пізно, хоча це було в той час небезпечно. Убивці легко було вистежити його. Але вбити в рідному гнізді, де в сусідній кімнаті знаходилися батько, мати, дочка...

Убивці обнишпорили кишені помираючого, прихопили гроші і батьківського кожуха. Сподіваючись утекти й сховатися, зв'язали рідних...

Микола Леонтович помер від втрати крові через півгодини на руках у рідних.

А чи не замовним було це вбивство? Чим завадив скромний учитель співу державній

машині, коли підлягав тільки фізичному знищенню?..

Тим, що був українським патріотом. Тим, що твори, створені ним на основі народних мелодій, піднімали національну свідомість народу.

«Леонтович убитий. Траур сухий у мене. Дико», – записав у щоденнику 27 січня 1921 року поет Павло Тичина. Пізніше він ще згадує про трагедію: «Виписую ноти для хору. «Музика Леонтовича». Дивно. Уся Україна заспівала Леонтовича. А що йому, Миколі Дмитровичу? Лежить у труні, нікому не потрібен. Тихим будеш – тебе вб'ють. Сильним станеш – мусиш убивати. Ось у чому логіка життя».

«Куля чекістського посланця свідомо цілила в серце визнаного носія духовності нації – Миколи Леонтовича. Це був знак страшної кари, яка чекає на кожного самостійника, який є неприйнятним системою», – писала в одній з публікацій мистецтвознавець Валентина Кузик.

...Щедрівка – це така крихітна пташка з сімейства горобиних. Дзвінкоголоса, невгамовна. Жовтенька канарєчка – не та, що в

клітці, а вільна. Неприручена. І, повернувшись з далеких країв, співає вона, віщуючи весну.

Тому в тій весняній колядці-щедрівці згадується ластівка. Змінився час Новорічних свят, і вже не весна, а середина лютої зими починала новий рік. Але стародавня язичницька співанка залишилася недоторканною.

*Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка...*

Тому мелодія так нагадує трель...

Леонтович зробив безліч варіантів за роки роботи над нею. Уперше твір прозвучав 1916-го року...

А 1921-го року наша ластівка перелетіла за океан – і там полюбилася всім. Тільки сенс слів не був зрозумілим. У дзвінкому переливі почули дзвіночки, а не пташину трель. Був написаний англійський текст, і в цьому варіанті вона виконується в усьому світі.

Одна з перлин наміста українських народних пісень зірвалася з нитки й покотилася світами, дивуючи своєю досконалістю. І в ній, як у краплі роси, відбилася душа народна – висока і прекрасна...

Літературне-художнє видання
Серія «Крізь час і простір»

Ольга ПОЛЕВИНА
Видатні композитори світу

Для дітей середнього та старшого шкільного віку

Автор проекту – Еліна Заржицька

Редактор О. – Архангельський

Коректор – Л. Островерх

Верстка – О. Архангельський

*Комп'ютерне макетування та дизайн –
В. Кравцова*

ISBN 978-617-95012-4-1

УДК 821.161.2 + 78.07

Підписано до друку
Формат Папір Друк
Ум. друк. арк. Зам. № _____

Офіційні спонсори та партнери Міжнародного
літературного конкурсу романів, кіносценаріїв, п'єс,
пісенної лірики та творів для дітей
«КОРОНАЦІЯ СЛОВА»

За підтримки Київської міської ради

Інформаційні партнери:

Генеральний радіо партнер

Засновники та організатори конкурсу “Коронація Слова”
Тетяна та Юрій Логуші

Полевина Ольга Миколаївна (нар. 24 липня 1959 р. у Кіровограді (нині Кропивницький).

Закінчила Кіровоградське музичне училище (клас фортепіано, 1979) та музично-педагогічний факультет Кіровоградського педагогічного інституту ім. О. Пушкіна (1989). З 1987 – викладач, з 2007 – директор музичної школи № 4 рідного міста.

Поетеса, прозаїк, перекладачка. Членкиня НСПУ з 2005. Працює в різних жанрах (поезія, проза, поетичний переклад, публіцистика)

Авторка 10 книг поезій та прози.

Лауреат обласної літ. премії ім. Є. Маланюка (2008), Всеукр. премії для російськомовних авторів ім. М. Кірієнка-Волошина (2016), переможець конкурсу фантастики «Фанданго» (2012; 2014), фіналіст конкурсу поезії «Пушкінська осінь» (Одеса, 2013).

Лауреат премії ім. Ю. Яновського (2017), переможець конкурсу порталу ІНФОЛАЙФ (2019), лауреат Літературно-мистецької премії ім. Пантелеймона Куліша (2020).